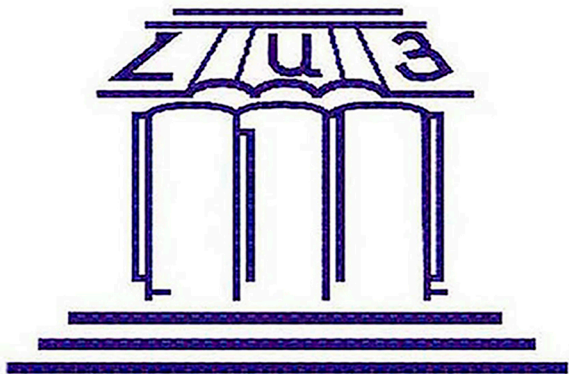

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Մույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Գ. Օհանյան
Համբարձումյան
1931

891.99
0-45

13 APR 2011

ԲԱՆԱՈՐ ԳԵՎՈ
(ՍՏԻՍՏԻԿԱԿԱՆ)

804

493/223

Ա Ա Ն Ե Լ Գ Ա Մ Ի

4

H A P M.
2-730a.

891.99
0-45

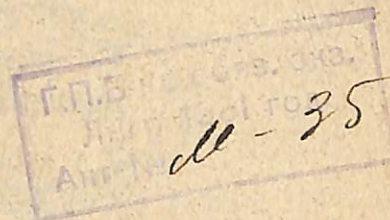
ԲԱՆՎՈՐ ԳԵՎՈ
(ՍԵՓՈՒՆԻ)

2128

ՆԱԽՈՐՅԱԿԻՆ

ՊԱՏՄՎԱԾՔՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ՀԱՏՈՐ Ա.

ՍՍ.ԽԵՆԻ ԳՍ.ՄԻ
ԹԻՖԼԻՍ — 1931

Մախելդամի 1-ին տպարան
Դրանոպ № 156:
Պատվեր 144: Տիրած 1500:

40543-63

ՆԱԽՈՐՅԱԿԻՆ

Համաշխարհային պատերազմն իր ամենատաք շրջանումն էր: 1915 թ. կիսերին ռուսական զորքը յետ եր նահանջել իր գրաված տաճկական մի շարք քաղաքներից: Անգրկովկասը, մասնավորապես՝ Թիֆլիսը խուճապի յեր մատնվել: Քաղաքի հարուստները հապճեպով փախչում էին դեպի հյուսիս, իսկ միջակ ու չքավոր բնակչույթյունն սպասում էր իր ճակատագրին:

Հեռագիրը հազորդեց, թե տաճկական զորքի մի մասը մտել է Սարիղամիշ, իսկ մի մասն էլ Ութիկ վրայով բռնել է Ղարսի ճանապարհը: Դրուժյունը լուրջ էր ու՛ կրիտիքական: Ցարական գեներալները և բարձրաստիճան ձրիակներն էր ինչն ընտանիքները վազուց էին փոխադրել ապահով վայրեր: Վորոնցով-Դաշկովի պալատում գիշեր-ցերեկ արտակարգ նիստեր էին տեղի ունենում՝ զրույթյունը փրկելու համար: Վճռել էին լնչ գնով ել լինի, թեկուզ միլիոնավոր մարդկային զոհերի գնով, փրկել Ղարսը անկումից:

Մայիսյան ծիծաղկոտ առավոտներից մեկն էր: Մառախուղը դեռ չէր քաշվել Ֆունիկուլյորի լեռան զագաթից. արևը նոր էր իր առաջին ճառագայթները

փոել տների կտուրներին. քնից նոր արթնացած մար-
դիկ շտապում էյին իրենց գործին. մեծ ու փոքր, յե-
րիտասարդ թե հասակավոր ղիմում. էյին շուկա կամ
գործարանները: Քաղաքի հրապակներից մեկի կենտ-
րոնում կախված կառավարական մի նոր հայտարարու-
թյան շուրջը խմբվել էր մի մեծ բազմություն. գործի
շտապող քաղաքացիները կանգ էյին առնում և հետա-
քրքրությամբ կարդում այն, իսկ նրանք, վսրոնք Հեյին
կարողանում հավաքված մարդկանց ղլխների վրայով
ջոկել փակցրած հայտարարության մանր տառերը,
խնդրում էյին մոտիկ կանդնածներին բարձրա-
ձայն կարդալ: Սակայն վնչ վոք Հեյ վստահանում
բարձր կարգալ, վորովհետև անց ու դարձ անող վոս-
տիկանը, մտրակը ձեռին, քշում էր, ասելով. «Ո՞վ
կարկարեացել է, թո՞ղ հեռանա, չխանգարի մյուս-
ներին...»:

— Տիգո ջան, Տիգո, հորդ ողորմի, մի դու ելա
իմաց արա՞ ի՞նչ ա գրած եդ անդերումը, — ասաց դուր-
գյար Բարսեղը հայտարարության մոտիկ կանգնած իր
հարեան գրաշար Տիգոյին:

— Ենքան ել լավ բան չի. առաջին ու յերկրորդ
կարգի ապալչենեցիներին կանչում են...

Այս ասելով, Տիգոն ճեղքեց բազմությունը, մո-
տեցավ իր հարեան Բարսեղին, կամաց ինչ-վոր փոս-
տաց նրա ախանջին, ապա յերկուսով հեռացան հրա-
պարակից:

Ամբողջ քաղաքը իրարանցման մեջ էր: Ամեն
տեղ՝ գործարաններում, հիմնարկություններում, շու-
կաներում, փողոցներում, տներում՝ խոսակցության
նյութը նոր ղինակոչն էր: Չկար ընտանիք, վոր չունե-

նար առաջին կամ յերկրորդ կարգի (արտոնյալ) ղին-
վորացուներ: Ամենքը հետաքրքրվում էյին այդ հարցով:

Փոքր ինչ ունեւորները, վաճառականները՝ վո՞րը
փողի ղոռով, վո՞րը ծանոթների միջոցով, վո՞րը սուտ
հիվանդության պատրվակով — աշխատում էյին գլուխ-
ներն ազատել. նույնիսկ շատ ծառայողներ, վորոնք աշ-
խատում էյին ղինվորական իշխանությունների իրա-
վասության ներքո գտնվող ձեռնարկություններում,
ազատվում էյին ղինվորակոչից, իսկ նրանք, վորոնք
դուրկ էյին այդ «պատվից», պիտի դնային մեռնելու
հանուն «հայրենիքի» և «մանր ազգերի ազատության»,
— այս եր ցարի որվա լողունգը: Վերջիններիս թվին
էյին պատկանում՝ դուրգար Բարսեղն ու գրաշար Տիգոն:

Քաղաքի յետ ընկած փողոցներից մեկում, մի
կիսաքանդ շինության ներքնահարկում, նեղլիկ նա-
խասնյակը տանում էր դեպի մի լայն ու ընդարձակ
խոնավ սենյակ, վորի պատուհանները կպած էյին փո-
ղոցի մայթին, իսկ կահ-կարասիքն ել բազկացած էր
մի թաղթից, 4 — 5 ճրճրռան աթոռներից, մի սեղա-
նից, վորի վրա գցած սփռոցի գույնզգույն կարկա-
տանները հիշեցնում էյին այդ ժամանակները հաճախ
հրատարակվող «ռազմաբեմի քարտեզները»: Սենյակի
մի անկյունում դրված փոքրիկ դարակին թափված
էյին գրքեր ու լրագրներ, իսկ մյուս անկյունում գըր-
ված ջրի կարասը, իր տակի թիթեղյա տաշտակով, հի-
շեցնում էր բուրժուական դահլիճները զարդարող ար-
տասահմանյան արվեստագետների կերտած մարմարյա
արձանները...

Թաղթի մի անկյունում, վերմականման ցնցոտի-
ները տակ դեռ քնած եյին Տիգրյի վոսկեզանգուրը չորս
տարեկան Ստեփանն ու սեաչյա, կարմրաթշիկ վեց
տարեկան Քնարիկը, իսկ նրանց մայրը՝ Մարոն նոր
եր հեշտայեռը լցրել անկյունի կարասից ու գնացել՝
տաս կոպեկի ածուխ գնելու մոտակա ածխավաճառից:
Հենց վոր ածուխը լցրեց հեշտայեռի մեջ, գնաց հաց-
թուխից ապուռիկ հաց վերցնելու. բայց այս անգամ
հացթուխը մերժեց, թերթելով իր կեղտոտ տետրակը,
հաշվեց, տեսավ, վոր պարտքը տաս ուրբուլաց անցել
ե, գլուխը թափահարեց ու սկսեց նախատել.

— Ընչի՞ր ժամանակին չեք վճարում. չե՞ վոր Տի-
գոն խոստացավ շաբաթ որը փողը բերել, տես, քոչ-
րիկ, այս անգամն ել կտամ, վաղվանից՝ մինչև փողը
չբերեք՝ հացի չգաք:

Ստեփանն ու Քնարիկը դարձնել և անկողնում
խաղում. եյին. իսկ հեշտայեռն իր թշնոցը փոխել եր
արդեն քլլթ-քլլթոցի. գոլորշին այնքան ուժեղ եր
ժայթքում հեշտայեռի փոքրիկ, կլոր արանքից, վոր
սենյակի անկյունում խաղացող Ստեփանին ու Քնա-
րիկին աշխուժացրեց, նրանց թեյի ախորատակը գրգռեց,
նրանք ուրախ-ուրախ վեր ցատկեցին, հագան իրենց
ցնցոտիներն ու պատրաստվեցին թեյ խմելու: Մարոն
յերկու հացից մեկը դրեց պահարանում, իսկ մյուսը
կտրտեց, թեյի հետ ուտելու համար, յերեխաները ըզ-
գուշությամբ թեյը բաժակից լցնելով ափսեները՝ խը-
մեցին, մի-մի կտոր հաց վերցրին և ուտելով գնացին
խաղալու: Մարոն ել թեյի հետ մի կտոր հաց ուտե-
լուց հետո՝ հավաքեց սեղանը, ապա վերցրեց յերեխա-
ների պատառոտած շապիկներն ու սկսեց հարմար
կտորներով կարկատել:

*
*
*

Այդ որը Տիգոն սովորականից շուտ եր գնացել
գործի, վորովհետև մինչև զանգը տալը մի փոքրիկ
թուռցիկ պիտի շարեր: Նա խողեյիները աչքին դուր
չեր գալիս, վորովհետև մի քանի անգամ նրա պատ-
ճառով տպաւանը իշխանության կողմից խուզարկվել
եր. թեպետ կասկածելի բան չեր գտնվել, բայց Տիգո-
յին տարել էյին պահնորդական բաժանմունք և մի
քանի անգամ բանտ նստացրել: Այդ արդեն բավական
եր, վոր նրա վարկը զցեյին և իբրև «անհուսալի»
բանվոր ճանաչեյին խաղեյիները: Առհասարակ նրան
վնչ վոք յերկարատե աշխատանքի չեր ընդունում. տը-
պարանատերերը, յեթե շտապ գործ էյին ունենում,
այն ժամանակ միայն Տիգոյին ժամանակավոր աշխա-
տանք էյին տալիս: Այդ եր պատճառը, վոր Տիգոն մի
ամիս շարունակ միևնույն տեղը չեր կարողանում աշ-
խատել: Տիգոն ուժեղ կամքի տեր եր և արտաքուստ
այնքան լուսկյաց, վոր կասկածի վնչ մի տեղիք չեր
տալիս: Վորքան ել իր ամենամոտիկ ընկերներն աշ-
խատում էյին նրանից խոսք հանել, չեր աջովում այդ,
և Տիգոյի դեմքը պարզել չկարողացան նույնիսկ բան-
տերն ու պահնորդական բաժինը: Նա մի շաբաթ աշ-
խատում եր, յերկու շաբաթ անգործ մնում, մի որ
կուշտ, յերկու որ քաղցած՝ իր յերկու յերեխաների և
կնոջ հետ միասին: Նույնիսկ հացթուխի պարտքը նա
չեր կարողանում ժամանակին վճարել, վոր յերեխա-
ները գեթ ամեն որ ցամաք հաց ունենային:

Այժմ Տիգոն չորս որվա աշխատանք եր ճարել:
Առիթից ոգտվելով՝ մի փոքրիկ թուռցիկ պիտի շարեր:

Անդրկովկասում գոյութուն ունեցող բոլոր կուսակցութիւնները—մենշեիկ, դաշնակ, կադետ և այլն—մի մարդու պէս աշակցում եյին ցարական կառավարութեանը՝ պատերազմն իր «հաղթական վախճանին» հասցնելու և «մահը ազգերին ազատութիւն պարգև-վելու» համար։ Միայն մի բուռն բողոքիչներն եյին, վոր զգում եյին պատերազմի պատճառած սարսափ-ները և աշխատում եյին բանվորներին ու գյուղացի-ներին որ առաջ ազատել «թնդանութի միս» դառ-նալուց։

Տիգրայի շարած փոքրիկ թուղթիկը բողոքիչների կողմից մի նախազգուշացումն էր, վորով առաջարկվում էր աշխատավորութեանը չհամատալ ցարի և նրա լա-կեյ կուսակցութիւնների կեղծ հավաստիացումներին. «այս պատերազմը, — ասված էր թուղթիկի մեջ, — վնչ մի ազգի ազատութիւնն չի բերի, այլ, ընդհակառակը, ամեն ազգի պայքարող պրոլետարիատի լավագոյն զավակների գերեզմանն և պատրաստում», և հրավիրում էր դասակարգային կռիւի։

Դասակարգային զիտակցութիւնը, պրոլետարիա-տի թշնամիների դեմ պայքարը Տիգրայի մեջ այնքան հասունացել, միս ու արյուն էր դարձել, վոր նա պատ-րաստ էր վնչ թե մի փոքրիկ թուղթիկ շարել, այլ և ամբողջ տպարանները «գողանալ», թեկուզ նրան դրա համար կախաղան հանեյին։ Յեւ նա մինչև ժամի ութը, յերբ տրվում էր զանգը, շարել խնամքով փաթաթել էր թղթի մեջ և դրել վերնադպետի դրպանը, վոր գոր-ծից հետո հետը տանի։

Այդ որը նրա աշխատանքի վերջին որն էր, չորս ուրում կարողացավ վեց ուրբի վաստակել, վորից չորսը

տվալ հացթուխին և խնդրեց, վոր ներողամիտ լինի, չմերժի որը 4 ֆունտ ապուրիկ հաց տալու, շաբաթ որը դուցե ելի կարողանա փող հասցնել, մնացած յերկու ուրբով շաքար, թեյ, ածուխ և նավթ գնեց. Այդպի-սով մի քանի որ տունն ապահով էր, գոնե ժամանա-կավորապէս սովի ուրվականը վտարվել էր Տիգրայի տնից։ Ուրախ էր Մարոն, վոր հացթուխն այլևս չի պախարակելու նրան՝ իր ամուսնու «անճշտապահու-թեան» համար։

Այդ որը Տիգրոն սովորականից ավելի տխուր էր։ Նա ամբողջ օրը բան չէր կերել, շարունակ մտածում էր. ինչ պիտի լինի իր ընտանիքի դրութիւնը, յեթե ինքը ներկայանա գինվորական առջանին, վերջին ժամ-կեան յերկու որ էր մնացել. իր հասակակիցներն մի մասն արդեն ներկայացել էր, շատերը փողի զուով ազատվել եյին, իսկ ինքը վնչ հիւանդ և և վնչ էլ փող ունի, վոր կաշառքով մի կերպ գլուխն ազատի։ Այդ հանգամանքը նրան այնքան մտառանջութիւն չէր պատճառում, վորքան այն միտքը, թե «ինչո՞ւ գնալ, ո՞ւմ համար մեռնել, հանուն ինչի՞ ընտանիքը սովի մատնել»... Բայց ազատվելու հնար չկար։ Այդ գիշերն էլ Տիգրոն անքուն անցկացրեց, միայն առա-վոտյան դեմ մի յերկու ժամ նրա աչքերը փակվեցին, բայց չարձձի Ստեփանի ձայնի վրա շուտ էլ բաց-վեցին։

Ժամը 9-ը դեռ չէր լրացել, յերբ Տիգրայի տան դուռը ճոռալով բացվեց և դռան մեջ յերևաց Բարսեղի ծիծաղկոտ շեկ դեմքը։

— Բարբի լիս, ինչ բանի յեք, վիճեց եք:

— Ասծու բարին, շնորհակալ ենք, լավ ենք, — պատասխանեց Մարոն՝ աթոռ առաջարկելով Բարսեղին:

— Հը, ի՞նչ ա ելել, խի յես ըզհենց բեղամաղ նստել, անաշենի տղա. գլուխդ մի վեր քաշի, տենանք. հենց իմանաս աշխարհքը բաթմիշ ա ելել ու նրա դրստելը քեզ են թամբահ արել, — ասաց Բարսեղը քմծիծաղ տալով Տիգոյին, վոր մինչև այդ գլուխը ձեռքերի մեջ առած՝ ինչ - վոր մտածում եր ինքն իրեն. տեսնելով Բարսեղին, նոր միայն սթափվեց ու գլուխը բարձրացրեց, կարծես նոր ուշքի գալով:

— Ներողութուն, Բարսեղ ջան, կուլերս ծանրացել եյին, գիշերս չեմ քնել ես անտեր թաղթաբերթիներին ձեռքից. աստ մի տեսնեմ, ինչ կա, ինչ չկա թագա խաբար:

— Հլա դու ինձ ասա, ես թաղա պրիզիվը քեզ ելա հասնում, թե չե:

— Բա չի հասնում... եզուց գնալու յեմ ներկայանամ...

— Շաշ չլիս, հենց ըսոր ևեթ տանիլ դեմ քեզ՝ ազատվելու թուղթը տամ:

— Ի՞նչպես, ախր յես վո՛չ հիվանդ եմ, վո՛չ փող ունիմ, վո՛չ ծանոթ...

— Եդ քու բանը չի. ինձ հետ զարուլ չե՞ս, մեռնեմ — հետս մեռի... Այս ասելով՝ հանեց մի փոքրիկ քառակուսի թղթի կտոր, վորի վրա գրված եր.

„Дано сие плотнику Барсегу Саакову в том, что он от 30 мая 1915 г. работает на Эрзерумской военной жел. дор., что подписью и приложением именной печати удостоверяю.

Подрядчик П.“

— Բայց յես դուրգարությունից բան չեմ հասկանում, Բարսեղ ջան, ինձ վիճեց կվերցնեն:

— Եդ, ելի յեմ ասում, քու բանը չի... յես ել հետդ գալիս եմ. դուռը սրտալի բաց կանես, կասես, վոր յես ուստա յեմ, յես ել կասեմ, վոր սրան վաղուց ճանաչում եմ, ինձ հետ շատ ա բան արել... Տո խելքի արի, քառասուն մարդ ենք գրվել, քառասունի մեջ քսանհինգը ուստա յենք, մնացածներն ել «պոժոլուտա» խալի են... Որենն ել հինգ մանեթ տոնլուդ ա, վագոն նստենք՝ որը գրվում ա... Ճամփեն ել կա - ղիտնի ա...

Տիգոյի դեմքը փայլեց. նա ժպտաց, մեկ ել կարդաց Բարսեղի թուղթը, աչքերին չհավատաց, նորից սկսեց մտածել. «Յեթե այնտեղ՝ հեռու Սարիղամիշում նկատեն, վոր ինքը դուրգյար չե և հանեն գործից... ի՞նչ պիտի անի, ո՞ւր գնա»:

— Հը, Տիգո, ի՞նչ թաղադան թխպեցիր... աբա վեր կաց գնանք, կգրի, բեհն ել (կանխավճար) կտա, գալող ամսի 2-ին ճամփա կնկնենք:

— Ի՞նչ բեհ:

— Բա, հրես, հինգ որվանը ես գլխից տալիս ա, — ասաց Բարսեղը առանձին ապրումբով ու հանեց զրպանից 25 ռուբլին, ցույց տվեց:

— Դու ինչ կասես, Մարո, — հարցրեց Տիգոն կնոջը:

— Վոնց որ խելքդ կարում ե, ենպես ել արա, համա իմ կարծիքով՝ փոխանակ դնաս՝ ճորտ դառնաս, ո՞վ գիտի, գուցե և այնտեղ նահատակ լինես՝ ավելի լավ ե Բարսեղին լես...

— Դե վոր եղաւս ե, դնանք, Բարսեղ ջան:

Մի ժամից հետո Բարսեղն ու Տիգրան կապալառույի դռանը սպասում էին:

Արևը նոր եր թեքվել, յերբ Բարսեղն ու Տիգրան մի փոքրիկ կացին, բերդաբեր (յերկար սղոց), ուրազ, ռանգա, արշին՝ մի նոր խուրջինում դրած՝ տուն վերադարձան:

— Հարսի, ես դիւ մարթիդ բաժինն ա, — կատակով ասաց Բարսեղը Մարոյին:

— Թուղթը տվի՞նք թե չե, — կասկածով հարցրեց Մարոն:

— Հենց թուղթ են տվել, վոր քարին դնես, քարը կճաքի: Հն, հարսի ջան, ասում են, վոր Մարիդամիշ ցուրտ տեղ ա, տաք շորերից-բանից հազրի Տիգրոյի համար, վոր եղուց չե, ելոր ճամփա յենք ընկնելու: Յես ել գնամ, կնկանս ասեմ, վոր թաղարեք տեսնի, — Բարսեղը ֆնաս բարով ասաց ու հեռացավ:

Տիգրան հանեց գրպանից կապալառույի տված թուղթը. Մարոն ել հետաքրքրությամբ սկսեց կարդալ, վերջրեց ձեռքը, գննեց, շուռ տվավ մյուս յերեսը, ապա նորից դարձրեց, այս անգամ ավելի մտնեցրեց աչքերին, կարգաց կնիքի տեկստը ու վերադարձրեց Տիգրոյին: Վերջինս զգուշությամբ ծալեց, դրեց գրպանը, ապա վերջրեց մատիտն ու սկսեց հաշվել իր այդ որվա դնած իրերը, համեմատեց խանութպանի տված հաշիվները. ճիշտ եր՝ ութ ուսուրի եր ծախսածը. ֆնում եր ասանյութ ուսուրի, վորը և տվեց Մարոյին՝ պատվիրելով, վոր հացն ու թեյն անպակաս անի, մինչև ռոճիկ կըս-

տանա և փող կուղարկի: Ապա սկսեց յերկար, շատ յերկար նայել Մարոյի դեմքին: Մարոն չեղ ղիմանում նրա շեշտակի հայացքին. մերթ աչքերը հեռացնում եր նրանից, մերթ գլուխը կախ գցում, մերթ դեպի վեր նայում:

— Մարո, մարդ ենք, թե պատահեց, վոր փողն ինձանից անկախ պատճառներով ուշ դրկեմ, կամ գուցե ախտեղ ինձ անպետք ճանաչեն, չկարողանամ փող վատակել, ի՞նչ պիտի անես...

— Դու ինձ վստահ պիտի լինես, կարծում եմ, յեթե բանն այդտեղ հասնի, ծառայության կմտնեմ, իսկ յեթե այդ ել չեղավ՝ լվացք անել հո լւով գիտեմ, դու անհոգ կաց, յերեսանց հացը անպակաս կանեմ, քանի կենդանի յեմ, միայն թե... քո կասկածները... քո խանդոտությունը...

Մարոյի աչքերը լցվեցին արցունքով, հեծկտանքը խեղդում եր կոկորդը: Տիգրան մոտեցավ, հանգստացրեց, ներողություն խնդրեց ասելով, վոր ինքն ել չգիտեր, թե ինչո՞ւ այդպիսի հարց տվեց, համբուրեց ու շտապով դուրս գնաց:

Հավլաբարի նեղիկ փողոցներից մեկի ծայրին Տիգրան մի փոքրիկ տան դուռը չորս անգամ խփեց ու յերկու անգամ հազաց: Այդ Մ-ի բնակարանն եր, ուր դեռ ձեռքի փոքրիկ մեքենայով տպում, ելին նրա մի քանի որ առաջ շարած թուղթիկ վերջին որինակները: Տիգրան հայտնեց նրանց իր գնալու մասին. ընկերները հավանություն տվին. հանձնելով նրան մի ահադին կապոց բրոշյուրներ, բերանացի պատվերներ տվին. ապա մի փոքր սրախոսելուց հետո համբուրվեցին և, գնաս բարով ասելով, մինչև դուռը ճանապարհ դրին Տիգրոյին:

* *

Հունիսի 2-ի առավոտը Թիֆլիսի կայարանի դահլիճի անկյունում փռված եյին գուլյնզգուլյն կապոցներ, պարկեր, փոքրիկ փարդակներում փաթաթած անկողիններ, քթոցներ, հյուսնի գործիքներ, վորոնց շուրջը խոնաված ըզգմությունը սպասում էր գնացքին:

— Բոլորդ այստեղ եք, վոչ վոք պակաս չե՞ք, — հարցրեց հաստափոր, բարձրահասակ, խոժոռադեմ կապալառուն Բարսեղին, վորին նա ավագ վարպետ էր նշանակել:

— Բոլորը պատրաստ են, քառասուն մեկ մարդ են, պարոն Միքայել, — պատասխանեց Բարսեղը և հանդիսավոր կերպով իր հայացքն ուղղեց շուրջը հավաքված վարպետներին:

Տասը բողբոջից հետո գնացքը մոտեցավ պլատֆորմին՝ բայց վոչ մարդատար վագոններով, նրանց ճակատին դրված էր՝ «28 ստորին աստիճանավոր կամ 8 ձի»: Ըստ ինքյան հասկանալի յեր, վոր այդ ակոռավագոններով այնքան ել «կարգին» մարդիկ չպիտի ուղևորվեյին, այլ բանվորներ, վորոնց տեղ կարելի յեր տեղավորել 8 ձի...

Յերկու վագոնում տեղավորվեցին դուրգար վարպետները, վորոնցից շատերին Տիգոն չեր ճանաչում: Նա աշխատում էր մոտենալ ամենքին՝ ծանոթանալ, զրուցել: Տեսավ իր դիմաց նստած բաղադ Վ.-ին, ածխավաճառ Ս.-ին, յերաժիշտ Մ.-ին, մրգավաճառ Խ.-ին, քաղցրավենիներ վաճառող Կ.-ին... Տիգոն փոքր ինչ սրտապնդվեց, ուրեմն ճիշտ էր Բարսեղի ասածը, թե բոլորը դուրգար չեն, իր նման դուրգար դառած մար-

դիկ շատ կան «մեծ վարպետի» խմբում, ուրեմն պետք է համարձակ լինել, չպետք է ամաչել կամ վախենալ...

Յեւ մեր Տիգոն կարճ ժամանակամիջոցում, մինչև Սաղաթիո կայարանը, արդեն ամենքի հետ ծանոթացել էր: Իրեն ճանաչողներ ել կային: Բայց թե Տիգոն և թե նրան ճանաչողները չեյին վստահանում միմյանց զբաղմունքի մասին խոսք բաց անել, վորովհետև վարպետները կարող եյին նրանց իբրև «աշակերտներ» ընդունել և կապալառույի ականջին հասցնել:

Տղերքը հետզհետե մտերմացան, զրույցները փոփվեցին սրախոսությունների, հանելուկների, անեկդոտների. նրանք սկսեցին պատմել հետաքրքիր եպիզոդներ, մեջ տեղ բերին թառ, դափ, գարմոն, պար, յերգ, կիթ, Յերկու որվա ուղևորությունը*) Տիգոյին վոչ թե չճանճրացրեց, այլ ընդհակառակը մեծ բավականություն պատճառեց, նա արդեն ձուլվել էր Դադեթեցի լավ յերգիչ ուստաների հետ ու նրանց աչքում մի առանձին հեղինակություն ձեռք բերել, իբրև «լավ գիր իմացող» և «ուսուցմական»...

Այդ օրվանից նրան «ուստա Տիգո» եյին անվանում:

* *

Արդեն մի շաբաթ առաջ, մինչև Տիգոյի տեղ հասնելը, Սարիղամիշը և Ութին մաքրել եյին տաճիկներից. վրա հասած Բակինակի պոլկն ու Դոնի շրջանի

*) Մարդատար գնացքը մինչև Սարիղամիշ 16 ժամում էր գնում, իսկ ապրանքատարը շաբաթներով ուշանում էր: Յերկու օր տեղեց նրանց ուղևորությունը, վորովհետև ձիերի փոխարեն մարգիկ եյին գնում:

կողակները տաճիկներին յետ ելին քշել մինչև Երզն-
րում և այնտեղից ել՝ դեպի Յերզնկա, Մուշ, այնպես
վոր յերբ Տիգոն իջավ Սարիղամիշի կայարանում,
կարծեց, թե այնտեղ վոչինչ չի պատահել, վերոմհեա
մարդիկ զբոսնում, յերգում ու աշխատում էյին:

Հենց վոր գնացքից «ուստեքը» իջան, կապալս-
ուռի գործակատարը նրանց առաջնորդեց դեպի նա-
խորոք նրանց համար պատրաստած տախտակե խ-
րակները, վորոնք գտնվում էյին կայարանից յեկու
վերստ հեռավորության վրա, անտառի խորքում, մի
գմբեթաձև բլուրի ստորոտին:

Յերկրորդ օրն իսկ ամենքին գործի դրին, վաղո-
րոք փոքրիկ խմբերի բաժանելով: Տիգոյի խումբը
բաղկացած էր 10 մարդուց, վորոնց ավագ վարպետը
Բարսեղն էր. այդ խումբը պիտի անտառի հաստ շամի
(соча) ծառերը, վորոնց վրա նախորոք նշաններ էյին
դրված՝ կտրատեր, տաշեր, մաքրեր, ապա տար մյուս
խմբերին, վոր նրանք իրենց հերթին լավ մաքրելուց
և հղկելուց հետո, փոքրիկ բնակարաններ շինեյին Եր-
զնրումի նեղ յերկաթուղու ծառայողների համար:

Մեր Տիգոն՝ գոգնոցը կապած, կացինն ու ու-
րագը մի ձեռքին, մյուսում բիրդաբիրը բռնած, ախն-
ջին մատիտն ամրացրած, գոտումն էլ արշինը կիսա-
ծալ խրած՝ ամեն առավոտ Բարսեղի հետ միասին գործի
յեր գնում: Յերեք-չորս օրից հետո նա այնպես ընտե-
լացավ, վոր յերբ կապալառուն կամ նրա գործակա-
տարները գալիս էյին՝ հիացած էյին մնում Տիգոյի
վարժ աշխատանքի վրա. մինչդեռ հին, փորձված, մա-
քուր գործին ընտելացած ուստեքը գծվարանում էյին
այդ կոպիտ աշխատանքին վարժվել և շաբունակ կա-
պալառույի նկատողություններին արժանանում:

Տիգոն դարձել էր Սարիղամիշի բանվորներին
միացնող ողակը: Հենց վոր թյուրիմացություն էր տեղի
ունենում, կապալառուներն ուղում էյին բանվորների
արյունը ավելի քամել, խելոյն դալիս խորհրդակցում
էյին Տիգոյի հետ. նա յեւ իր խելացի ցուցմունքներն

Յերկու շաբաթից հետո Տիգոն մի գումար փոխա-
դրեց Թիֆլիս: Այս անգամ Մարոն, բացի հացի ու
թեյի պաշարը գնելուց, յերեխաներին զարգարեց նոր
հագուստներով: Շաբաթական յերկու նամակ էր ուղար-
կում Տիգոն և յերկուսն էլ ստանում էր Մարոյից:
Տիգոն գոհ էր, վոր ընտանիքն իրենից չի դժգոհում.
նա իրեն յերջանիկ էր զգում, վոր յերեխաները կուշտ
են: Բայց նա մոռացկոտ մարդ չէր. նա իր ընտա-
նիքի հոգսը քաշելուց բացի՝ ուրիշ շատ հոգսեր էլ ու-
ներ: Ո՞ւմ համար էր նրա զամբյուղում դրված կապոցը...

Կիրակի օրերը Տիգոն գնում էր Սարիղամիշի
շուկան, ծանոթանում էր իր նման բանվորների հետ,
զրույց անում, մոտիկանում, ապա՝ մի քանի հանդի-
պումներից հետո՝ մտերմանում:

Կարճ ժամանակի ընթացքում նա իր շուրջը հավա-
քեց 50-ի չափ բանվորներ, վորոնց կիրակի և տոն օրերին
տանում էր անտառի հեռավոր խորքերը, իր բերած
բրոշյուրները բաժանում նրանց, շատ անգամ խնքն էր
կարդում և բացատրում նրանցում, արժաբեկած հար-
ցերը, շատ անգամ էլ քաղաքական հարցերի շուրջը
խոսում, պատերազմի իսկական պատճառները բացա-
տրում, նրա պատճառած աղետալի՝ հետևանքները մատ-
նանշում:

եր տալիս, փոփոխում բանվորներին և միևնույն ժամանակ հորդորում զգուշ լինել, քանի վոր գտնվում են դործող բանակում, ամեն մի սխալ քայլը կարող ե իր հետ դժբախտություն բերել, ամեն մի սայթաքում կռվեղացնի դաշտային դատարանի դործունեությունը, քանի վոր, առանց այդ ել ամեն որ միայն Սարիղամշում տասնյակ կյանքեր եր խավարում:

Բացի կապալառու Միքայելից, այդ անտառում շատ ուրիշ կապալառուներ կային, վորոնք զանազան տեղերից բանվորներ եյին հավաքել ու բերել լցրել Սարիղամիշ: Այդ կապալառուներից ամենաաչքի ընկնողը Դ.-ն եր, վորը պայթուցիկ նյութերով անտառի ստորին փեշերում գտնվող բլուրները պիտի քանդեր ու ճանապարհ շիներ՝ յերկաթուղու նոր գիծ անցկացնելու համար: Նրա մոտ աշխատում եր 90 բանվոր, բոլորն ել ջահել, առույգ, ջլապինդ, գեղեցկատեսիլ տղամարդիկ:

Մի որ կեսորին, յերբ ամբողջ Սարիղամիշի բանվորները ճաշի եյին նստած իրենց բարակներում ու խցերում, յերբ Տիգոն ել Բարսեղի հետ միասին ապուր եյին ուտում զրույց անելով, մի ստորյերկրյա պայթյուն լսվեց. ամբողջ Սարիղամիշը ցնցվեց. մարդիկ խելագարի նման դուրս թափվեցին, անտառի արևելյան մասը մի բույս միջև, յերկնքից փայտի կտորներ, պատառոտած հագուստի ծլանքներ, մարդկային մարմնի մասեր — վոտներ, գլխներ, ձեռքեր փորոտիք, մսի կտորտանք ընկնում եյին գետնին, խաղում, թալրոտում, ապա մնում անշարժ... Ամբողջ Սարիղամիշը թափվեց Դ.-ի բարակի տեղը, ուր վոչինչ չեր մնացել, բացի մի քանի տաշեղից ու թիթեղյա դամբուղից, վոր թափված եյին պայթյունից առաջացած մի մեծ փոսի մեջ...

Դ.-ն այդ որը «Շվեյցարիա» հյուրանոցում պաշտոնյաների հետ քեֆ եր անում, Թիֆլիսից իրեն «հյուր» յեկած յերկու գեղեցիկ կանայք ասիական գործիքների նուրբ նվագի տակ զվարճացնում եյին նրանց իրենց պարերով... Սեղանը լիքն եր շամպայնի ու զանազան թանկագին խմիչքների շշերով. լակեյները չորս կողմը կանգնած Դ.-ի յերեսին եյին նայում, նրա հրամանին սպասում...

Իսկ այստեղ գեպըն վայրում, սապյորներն ու կարմիր խաչի մասերը փոշու, ցեխի միջից հավաքում, արկղներն եյին լցնում Դ.-ի գողացած պայթուցիկ նյութերին զոհ գնացած յերիտասարդ բանվորների մարմնի մասերը...

Վերալիս խրախճանք...

Խնստուն կորովի մարդկանցից մնացել եյին խեղաթյուրված մասնիկներ:

Այդ որը ամեն ինչ վերջացավ: Յարական գետնի րալներն ու նրանց վոտները լիզող պաշտոնյաները զոհ եյին, վոր իրենց սիրելի կապալառու Դ.-ն դեպքի ժամանակ բարակում չեր յեղել, հետևապես և նա վոչ մի բանի մեջ մեղավոր չե: Կազմված արձանագրության մեջ ասված եր, թե ճաշի ժամանակ հավաքված բանվորները խաղալիս են յեղել պայթուցիկ նյութերի հետ և անզգուշությունից պայթեցրել մի արկղ դինամիտ... «Հանցավորները սպանված են, դատելու մարդ չկա»...

Այսպես գործը փակվեց:

Յերկու շաբաթից հետո այդ ավերակ բարակի տեղը մի նոր, ավելի ընդարձակ բարակ կառուցվեց: Այժմ 90-ի փոխարեն՝ նրանց նման 150 յերիտասարդ

մարդկանց բնակեցրին, վորոնք իրենց ժիր բաղուկներով ճեղքում էյին սարի լանջերն ու ճանապարհ բաց անում... Իսկ Դ-ն յերբեմն-յերբեմն հեծնում կարմիր նժույգ՝ գալիս եր նայում իր ճորտերին, դատարկ խոսքերով վոգեորում, սուտ խոստումներ անում ու հեռանում... Իսկ իր գործակատարներին պատվիրում եր աշալուրջ հսկել, վոր լավ աշխատեն և ժամանակից ել մեկ կամ կես ժամ դործը ուշ թողնեն...

Փող բաժանելու որերը Դ-ն ինքն եր հաշիվները մաքրում բանվորներին հետ. ամեն մեկին հաղիվ Յ-ական ուղբի կանխիկ դրամ եր տալիս, շաբաթվա ծախսված շաքարը, հացն ու յուղը նրանց վրա կրկնակի, յեռակի հաշվելով. այնպես վոր բանվորներին հաշվին բերած փողի $\frac{3}{5}$ - ւ նորից յետ եր տանում... Նստում եր կարմիր նժույգը, ուրախ, ինքնագոհ դնում եր քեֆին...

Այս բոլորը տեսնում եր Տիգոն: Տեսնում եր ու բորբոքվում, մինչև հոգու խորքը զայրանում... Վրեժ-խնդրության տենչը զարթնել եր նրա մեջ. վորքան ել նա իր զայրութիւնը ժամանակավորապես խեղդում եր, այնուամենայնիվ ատելությունն ու զղվանքը դեպի Դ-ն գնալով սաստկանում եր. և ամեն իրիկուն, գործը վերջացնելուց հետո, միայնակ անտառից գնում եր շուկա, նայում «Շվեյցարիա» հյուրանոցի պատուհաններին, արդյոք այնտեղ քեֆ չի՞ անում Դ-ն, չի՞ն պարում նրա տարփածոները... ապա կրկին վերադառնում եր ու անխոս պառկում իր բարակ վերմակի տակ: Մոտ մի ամիս Տիգոն հանգիստ չունեի: Նրա աչքից չէյին հեռանում 90 բանվորների խեղաթյուրված

մարմինների մասնիկները. բանվորների, վորոնց հետ յերբեմն նա խոսել-զրուցել եր, վորոնք նրան շատ անգամ թեյով հյուրասիրել էյին ու պատմել իրենց ցավերը...

Տիգոն ել առաջվա ասող-խոսող, զրույց անողը չէր. այդ նկատում էյին հենց իր ընկեր - ուսուիքը, նրանց հարցին պատասխանում եր.

— Հիվանդ եմ, քեֆ չունեմ, մրսել եմ...

Յեւ մի շաբաթ իրիկուն Տիգոն վճռում է «գնալ բժշկի մոտ...»: Գիշերվա ժամը տասին նա կանգնած է Սարիլամաշի կենտրոնական փողոցում, վորի անկյունում գտնվող «Շվեյցարիա» հյուրանոցի պատուհանների մոտ ահագին բազմություն խռնված՝ նայում է ու հիանում Դ-ի տարփածոների պարով: Դ-ն առաջվա նման ուրախ է ու յերջանիկ, խմում է ու քեֆ անում... Ահա ժամը 12-ն է արդեն. հյուրանոցի պատուհանի փեղկերը փակվեցին. փողոցում մարդ չկա այլևս. մթության մեջ վոչինչ տեսնել չի լինում: Ամենուրեք տիրում է մեռելային լուսթյուն. միայն մերթ ընդ մերթ լսվում է «Շվեյցարիա» հյուրանոցի բարակ պատերից Դ-ի խուլ գոռգոռոցը կամ կանացի ձայներ...

Կամաց բացվում են հյուրանոցի նեղ դռները, յերկու պարոզ տարփածոները Դ-ին թեանցով տանում են դեպի տուն: Մերթ մեկի վոտքն է սայթաքում, մերթ մյուսինը դիպչում քարի, մերթ Դ-ի ծնկները ծալվում հարբածությունից, մերթ կանաչը ընկնում են ու նորից բարձրանում, մերթ Դ-ն թեքվում է մի կողմը՝ մեկին իր տակը գցում, մյուսին՝ վրան... Մերթ ինչ-վոր յերգ են մըմըռում, յերբեմն ել անկապ-անխմաստ բառեր արտասանում...

Հենց վոր հասնում են շուկայի ծայրի նեղլիկ փողոցը, վոր դեպի կայարանն է տանում, Դ-ն վոտ-նաձայն է լսում. կանգնեցնում է կանանց ու հենց վոր յետ է նայում, յերեք պայթյուն փակում է նրա բաց բերանը... Կանայք ուշագնաց ընկնում են, նորից սթափվում, յենում են ոգնություն կանչում, մազերը փետում, արտասուվոր վայնասուն բարձրացնում... Բայց Սարիղամշի բնակիչները սովորություն չունեն կես գիշերին տնից դուրս գալու, ինչ էլ վոր պատահած լինի, միևնույն է, առավոտը կլսեն, կափսոսան կամ կհայհոյեն, կանցնեն կերթան...

Վախից ու կսկծից նրանք զգաստացել էյին արդեն, Դ-ի անշնչացած դիակը մի կերպ քարշ տալով՝ հասցրին տուն:

Շուկայի ձախ կողմից դեպի անտառը տանող յերկար ու նեղլիկ փողոցով հեհե խուսափում էր մի սովեր, վորի վոտի ձայնից միայն կարելի յեր իմանալ նրա մարդ լինելը: Յերբ մոտեցավ անտառին, նստեց, բաց արավ քրտնքից թրջված փողկապը, խոր թառանչ քաշեց, հանեց աորճանակը, յերեք փամփուշտ ավելացրեց կրակածնելի տեղ, նորից դրեց զրպանը, ապա դանդաղ քայլերով դիմեց դեպի բարակը, վորտեղից դեռ յերևում էր պապղացող լապտերի լույսը: Զգուշությամբ բացեց դուռը, ներս մտավ, հանեց շորերն ու մտավ վերմակի տակ:

Բարսեղը, վոր դեռ չեր քնել, սկսեց նախատել Տիգոյին.

— Ես չախիս ուր ես, այ մարդ, բա ասում էյիր՝ դոխտուրի յիմ գնում...

— Գնացի, բա ինչ արի, ճանապարհին մի հին ընկեր պատահեց, տարավ իր մոտ, սկսեցինք դեսից-դենից խոսել՝ ժամանակն անակատելի անցավ:

— Հը՛, վոնց վոր տեսնում եմ քիչ էլ կոնծել եք... խոսելուցդ ա յերևում:

— Հա, մի քիչ թրջեցինք կոկորդներս:

Լուսաբացին ամբողջ Սարիղամիշը շրջապատված էր: Լուրն արդեն տարածվել էր. «հայտնի կապալառու, քեֆ անող Դ-ն սպանվել է»: Հարյուրավոր մարդիկ ձերբակալվեցին, նորից արձակվեցին մանրամասն քննություններ, խուզարկություններ, լրտեսների գաղտնի աշխատանքներ... բոլորը ապարդյուն: Ցարական «արդարագատությունը» գտավ, վոր սպանությունը կազմակերպողները այն յերկու շանսանետկաներն են յեղել, վորոնց և ձերբակալեց, ուղարկեց Ղարսի բերդը:

Դրանից հետո Տիգոն իրեն շատ լավ էր զգում, առաջվա նման ասող-խոսող էր, և ուստեքը զարմացան, թե «եդ ինչ դոխտուր էր, վոր մի որումը տհենց լավացրեց Տիգոյին»:

*
*
*

Անցան դարձյալ մի քանի ամիսներ: Տիգոն ամեն ամիս կանոնավոր կերպով 80 ուրբի յեր ուղարկում տուն: Տնից լավ նամակներ եր ստանում. յերեխաներն առողջ էյին, կինն էլ լավ էր: Նա իրեն յերջանիկ էր զգում: Այդ հանգամանքը նրան ավելի յեր վողեորում շարունակելու իր քաղաքական միասիան, վորով նա այնքան կլանված էր: Այժմ նրա համակրողների թիվը կրկնապատկվել էր: Նա իր ազատ ժամերը յերբեք բարակում չեր անցկացնում, այլ գնում էր մոտակա

սոցցադործարանները, յերկաթուղու արհեստանոցը, տրանսպորտի կայանները, գեմատվոյի արհեստանոցները և այլն, ուր իր ծանոթների, ընկերների միջոցով ծանոթանում եր նրանց աշխատանքի պայմանների հետ, լսում նրանց գանգատները, ասլա խորհուրդներ եր տալիս, քաջալերում նրանց: Նրան կիրակի որերը կտեսնեյիք շրջապատված ընկերների հետ խոսելիս՝ կամ Սարիղամշից 3 վերստ դեպի Կարաուրգան տանող ճանապարհի ձախ կողմը գտնվող թթու ջրի մոտերքը, կամ դեպի Ալաշկերտ տանող կարճ խճուղու աջ ու ձախ կողմերը փոված անտառում, կամ Ութի ճանապարհին՝ թյուրքական զորքի սպանված ասկերների դերեզմանատան շուրջը... Ահա այս վերջին տեղն եր, ուր Տիգոն խոսելիս իր սրտի ամբողջ մաղձը թափում եր պատերազմող կողմերի հասցեյին, ցույց եր տալիս իր ընկերներին այդ թմբերի տակ թաղված հազարավոր անմեղ ասկերներին ու բացականչում.

«Սրանք ել մեզ նման աշխատավորներ եյին, սրանք ել տուն ու ընտանիք, յերեսխաներ ունեն, վորոնք յերեի դեռ նամակի կամ լուրի յեն սպասում... ինչո՞ւ կտորվեցին, ո՞ւմ համար, սրանց քյուլֆաթն ո՞վ ե պահելու, կամ սրանց ծնողները նրա համար մեծացրին, վոր սուլթանի կամ հաբուստ բեյերի անկուշտ փորերը լցնելու համար դան ես դարիւր տեղը, գյուլի փայ դռնան... Եղպես ել մեր խալիսը, մեր հարազատները, քանի՜-քանի հազար յերիտասարդներ սրանց պես թաղված կլինեն թուրքի կամ գերմանացիների հողումը, վորոնց ծնողները, կանայք ու յերեսխաները կարծում են, թե դեռ կենդանի յեն, վերադառնալու յեն...» — ասում եր նա ու զայրույթից բռունցքները սեղմում:

Սակայն յերկար չտեցին այս «ժամանցի» կիրակիները: Ամառվա ամիսներն անցել եյին: Աշունը նոր եր վրա հասել. իսկ Սարիղամշի աշունը դեկտեմբեր և հունվար ամիսներ յեղանակներից ել դաժան եյին:

Ցեղանակների փոխվելու հետ միասին փոխվեցին նաև Տիգոյի աշխատանքի պայմանները: Բարսեղին տեղափոխել եյին մի ուրիշ տեղ, իսկ նրա փոխարեն Տիգոյի խմբի ավագ վարպետ եյին նշանակել մի թըթված ծերուկի, վորի մեջ վոչինչ մարդկային չեր կարելի գտնել, բացի վատաբանելուց, հայհոյելուց, միմյանց դեմ լարելուց... Սրա ուշադրութունից չվրիպեց նաև Տիգոն, վորի մասին արդեն կապալառույին հայտնված եր, թե նա դուրգար չի, անբարեհույս ե, հեղափոխական ու խռովարար...

«Ավագ վարպետն» աշխատում եր իր արտելից հեռացնել Տիգոյին և հարմար առիթի յեր սպասում. շարունակ հետևում եր, բայց ապարդյուն: Տիգոն գիտեր, զգում եր այդ և խուսափում պառավի թակարդն ընկնելուց: Թեպետ ինքը Տիգոն ել եր ուղում կապալառույի հողաթափը լիզող այդ «ավագ վարպետի» արտելից հեռանալ, բայց մտածում եր՝ ո՞ւր դնալ. արհեստ չգիտի, դարիւր տեղ ե, գուցե նրանից ուրիշ մաքուր գործեր պահանջեն՝ նա կկարմրի. իր ծանոթների շըրջանում ել չկար մի հարմար տեղ, վոր նրանց հետ աշխատեր. վերադառնալ Թիֆլիս՝ անկարելի յեր. Մարոյի գրած վերջին նամակից տեղեկացել եր, վոր դեղերատիկներին քսանչորս ժամվա ընթացքում ուղարկում են առաջավոր դիրքերը, լրտեսները վոչ մի ջահել

մարդ չեն թողնում քաղաքում, ցարական ժանդարմներն ու վոստրիկանները յեռանդով աշխատում են, իր շատ ծանոթներին ու հարեաններին կես գիշերին տններից հանել ու չգիտեն՝ ուր են ուղարկել, իսկ դաշնակցական ֆիդայիներն ել մյուս կողմից են ահաբեկման յենթարկել Թիֆլիսի հայերին. «ազգասիրության» պատրվակի տակ «կամավոր» են տանում շատ անչափահաս պատանիների ու զանազան կոմիսիաների կողմից «անպետք» ճանաչված զինվորացուներին: Իսկ ճանապարհների վրա, գնացքներին ու խճուղիներին հսկող զորքի մասերը վրչ վրժի չեն թողնում բանակից մեկնելու՝ առանց պատշաճ վկայականի:

Դրությունը անելանելի յեր. պետք եր հաշտվել պառավ բորենու հետ, լեզու դտնել, նրան մոտենալու համար՝ «հայր» անվանել նրան...

Մտորումների մեջ ել քնեց նա այդ գիշեր:

Սեպտեմբերյան ցուրտ ու քամոտ առավոտ եր. մաղվող բարակ անձրևը քամու հետ միացած՝ սարսուռ եր ազդում նոր արթնացած ու գործի շտապող բանվորներին վրա: Տիգոն կացինը գոտկումը խրած, ձեռները ցրտից՝ կոնատակերին, շտապում եր պառավ վարպետի մոտ, վոր քաղցր խոսք բացի նրա հետ:

Բայց դեռ հազիվ եր Տիգոնի բերանից «բարի լուսը» դուրս թոնլ, յերբ պառավը՝ փոխանակ պատասխանելու՝ ասաց. «Այսոր դու գնալու յես «խաչավոր» դրոժինը, նրանք մի մարդ են խնդրել մեզանից մեկ որով, կոգնես, վաղը դարձյալ մեզ հետ կաշխատես»:

— Աչքիս վրա, — ասաց Տիգոն և քայլերն ուղղեց դեպի հարևան բլուրը, վորի հարթ գագաթին կանգնեցրած վրաններում ապրում էին այդ «խաչավորները»:

Թվով 15 հոգի էին նրանք: Մի առանձին արտել կազմած՝ աշխատում էին կոլլեկտիվ հիմունքներով: Իշխանությունը նրանց առանձին արտոնություն եր տվել, բոլորն ել հասակավոր էին, քառասուն և հինգ տարեկանից փոքր մարդ չկար մեջները: Ամեն մեկի շապկի տակ կախված եր մի մետաղյա խաչ կամ աստվածածնի պատկեր: Նրանք իրենց ծառայությունը ցարի արեշատության համար «ազնվությամբ» վերջացրել էին, այժմ ել հանուն նրա հաղթանակի յեկել էին թիկունքում աշխատելու, իսկ իրենց չափահաս տղաները փոխարինել էին իրենց, հիմա հերթը նրանցն եր ցարին ծառայելու...

«Խաչավորներին» գործն ել նույնն եր՝ ինչ վոր Տիգոնինը. — ծառեր կտրել, տաշել, հղկել, դրա համար ել Տիգոն հոժարությամբ ընդունեց պառավ վարպետի առաջարկը:

Թեպետ Տիգոն շատ լավ եր ճանաչում այդ «խաչավոր» բիձաներին, գիտեր նրանց ուլ լինելը, բայց ձևացնում եր, վոր իբր թե ինքն ել նրանցից ե և նրանցից ամեն մեկին «քեռլ» կամ «պապիկ» եր անվանում: Սակայն այդ «քեռիներն» ու «պապիկները» այնքան ել հաշտ չէին նայում թիկունքում աշխատող ջահել բանվորներին, վորոնց թվում և Տիգոնին: Նրանք շարունակ հայոցում էին այդ ջահելներին, վոր չեն գնում կովելու «հայրենիքի և ցարի համար», նրանք «դեղերտիրներ, դավաճաններ են, նրանց բոլորին պետք ե կախել»...

*
*
*

— Բարի լույս, քեռիներ ու պապիկներ, — ասաց Տիգոն ներս մտնելով վրաններից մեկը:

— Աստծու բարին, — լավեցին ամեն կողմից, — հ^օը, քեզ ուղարկեցին այսօր ոգնելու մեզ, շատ լավ, — ասաց հասակով ամենից մեծը, վոր խելուն վեր կացավ նստած տեղից, թեյի բաժակը զետեղեց իր պայուսակում, կապեց խաչածն ու դրեց իր անկողնի կողքին:

— Դեհ, Պետյան, դու այս յերևաասարդի հետ կգնաս այն փոքրիկ տափարակը, վորտեղ նշան դրված ծառերը յերեկ քեզ ցույց տվի, չորան ել կկտրեք, կմաքրեք. մինչև ճաշը պետք ե վերջացնեք, — ասաց ծերունին, իր դիմաց կանգնած շեկ, յերկարավիզ ու յերկարամորուս, գլխարկը մինչև աչքերը ծածկած, քիթը ցլց Պետյային, ապա դիմելով մյուսներին շարունակեց.

— Դուք ել յերեկվա կիսատ թողածը պետք ե վերջացնեք այսօր, դեհ, մարշ:

Յեվ ամենքը գուրս յեկան վրանից ու ցրվեցին դանազան կողմեր. Պետյան ու Տիգոն ել գնում եյին ձորն ի վեր, դեպի Ալաշկերտի ճանապարհը: Մոտ կես ժամ քայլում եյին. յերկունս ել լուռ ու մտախոհ: Տիգոն խուսափում եր խոսքի բռնվելուց, գիտեր Պետյայի բնավորութունը՝ խելուն պիտի հայնոյանքը մեջտեղ բերեր, իսկ Պետյան ել առիթի յեր սալասում՝ իրեն ատելի յերևաասարդ «զեղերտիրին» խայտառակելու:

Լուռ թյունը Պետյան խզեց, յերբ հասան ձորի յերկայնությամբ հոսող առվի ե Սև-դետակի միացման թերակղզու վերևի տափարակին, վորի վրա գտնվող չորս հաստ ու բարձր ծառերն սղասում եյին իրենց անկման:

— Ահա այստեղ ե:

Տիգոն ուզեց հավանության խոսք ասել, բայց լռեց ե բավականացավ միայն կացինը վայր դնելով ու գլխի թեթև շարժումով:

Լուռ ու մունջ յերկունս ել վործի անցան: Մինչև Պետյան մի ծառ կտրեց, Տիգոն արդեն յերկունսի կատարը կոացրել եր, քնում եր մեկը՝ ամենից մեծն ու հաստը: Յերկունս ել հոգնել եյին, քրտնել, գլխարկները վերցրին, վորոնց տակից ու շապիկների արանքներից գոլորշին բարձրանում եր ու խառնվում թեթև քամու ե բարակ անձրևի հոսանքին: Նստեցին հանգստանալու: Պետյան պատմեց իր քաջագործությունների մասին ուս-յապոնական պատերազմում, իսկ Տիգոն շարունակ լսում ու «կեցցե»-նելով քաջալերում եր Պետյային:

— Բայց, ասն խնդրեմ, — շարունակեց Պետյան — ինչո՞ւ ձեր կովկասցիները խուսափում են պատերազմից, չե՞ վոր պատերազմը մզվում ե մեր ցարի կամքով, հայրենիքի բարորության համար: Յես հիշում եմ՝ յերբ հարձակման դիմեցինք Պորտ-Արտուրի մոտ գտնվող ամրոցներից մեկի վրա, կովկասցիների մի վաշտը առաջինը նահանջել սկսեց. հրամանատարն իսկույն հրամայեց սրի քաշել այդ զավաճաններին ե վաշտի հետքը չթողնել. հենց տասնի չափ գլուխ իմ սուրբ թուրքից, վորը մինչև այժմ ել կախված ե իմ ննջարանի պատից...

— Բայց, քնո՞ր Պետյա, չիղճացիր նրանց յերիտասարդ կյանքին, — հարցրեց Տիգոն մեղմաձայն:

— Ի՞նչ խղճալ... նրանք խղճացին մեր ցարին ու նրա բնտանիքին, — զայրացած պատասխանեց Պետյան, յերեսը խաչակնքելով, ատամներն իրար սեղմե-

լով,—դ՛հուք բոլորդ ել այդպես էք, ան տուգեմցիներ, գեղերտիրներ, հայրենիքի և գահի դավաճաններ. սիրում էք պատրաստ փրթածը լափել... յեթե յես մեր ինքնակալի տեղը լինեյի, ձեզանից վոչ մեկին կենդանի չեյի թողնի. ինչացո՞ւ յեք, յերբ այսպիսի նեղ մոմենտներին չեք ոգնում ձեր թագավորին ու հայրենիքին...

Տիգոն տեսնելով Պետյայի գազանացած դեմքը, խուսափեց շարունակել իր խոսքը. միայն գլխի շարժումով հավանություն տալուց հետո, հիշեցրեց, վոր գործը մնում է:

— Այո, այո, պետք է աշխատել, — համաձայնեց Պետյան, հանեց գրպանից ծխախոտի տուփը, բաց արավ, յերեք մատով ծխախոտը լցրեց փոքրիկ թղթի կտորի մեջ, խնամքով փաթաթեց, ամրացրեց փոքրիկ ծխամորճի ծայրին, դրեց բերանը, վառեց և լիաթոր սկսեց ծխել:

Մինչ Պետյան իր ծխախոտով եր գրաված՝ Տիգոն չորրորդ ծառի կեսից ավելին կտրել էր արդեն, վերջին հարվածներն էր տալիս և մի ձեռքով շարունակ հրում էր, վոր փոքր ինչ կռացնի ծառը: Պետյան քսան քայլի վրա կանգնած՝ հրամանատարի կեցվածքով դիտում էր իր վերջին որհան ապրող ծառի գագաթը, մերթ ընդ մերթ հրահանգելով՝ «մեկ ել, մեկ ել...»: Տիգոն հավաքեց իր ույծը, յերկու ձեռքով թափահարեց ծառը, վորը մի փոքր թեքվեց ու մնաց այդ դուռթյամբ. նա դարձյալ վերցրեց կացինն ու այնպես զարկեց, վոր մի ակնթարթում ծառը իր վիթխալ ծայրի մի փոքրիկ ճյուղ դիպավ Պետյայի գլխին ու թեթևակի քերծեց նրա վեր ցցված քիթը:

— Դ՛հու ինձ սպանել ուզեցիր, անիրավ, լիքք, սատանայի ճուռ...

Տիգոն մնացել էր իր տեղը քարացած, չգիտեր՝ ինչպես հավատացնի նրան, վոր սպանելու վոչ մի դիտավորություն չի ունեցել, այլ պատահամբ է փոքրիկ ճյուղը կպել քիթին:

— Ախր քեռի Պետյա, ի՞նչ ես ասում...

— Լռի՛ր, տո անպիտան, շան ձագ, դեռ համարձակվում ես արդարանալ...

Մի ակնթարթում Պետյայի ձեռքին յերևաց շողշողացող մետաղ. լավեց յերկու իրար հաջորդող պայթյուն... Տիգոն պահ մի անշարժ մնաց, աչքերը մթնեցին, լեզուն կապ ընկավ... ապա սթափվեց. նրա աչքերը փայլատակեցին, դեմքը խելագարի կերպարանք ստացավ, վազեց դեպի Պետյան, վորը ատրճառակը շարտեց ու սկսեց փախչել... Տիգոն հասավ նրան, ձախ ձեռքով բնեց նրա գոտկատեղում շարժվող գոգնոցի կապերը, իսկ աջով բարձրացրեց կացինը և այնպես ուժգին իջեցրեց նրա գլխին, վոր Պետյան իսկույն դետին փովեց. յերկու մասի բաժանված գանգից ուղեղը դուրս ժայթքեց թաց գետնի վրա արյան հետ միասին. ձեռքերն ու վոտքերը մերթ բարձրանում էին ոդում. մերթ ամուր զարնվում գետնին...

Տիգոն նորից քարացավ. արձանացել, շվարել էր... Ուզեց փախչել... Բայց աջ վոտքը չկարողացավ շարժել, վայր ընկավ: Նորից փորձեց կանգնել, բայց այս անգամ զգաց վոտի վրա սուր ծակոց, վորը շուտով մոմուռի փոխվեց... Գուլպան ու կոշիկը այնպես էին թրջվել, վոր յերկրորդ անգամ փորձեց կանգնել՝ ձայնալաց...

Տիգրոս ժամանակ չկորցրե՛ւ։ Հանեց կոշիկն ու դուրպան։ Վերքն այնքան ել վառնդավոր չեր, գնդակը ծակել եր վոտքի փափուկ մասն ու անցել։ Արձակեց դոգնոցը, ամուր կապեց վերքը, հագավ կոշիկը, մի ճյուղ կտրեց այդ չարաբաստիկ ծառից, մաքրեց, ձեռնափայտ շինեց, և, վերցնելով Պետյայի ատրճառակը, դրեց գրպանը... փայտին հենված մի կերպ իրեն հասցրեց խճուղին և հենց առաջին պատահած ֆուրգոնը նստելով՝ բռնեց Ալաշկերտի ուղղությունը։

* *

Ճաշի ժամանակ Պետյայի ընկերները յերկար ստլասեցին, բայց նա չեկավ։ Հարցրին Տիգրոսի մասին նրա վարպետից, բացասական պատասխան ստացան։ Մի ժամից հետո Պետյայի գիակը իր բարեկամ «խաչավորները» կառքով փոխադրեցին յեկեղեցի, վորտեղից յերկրորդ ուրը տարան, գերեզման գրին։

Սարիղամշի ամբողջ զորքը վոտքի կանգնեց։ Ճակատի ամեն ուղղությամբ հեռագրներ, հրամաններ սվին՝ Տիգրոսին ձերբակալելու։ Ղաբսի, Ալեքսուլի, Թիֆլիսի, Յերեանի և Բագվի գաղտնի վոստիկանությունները, յերկաթուղային ժանդարմերիան յեռանդով փնտռում էին Տիգրոսին։

Մի շաբաթից հետո ցարական «աբդարադատությունը» իբրև պատանդի բանտ ուղարկեց, Մարոյին, իսկ յերեսաներին հանձնեցին նրա մոտիկ բարեկամներին, վորոնք Մարոյից ավելի լավ վիճակում չեյին գտնվում։

* *

Աշնան անձրևախառն քամին ալեկոծել եր Սարիղամիշից Ալաշկերտ տանող հարթ դաշտավայրը, վորը

նմանում եր փոթորկվող ծովին, վորից ժայթքող փլուփլուղեղ ալիքները սարսափ ու սարսուռ են ազդում նավով ճանապարհորդողների վրա։

Այդ քամու և անձրևի անճոռնի ու անդադար հարվածների տակ ֆուրգոնը սլանում եր ոճապտույտ խճուղիով, իսկ կառավարն շարունակ իր ձիյերի գովքն եր անում, մեկ-մեկ անունները տալիս, հիշում եր նրանց ցեղի մասին, առանձին հպարտությամբ պարծենում եր ալ-կարմիր քուռակով, վորը գնել եր չնչին գումարով նահանջի ժամանակ, խուճապի մատնված գաղթականներից։

— Լավ ապրանքը աչքի լսից ել սիրելի յե, — ասաց ձեռքի մտրակը ողում շարժելով, վորից ձիյերը ավելի արագացրին իրենց վազքը։

Տիգրոս ապուշ կտրած՝ նայում եր կառավարին, մերթ փափում ու մերթ գլխով հավանության նշան անում, բայց իսկապես նա վոշինչ չեր լսում, նույնիսկ նա իր վիրավոր վոտքի ցավը չեր զգում, շարունակ յետ եր նայում, յերկար տարածության վրա աշխատում եր վորոշել հեռվում յերևացող ճանապարհորդներին, արդյոք նրանք իրեն հետևող հետախույզներ չե՞ն, իրեն ձերբակալելու չե՞ն շտապում... Սակայն ձիավորներն իրենց ճանապարհը թեքում են մոտակա գյուղերի ուղղությամբ։ Յեվ Տիգրոս ըսպեապես փոխվում ե, խոր հոգոց քաշում ու նորից նայում կառավարին։

Որն իր յերկրորդ մասն եր թեակոխում, շուտով մթան մղձավանջը պատելու յեր ամայի տարածության վրա։ Կառավարն ձիյերի գլուխները թեքեց դեպի հոսող փոքրիկ գետակը։ Պետք եր հանգստացնել ու շուրջ տալ ձիյերին։

Տիգրան զգուշությամբ իջալ ֆուրգոնից, ձեռքի փայտին հենվելով մոտեցալ մեծ քարին, նստեց, հանեց ծխախոտը, հյուրասիրեց կառապանին, ինքն ել սկսեց լիաթոք ծխել։ Կառապանն ել հանեց իր պայուսակից հաց ու ապուխտ և յերկուսով սկսեցին ճաշել։

Տիգրան լուռ եր, իսկ կառապանը դարձյալ իր ձիւյերի գովքն եր անում, պատմում իր մի տարվա ճանապարհորդության մասին, վոր Տիգրային այնքան ել չեր հետաքրքրում։

— Հը՛, հայրենակից, ինչի՞ չես խոսում, ինչ յես մտածում, վորքից ցալը դատարկ բան և, սառածին շուտ են բժշկում, ծանր հիվանդ հո չես, վոր դժվար լավանաս,— աշխատում եր հանգստացնել կառապանը Տիգրային։

— Այստեղ մոտիկ գյուղ չկա, բարեկամ, վոր յես մի քանի որ հանգստանամ,— հարցրեց Տիգրան։

— Դյճւղ, վորքան կուզես... այ, հենց այս բլրի յետև մի քրդի գյուղ կա։

Տիգրան ուրախացալ, նրա աչքերը փայլեցին։ Տասը բողբոջից հետո նրանց ֆուրգոնը շարժվեց, մի քանի պտույտներ գործելով բլրի շուրջը՝ կանգ առալ ավերակների կույտի մոտ։

Գետնափոր խցերից մի քանի տղամարդիկ՝ ֆուրգոնի ձայնից ու ձիւյերի զանգերի ղողանջունից ահաբեկված՝ դուրս վազեցին, խոր գլուխ ավին հյուրերին ու հարցրին նրանց «համեցե՞ք անելու» պատճառը։

Քանի վոր հաղվադեպ յերևույթ եր ֆուրգոնի յերևալը իրենց գյուղում, նրանց դեմքերը վախի կերպարանք եյին ընդունել։ Թեպետ նրանք աշխատում եյին այդ թագցնել, այնուամենայնիվ փորձված կա-

ռապանը իսկույն նկատեց. հանգստացրեց նրանց և հասկացրեց, վոր իրեն ուղեկիցը հիվանդ և, քիչ ժամանակով ուզում ե իջնել նրանց գյուղում։

Քրդերից մեկը լալ հայերեն եր խոսում, ուրախությամբ ընդունեց առաջարկը։ Տիգրան շնորհակալություն հայտնեց կառապանին. վարձատրեց նրան, գնաս բարով ասաց ու գնաց իրեն շրջապատող քրդերի հետ դեպի Զինդլի բնակարանը։

* *

Զինդին մի յերիտասարդ, թխադեմ, առողջակալ տղամարդ եր, ապրում եր իր մոր և փոքր յեղբոր հետ միասին, գետնափոր տնակում։ Պատերազմի դառնությունները նա ել եր ճաշակել. մի տարի առաջ առաջին գաղթի ժամանակ նա կորցրել եր իր սիրած 11 տարեկան Զարե քրոջը, վորին յերկար վորոնելուց հետո համոզվել եր, վոր կամ սովամահ և յեղել, կամ զազանների կեր դառել և կամ «գլուխները» սպանել են... Իսկ իր հայրական տունը, վոր Բասենի վիլայեթումն եր գտնվում, դարձել եր մոխրակույտ։ Նա, ինչպես և իր հարևանները, պատապարվել եյին Ալաշկերտի հովտի այդ յետ ընկած գյուղում, վորպեսզի հեռու լինեն ցարական զորքի և զաշնակցական ֆիդայիների աչքից, վորոնք առելությամբ լցված վրեժխնդիր լինելու համար կարող եյին ամեն բողբոջի սպանել կամ իբրեւ «գերի» տանել, ձրի աշխատեցնել, տանջել ու սովամահ անել... Ահա թե ինչու Զինդին ու իր հարևանները ահաբեկվել եյին ֆուրգոնի յերևալուց, նրանք այդ բանը «վատ նշան» եյին համարում։

Մի քանի որ Զինդին վախենում էր Տիգրայից, թե-
պետ վերջինս մինչ մի «սպառնալիք» չեր ցուցադրում,
ընդհակառակը, շատ պարզ ու խեղճ էր պահում իրեն,
այնուամենայնիվ Զինդին չեր հավատում նրան, նույն-
նիսկ գիշերները չեր քնում, անկողնում պառկած, վեր-
մակի տակից հատ աչքով հսկում էր Տիգրային «չլինի
թե գյաւուրը կես գիշերին յեւնի մորթի իրենց, գյա-
ւուրները բափա չունեն, ղոնազ ու տանտեր չեն
լուկիր»... մտածում էր Զինդին ու նորից «խռմիա-
ցնում», իրեն քնած ձևացնելով:

Պակաս յերկյուղի մեջ չեր նաև Տիգոն: Թեպետ
նա յերբեք քրդերի հետ չեր ապրել, բայց Սարիզամի-
շում լսել էր քրդերի առասպելության հասնող «գաղա-
նություններին» մասին, վոր նրանք «հայ» բառը զրդ-
վանքով են արտասանում, ձեռքն ընկած հային «զըլ-
խից մինչև վտաքերի պճեղները մաշկում» և այլն, և
այլն: Յեւ մի քանի գիշեր նա էլ իր հերթին «ազվի-
սաքուն» էր լինում, Պետյայի ասորճանակը ձեռքին,
անկողնում, վերմակի տակից սպասում էր Զինդիի
«հարձակման»...

Մակայն այս կոշմարային գիշերները շուտով անց-
նում են. Տիգոն ու Զինդին միմյանց մեջ տեսնում են
անվտանգ մարդկանց, բացում են իրենց սրտերը, հե-
տզնետե մտերմանում ու դառնում անբաժան ընկերներ:

Տիգոն Զինդիին սովորեցնում էր հայկական տա-
ռերը, վերջինս կարճ ժամանակում սովորում է կար-
դալ, ապա և զրել: Նա հետզհետե փոխվում է, Տիգոյի
զրույցները պատերազմի խակական պատճառների, տի-
րող կարգերի, գյուղացիների ու բանվորների մասին—
մեխվում են Զինդիի ուղեղում, նա այլևս նողկանքով

էր հիշում իրենց զեկավարներին, վորոնք զրդում էյին
կոտորել հայերին: Զինդին գանդատվում էր իրենց
գյուղի շեյխից, վորը յերկար տարիների ընթացքում
տղրուկի նման ծծել ու ծծում էր իր և իր նմանների
արյունը, հարկեր գնում նրանց վրա, ստիպում էր
իրեն համար փայտ կտրել, հողերը վարել, վոչխարները
հանդը տանել և այլն, և այլն:

* *

Տիգոն Զինդիի տանը յերկար չմնաց:

Յերկու ամիսը շուտով կլրանար, ինչ նա բաժան-
վեց իր բարի կառապանից: Այդ ժամանակամիջոցում
նա առողջացել, կաղզուրվել էր, այլևս չեր կաղում:
«Պետք է դուրս գալ այս վորջից, գործ փնտոել, նա-
մակ գրել Բարսեղին, տնից մի խաբար լսել, վերջա-
պես տեսնել թե ինչ է կատարվում աշխարհում»...
մտածում էր նա:

Զինդին շարունակ գանդատվում էր, վոր ոռու-
ներն իր հայրենի գյուղը ավերել ու վերան են դար-
ձրել, իր ունեցած մեծադե ամաններն ու մոր տարի-
ներով հավաքած մի քանի վոսկի լիրաները մնացել
էյին ավերակների տակ, իսկ իրենք աղքատ ու տնանի՝
կարիքի մեջ են: Մի քանի անգամ վճռել էր գնալ,
տեսնել իրենց ավերակ գյուղը, բայց... հանկարծ հի-
շել էր, վոր ինքը քյուրդ է, հանդիպած հայի կամ
ռսի կողմից իրեն լավ բան չէր սպասում... «գյաւուր-
ները կմորթեն»... ու հրաժարվում էր այդ մտքից...

Բայց այս անգամ հույսը դրել էր Տիգոյի վրա.
նա հայ է և լավ ոռուներն խոսել է իմանում, նրա
հետ կարելի չէ ապահով գնալ:

Մի մառախլապատ առաւիտ Տիգոն ու Ջինդին մեկ-մեկ փայտ ձեռքներին, ցնցոտիներին մեջ փաթաթված՝ քայլում էին դեպի Ալաշկերտը Բասենից բաժանող բարձր լեռները, վորը միակ կարճ ճանապարհն էր:

Մուլին ընկել էր արդեն, նրանք դարձյալ քայլում էին: Ջինդին իր հինգ մատների նման գիտեր այդ ճանապարհը, անտեսանելի խավարը նրանց չէր կարող խանգարել: Բայց շուտով սև ամպերի տակից, կամաց-կամաց ծկլակի տվեց լուսնի շողը, հետզհետե տարածեց իր լույսը ամայի անապատում, մեր ճամբորդները տեսնում էին վաղող ամպերը, մոտակա լեռան գագաթին փայլող աղբոտ լույսը, վոր ամենայն հավանականությամբ արանսպորտի կայան պիտի լիներ...

Քանի դնում, այնքան հոգնում էին, նրանց ծնկները հետզհետե թուլանում էին, խկ աչքերն արդեն մանրացել, կուշ յեկել, փակվում էին: Կես դիշերը վաղուց էր անցել, յերբ նրանք հասան Ջինդին ծառի թթու աղբյուրին, վորից քիչ հեռու, մի նեղ փոսի մեջ կծկվեցին ու քաղցր մոռվեցին:

Լույսը բացվելու հետ բացվեցին և՛ Տիգոյի ու Ջինդիի աչքերը: Լվացվեցին ու նորից շարունակեցին իրենց ճանապարհը: Կեսուրից առաջ հասան Ե. գյուղը: Ջինդին արագացրեց քայլերը, դիմեց դեպի կենտրոնը, ուր գտնվում էր իրենց քարաշեն տունը, բայց... ի դուր, Ջինդիի տան ավերակները վրա գործի վրաններն էին տնկել, անկարելի յեր պեղումներ կատարել: Ջինդիի հույսը կտրվեց, վերջնականապես զրկվեց պղնձե ամաններից ու իր մոր վոսկի լիբաններից... Մոլորված կանգնել էր յերկար ու չեր ուզում հաշտվել իրականության հետ:

Այդ միջոցին Տիգոն դնում էր իր շուրջը, կարգում վրանների ճակատին փակցրած փոքրիկ ցուցանակները, վորոնց վրա գրված էին այդտեղ բնակվող զորամասերի անունները: Հանկարծ նրա աչքն ընկավ մի փոքրիկ սյունի վրա ամրացրած թիթեղյա ցուցանակ, վորի վրա գրված էր՝ «Нужны десятичники и табельщики, справителы в сел. К.». Տիգոն ուրախացավ, մոտեցավ Ջինդիին, մի քանի մխիթարող խոսքեր ասելուց հետո հուսադրեց: Ապա յերկուսով միասին շտապեցին դեպի Արաքս գետը, վորի արևմտյան ափում գտնվում էր Կ. գյուղը:

Ճանապարհին նրանք պատահեցին մի խումբ բանվորների, վորոնք խճուղու ցեխն էին մաքրում: Տիգոն հարց ու փորձ արեց, նրանցից ամենահասակավորը պատասխանեց.

— Ախպորս ասեմ, մենք ղազախեցիք ենք, վերելը շատ խալիս են բանում, շորագալցիք ել կան, յերեանցիք ել, ղարաբաղցիք ել, վրացիք ել, ուսաներ ել. դիփ ել փոքրաչոց ձեռի տակ են, մենակ դեսետնիկներն ու տաքելչիկներն են կաղոնի, կանտոռն ել՝ հրե հմ, են գեղի միջին ա...

Տիգոն շնորհակալություն հայտնեց: Կես ժամ չանցած, նրանք կանգ առան գյուղի մուտքի ծայրին բարձրացող մի մեծ թմբի առաջ, վորի գլխին ցցված էր փայտե խաչ:

— Ջինդի, այս յերեկ կոտորված զորքի «յեղբայրական» գերեզմանն է:

— Չե, Տիգո ջան, սա ասիկերների գերեզման չե, այս գերեզմանի պատմությունը յես շատ լավ գիտեմ: Յերբ ոսները մտան մեր յերկիրը, նրանք ու հայ

Ֆիդայիները կոտորեցին մեր քյուլը ու թուրք խաղաղ բնակիչներին, ով վոր կարողացավ՝ ինձ պես փախավ, յետ ընկած տեղ թաղնվեց, իսկ ծերերին ու յերեխաներին սրախողխող արին։ Իսկ յերբ ունեւրը նահանջեցին՝ տաճկական ասկերներն ու քյուլդ աշխարթները նույնպես վարվեցին հայերի վերաբերմամբ։ Այս թմբի տակ մոտ 70-ի չափ ծերեր ու յերեխաներ են թաղված...

Տիգոն ալեւ չեր ուզում լսել, բավական եր...

Ծերերի ու յերեխաների անմեղ դիակների վրա բարձրացող այդ հողաթումբը մի սարսուռ ազդող հուշաբան եր, վոր ամեն գյուղ մտնողի պատմում եր ցարական վամպիրները, սուլթանական վազրերի, դաշնակ բորենիների «մարդասիրության» մասին... Տիգոյի համար ամեն ինչ պարզ եր։

Առաջ անցան։ Յերբեմնի հարուստ ու շեն Կ. գյուղը իրենից ներկայացնում եր ավերակների ու փլատակների մի կույտ, թնդանութների լեղունները մի հատիկ կանգուն պատ չեյին թողել, ամեն ինչ տակն ու վրա եյին արել... Անվնաս եր մնացել միմիայն այդ գյուղի գերեզմանատունը, վորի մի քանի տասնյակ ցից գերեզմանաքարերը հարավ-արևելյան բլրի կրճից իշխում եյին գյուղի ավերակների վրա։

Համարյա նույն վիճակում եյին գտնվում Բաննի շրջանի բոլոր գյուղերը։ Ամայացել ու լքվել եյին, ջնջվել եյին յերկրի յերեսից... Յեթե դաշնակները յերազում եյին «միացյալ, անկախ, ծովից - ծով մեծ Հայաստանի մասին՝ առանց թուրքերի ու քրդերի», ապա ոռոսական ու տաճկական իմպերիալիստները ծրագրել եյին ունենալ «Հայաստանն՝ առանց հայերի»...

Յերկու կողմերի ցանկությունը կատարվել եր, վնչ հայ եր մնացել և վնչ թուրք ու քյուլդ...

Այդ գյուղի ավերակների վրա բարձրացել եյին յերկու մեծ տախտակամած շենքեր, վորոնցից մեկում տեղավորված եր հաշվապահությունն ու գրասենյակը, մյուսում ճանապարհի պետի առանձնասենյակն ու ծառայողների կացարանները։

Ճանապարհի պետը, մի շիկահեր, առողջ և կազմ յերիտասարդ եր զինվորականի հագուստով, նրա ուսադիրները վկայում եյին, վոր նա ճարտարապետ ե, գնդապետի աստիճանով, Տիգոյին ընդունեց իբրև տաբելշիկ, իսկ Ջինդին խոհարարի ողնակաւն։

Այդ որվանից Տիգոն դարձավ «Մարտիրոս», իսկ Ջինդին՝ «Յեփրեմ»։

Յերկրորդ որն ևս չնրանց գործի դրին։ Տիգոյին ուղարկեցին խճուղու վրա աշխատող բանվորների քանակն ու նրանց ամենորյա աշխատանքները գրելու, իսկ Ջինդին հանձնեցին խոհարարին, վորի ամեն մի հրամանը իսկությամբ կատարում եր և խոհարարը Ջինդիից գոհ եր։

* *

Մարոյին յերկար չպահեցին բանտում։ Մի ամսվա բանտարկությունն ել բավական եր, վոր նրա առանց այն ել նիհար որգանիզմը հյուծվեր ու քայքայվեր։ Ցարական ժանդարմներն ու չինովնիկները կաշվից դուրս եյին գալիս տեղեկություն լսելու նրա ամուսնու մասին. սպառնալիքները, խիստ մեկուսացումը, մահվան պատժի ուրվականը, վորով վախեցնում եյին Մարոյին, անկարող յեղան կոտրել նրա ամուր

կամքը... նա շարունակ կրկնում էր՝ «Յես վոչինչ չգիտեմ, յես հիվանդ եմ, ինձ սպանեցեք, վոր ազատվեմ ձեր յերեսից»...

Մի ամսից հետո Մարոյին արձակեցին բանտից, բայց գաղտնի վոստիկանությունը հատուկ հսկողություն էր նշանակել նրա վրա:

Իր ազգականների ոգնությամբ Մարոն կամաց-կամաց սկսեց կազդուրվել, յերեխաների հոգսը քաշել: Մարոյի բանտարկությունը անդրադարձել էր չարաձձի Ստեփանիկի ու հեղ Քնարիկի վրա, հարկավոր էր լուրջ հետևողություն նրանց առողջությունը վերականգնելու համար:

Մյուս կողմից էլ Մարոն իր արժանապատվությունից ցած էր համարում ավելորդ բնուր դառնալ իր՝ առանց այն էլ չքավոր ազգականների վրա: Յեվ սկսեց գործ վնասել... Յերբ ամեն կողմից մերժում ստացավ, իր հարևանների լվացքը սկսեց լվանալ: Շարաթական մի քանի ուրբի վաստակելով՝ յերեխաների հացն ու տաք թեյն անպակաս էր անում: Նա իր խոսքի տերն էր: Տիգոյին այդպես էր խոստացել և կատարեց իր խոստումը:

Յերկու ամիս էր անցել. Տիգոյից վճռամակ կար և վնչ էլ լուր ունեւ, գիշեր-ցերեկ հանգիստ ու դադար չուներ: «Յերեւի սպանել են... Յեթե ըռնած լինեյին՝ Բարսեղը կզրեր... Գուցե անտառում սովամահ է յեղել կամ ցրտից սառել»... մտածում էր Մարոն, արտասվում ու հեկեկում:

Հենց վոր Տիգոն գործի կանգնեց՝ Կ. գյուղից նամակ գրեց Բարսեղին: Բարսեղը քիչ հետո յերկու շա-

բաթով արձակուրդ ստացավ մեկնեց Թիֆլիս: Հենց վոր Մարոն լսեց Բարսեղի գալու մասին, իսկույն վաղեց նրանց տուն: Դեռ չբարևած, հեալով հարցրեց.

— Բա ուր ե Տիգոս...

Ընկավ աթոռի վրա և դառնացած սկսեց լալ:

— Արխեյին կաց, հարսի ջան, դինջացի, լաց մի ըլի, սաղ սալամաթ ա... այ, ես գիրը կարդա, — հանեց գրպանից Տիգոյի նամակն ու մեկնեց Մարոյին:

Մարոյի աչքերը փայլեցին, դողալով վերցրեց նամակը, աչքերը սրբեց ու սկսեց ազահությամբ կարդալ:

Իսկապես Տիգոյի ձեռագիրն էր, նա խնդրում էր Բարսեղին, վոր Մարոյին մի կերպ իմաց անի իր վողջ ու առողջ լինելու մասին: Իսկ «Մարտիրոս» ստորագրությունից էլ Մարոն հասկացավ ամեն ինչ:

Նամակում հասցեյից առաջ գրված էր՝ «Մարտիրոսի գործը այսուհետև լավ կլինի, շուտով փող կուղարկի»:

Մարոյի ուրախությանը չափ չկար: Ուրեմն Տիգոն կենդանի յե, գործի յե մտել, ամեն ինչ անցել ե: Ապա Բարսեղից լսեց մանրամասն Տիգոյի հետ պատահած դեպքի մասին:

Այդ որվանից վերսկսվեց Մարոյի և Տիգոյի նամակագրությունը: Տիգոն գրում էր Բարսեղի հասցեով, վոր հանձնում էր Մարոյին: Շուտով Տիգոյից փող էլ ստացվեց:

Մարոն թեթև կանանցից չէր. նա գաղտնի վոստիկանության ուշադրությունը չսրելու և նրան առիթներից զրկելու համար՝ շարունակում էր իր լվացարարությունն ու յերեխաների արտաքին դրությունը վռնջով չէր բարելավում:

Թեպետ ուտել-խմելը կանոնավոր եր, բայց նրանք դարձյալ շարունակում էին մնալ նույն ցնցոտիներին և լաթերի մեջ:

* *

Տիգրան եւ կամաց-կամաց իր կյանքի պայմանները լավացրեց, տաք հագուստ ձեռք բերեց, Զինդին լավ կերակուրներ եր հրամցնում նրան ու հետզհետե կազդուրվեց: Ամեն առավոտ հեծնում եր իր դանդաղաքայլ ձին, գծի մի ծայրից սկսում եր բանվորների ստուգումը, մինչև հասնում եր մյուս ծայրն՝ արդեն կեսօր եր դառնում, ապա վերադարձին վերստուգում, համարում և մինչև հասնում եր խնուզու սկիզբը՝ արդեն մութն ընկնում եր:

Նա իր ամենօրյա այդ միապաղաղ ճանապարհորդութեան միջոցին հանդիպում եր ճակատից թիկունք վերադարձող հաղարավոր վիրավոր, սառած, հիվանդ, կմախքացած կիսամեռ մարդկանց, վորոնք զրկված մարդկային կերպարանքից, այլևս անպետք էին կյանքի համար: Իսկ նրանց փոխարինելու, ավելի շուտ նրանց ճակատագրին յենթարկելու համար թիկունքից դեպի ճակատ էին քշում հաղարավոր թարմ, առողջ, կյանքի ծաբավ յերիտասարդ տղամարդկանց...

Շատ հաճախ Տիգրան ակնառես եր լինում, թե ինչպես զինվորները սպաների առաջնորդութեամբ հարյուրավոր կանանց, յերեխաներին ու ծերերին գյուղերից հավաքում, տանում էին իբրև «պատերազմական գերիներ», ճանապարհին հայհոյում, թքում ու ծեծում էին իբրև «անհավատ յերկշոտներ»...

Տարիներով Տիգրան սրտում կուտակված մաղձը եւ ավելի յեր դառնանում այդ տեսարանների վրա և վրեժխնդրութեան տենչը հասունանում:

Գիշերները Զինդին հետ նստած պատմում եր նրան իր տեսածները, Զինդին եւ պատմում եր Տիգրանին այն ցոփ կյանքի մասին, վոր անց էին կացնում իրենց պետն ու նրան շրջապատող չինովիկները:

— Եսօր ճաշի ժամանակ մի գյուղալ խանում եր յեկել Ու-ի մոտ, յերը յես ներս մտա, քիչ մնաց ձեռքիս ամանները թափեցի... նրանք յերկուսով կարմրեցին, իսկ յես ամաչեցի ու ներդուրս խնդրեցի... Հիմա եւ խանումը նրա մոտ ե... Գնացի փողրաչի Զ-ից յերկու շիշ կոնյակ բերի դրանց համար... Քիչ հետո դնացի Ե-ից թղթե մեծ տուփով շոգուլաթ բերի... Հաբա են տնդուման սկլադի մեծը, իմ տարած յերեք տեսակ կերակուրով չի կշտանա, կհրամայի ձուկ եւ տապակել... Են սարքեաբը՝ ամման, առավոտ-իրիկուն հարբած ե, ձին կհեծնի կերթա Ն. գյուղի վոշ-պիտալը, քածերի հետ պար կխաղա, յերկրորդ առավոտը կվերադառնա...

Այսպես, Տիգրան գծի անցուդարձն եր դիտում, իսկ Զինդին չինովիկների այլանդակութեանները:

* *

Կիրակի օրերը Տիգրան ու Զինդին պարապ չէին նստում Կ. գյուղում: Մինչ արիստոկրատ «պապաշաների թոռնիկները» սեղանի շուրջը նստած թղթախաղով էին զբաղվում, կամ «գթութեան քույրերի» հետ ժամանակ անցկացնում, Տիգրան ու Զինդին դնում էին բանվորների վրաններն ու մտերմական զրույցներ

անում, վոր սկսվում էր առորյա խոսակցութ յունեներով
և վերջանում քաղաքական ընտելթ կրող լուրջ հարցե-
րով: Նրանք այնքան եյին վողեւորվում, վոր վրանների
գլխի ծակուտներէց անընդհատ հոսող հալչող ձյունի
ջրերէց ու հատակի ճպճապոյող ցեխէց առաջացած
մարմնի դողոցն ու վտառների մրմրոցը անկարող եյին
լինում դուրս բերել նրանց վրաններէց:

— Մարտիրոս ախպեր, — գանգատվում էր Տիգո-
յին բանվորներից մեկը, բերանի գոլորշիով տաքա-
ցնելով իր բռերը, — բա ես մեր ապրուստը՝ տպրուստ
ա, մեզ հմա վոչ ցամաք շոր կա, վոչ տաք բաժին,
վոչ քուն ու դնջութին... ավելի բախտավոր չեյինք
ըլթ, վոր կռիվ գնայինք, յա մի անգամ կմեռնեյինք,
յա թե չե՛ պէն (գերի) կընկնեյինք...

— Զհանդամը ես տանջանքը, — մեջ ընկավ մի
ուրիշը, — յանի մեր հախն ել ա թամամ տային, սըրտ-
ներիս դարդ չեր ըլի... ես մեր փողրաչին, վոր եկավ
մեր գեղը, սհենց պայման դրեց — ասով՝ «սալդաթու-
թենից ազատվում եք, ճամփեն մուֆթա, հացը, յեղը,
շաքարը կազոնի գնով ա, լավ ոթախներ կտան,
նավթը, փետը՝ կազոնի, որենն ել յիրեք մանեթ
որվա մուզդ» (որավարձ)... Յեկանք ետեղ՝ յիրեք մա-
նեթը շինեց մեկ ու կես, հացն ու շաքարը՝ վոնց ու-
ղմա — հաշվումա, յեղի երես հոսկի ելա տեսել չենք...
դե, ոթախը, նավթն ու փետն ել... տեսնում ես ելի...

— Ես սալդաթութին չի՞, բա ինչ զահրմար ա,
վո՞ր սալդաթն ա մեղնից վաթար որումը, — ավելացրեց
անկյունում նստած պատանին, — ես, հլա մենք խաբ-
վեցինք, ասենք, ջհանդամը, սալդաթութենից ելա կա-
զատվենք, եկանք, բա ես վրա ութ պալատկումը չիմ

եկ պառավ բիձեքը խի՞ եկան, վախեցին իրանց նոր
սալդաթ տանեն...

— Ե՛հ, քու տունը շինվի, բա վոր նրանք տանը
հաց ունեցել եյին՝ կը գեյին, — շտապեց ուղղել ավելի
փորձված յերիտարարդը, — ամեն մինը մի փաբա քու-
փաթի տեր են, հող չունեն, տավար չունեն, որական
յիրեք մանեթը քիչ փող ա, դե, խաբվել են խեղճերը,
վոնց անեն... Տեսար վո՞չ, վոր անցկացած շաբթին ու-
գեյին փախչել, համա ուր կը փախչեն ոսի ձեռիցը...
նհենց քյոթակ կերան խեղճ ալիվորները, վոր ըսոր ել
իրանց պապի ողորմին են ասում...

— Ես դիմի լավ, համա, Մարտիրոս ջան, խոսքը
մեր մեջը ֆնա, մի ինձ ասա, ես թախտը քանդված
մեր թաքավորի որենքումը զակոն չկա, վոր մարդ ինչ
վոր աշխատի ինքը ստանա, իրա քրտինքը ինքը ու-
տի... տո, փողրաչիս վո՞րն ա, սկի փողրաչին գիզա
թե մենք ինչ ենք շինում, կազոնի դեստոնիկն ու տե-
խնիկը գալիս, ինչ վոր հրամայում են՝ են ել շինում
ենք, ամիսը մի անգամ ա են տնաքանդն երևում, են
եկ մեր ամենքիս յիրեք մանեթի կեսերը ինքը տանում...
Յեա աշխատեմ՝ նա տանի, յեա ես ցրտին կոնգորնա-
լով որերս խավարացնեմ՝ նա քեֆեր անի՞. բա սրա
վերջը չալտի ըլի՞, — տաքացած հարցրեց մի խոշոր աչքե-
րով միջահասակ բանվոր, ձեռքերը ողում թափառա-
րելով:

— Ա՛յ, հենց ցաֆն ել դրանումն ե, տղերք ջան, —
վողեւորված սկսեց Տիգոն, տեսնելով վերջին ճառախոսի
ավելի ունալ մոտեցումը, — վոր թաքավորի զակոնումը
եդ բանը չկա, հենց ինքը թաքավորն ել մեր հաշվին
ա ապրում, նա հիմար ա, վոր եսպես զակոն բաց
թողնա, վոր ո՞վ աշխատի՝ նա ուտի...

— Հենց ձեր գեղումը, քյոթլիկն կամ ստրաժնիկը թա-
գաժորի դերեր չեն կատարում, ձեր շնքին չեն նստած,
ձեր քրտնքով չեն ապրում, հալա անմեղ տեղն ել չեն
ծեծում, բռնում... Հենց այ, մեր Կ.-ում նստած չինու-
նիկները, սվքեր են նրանք, բոլորն ել հարուստների
փողիք են. ամբողջ որը յերկու գորշի գործ չեն շինում,
գլուխները կովից աղատելու համար յեկել են տաք-
տաք նստել են, վնչ վոք նրանցից վոչինչ չի հասկա-
նում... նրանք մեր վզին չեն, մեր քրտինքը չեն ու-
տում... Ես պատերազմը մեր գլխին չի, մեր ախպրտինքը
չեն կոտորվում, մի հատ չինոթիկի կամ հարուստի
փողի կշտնեք կովի գնացած... Կամ թե չե՝ ես ահա-
գին փողերը վոր ծախսվում են մարդկանց մորթելու
համար մեր ջանիցը չեն հանում... Մինչև հիմա դեռ
մենք խելքի չենք յեկել, սպասեք, պատերազմից հետո,
տեսեք ինչ սոսկալի դրություն պիտի ստեղծի թագա-
վորը... Ես ձեր փողերաչիկն ել նրա ճուտն ա, քանի
դանակը ձեռին ա, մաշկում ա... Համա դուք միշտ պի-
տի արթուն կենաք, պատրաստվեք, վոր եղ դանակը
դրա ձեռքից խլեք ու իրա վորը կոխեք... Բա մեծ-մեծ
քաղաքներում վոր գործադուլներ են լինում՝ դրա հա-
մար չի, քաղաքի ամեն մի գործարանատեր ձեր փող-
րաչու պես բանվորներին քամում ա, բանվորի աշխա-
տանքի արժեքի սկի չորրորդ մասն ել չի տալի... Եղ
գործարանատերերին ել թագավորը չի պաշտպանում.
հենց վոր գործադուլ ե լինում՝ թագավորի ժանդարմ-
ներն ու գործը չեն բռնում - բանտարկում գործադուլ
անող բանվորներին կամ գնդակահարում նրանց... Մեծ
քաղաքների բանվորները եղ բանի դեմ վաղուց են
կռվում, մեկ ե, վերջը հաղթելու են, մենք պետքե

դնանք նրանց ճանապարհով, ձեզանից ամեն մեկը
պետք ե լավ պատրաստվի եղ որվա համար...

Կիրակի որերի այս խոսակցություններն այնքան
յերկար եյին տևում, վոր Տիգրն ու Ջինգին ուշ գիշե-
րով եյին վերադառնում տուն: Տիգրն գնում եր տախ-
տակամածի մի անկյունում դրված իր թախտի վրա
պառկում, իսկ Ջինգին բարձրանում եր խոհանոցի դա-
րակի վրա, «լո-լո» մրմռում ու աչքերը փակում:

* * *

Անցան ձմեռվա դաժան ցրտերը, Գարնան դու-
րեկան արևը կամաց-կամաց ջերմացրեց մարդկանց
սառած վոսկորները: Բասենի դաշտերը զուգվեցին
մախմուր կանաչով: Գույնզույն ծաղիկները կանաչին
խառնվելով՝ հմայում եյին իրենց տեսքով ու բուր-
մունքով:

Յեւ թիակը ձեռքին շորագլուցին նայում եր այդ
հրապուրիչ, զլլան տափաստանին ու ինքն իրեն մըտ-
մտում.

— Մեր դաշտերն ել կանաչած են, Մկոն ենոնց
համար մեռած ե, վոչ վար անող կա, վոչ ցանող, ման-
չերուս ես տարի կը տանի հող, Գյոփակ Փիլոսը կցանի
բոլ-բոլ, չունեորին կծախի մեկը հազարով... Ա՛խ, սա-
բար, տունդ չհասնես բարով-խերով:

Ղազախեցին քլունգին կրթնած՝ զիլ ձայնով կան-
չում եր թուրքերեն.

— Ազգըմ մազա կաննըմ,
Մեյ կաննըմ, մազա կաննըմ,
Ելամասն դարիք յերա դուշմ ոլըմ,
Ղազախ դարալարդան գյազա կաննըմ:

Իսկ դարաբաղցին յետ չեր մնում, նա ել իր սրինգը գրպանից հանում, մեկ-մեկ կկլացնում ու յերգով գովքն եր անում իր գյուղի, իր տան, ժայռերի քեր-ծերին արածող այծերի, իր փոքրիկ, բայց պողպատու այգու խաղողի ու թղի...

Գարունը Տիգոյի համար նոր կյանքի դուռը բացեց: Զինդին դարձել եր նրա համար մի չարվազար. գավառում գյուղ չեր մնացել, վոր այցելած չլինե՞ր Տիգոն՝ Զինդիի առաջնորդությամբ:

Ի հարկե գյուղերում սովորաբար մարդիկ են ապրում, գյուղատնտեսությամբ պարագում, այգիներ, մարագներ, խոտի դեղեր են լինում, մեծ ու փոքր յեղ-ջուրավոր անասուններ բառաչում կամ մկկում, հավեր, ու հավքեր քուջուջ անում, շներ են հաջում... Բայց նրանց այցելած գյուղերում այս բոլորի փոխարեն նրանք տեսնում եյին... քարակույտեր, հողակույտեր, կիսով չափ ավերած շենքեր, գիշատիչ ագռավներ, ամբողջ ձմեռ ձյունը ու ցեխի տակ մնացած, ապա զազանների լափից այլանդակված ու ծվատված դիակների մնացորդներ...

Նման տեսարանների հետ Տիգոն ու Զինդին վաղուց եյին հաշտվել, ել չեյին սոսկում, ել չեյին մըղկաում... Պատերազմի «որենքն» եր այդ:

Այդ զարնանից Տիգոն մի քանի որինակ թերթեր դուրս գրեց քաղաքից. նա կանոնավոր ստանում ու կարդում եր, ապա տանում տալիս խճուղու բանվորներին, վորոնց մեջ յեղող մի քանի զրազետներ կարդում եյին, մյուսները լսում:

Թերթերից մեկի մեջ մի որ խոշոր տառերով տպված եր Պետրոգրադում տեղի ունեցած մի քանի

գործարանների գործադուլների մասին, վորով բանվորները պահանջում եյին վերջ տալ պատերազմին, իշխանությունը հանձնել բանվորներին...

Այդ լուրը կայծակի արագությամբ հասավ գծի պետի ականջը, վոր և հրամայեց այդ թերթի որինակները հանձնել իրեն, հակառակ դեպքում սպառնում եր՝ «հե՛մ մոտ գտնեմ՝ խկույն դաշտային դատարանին կը հանձնեմ»...

Պետի հրամանը Տիգոյին չսարսափեցրեց, վորովհետև այդ համարներն արդեն բանվորների մեջ կարգացվել եյին և պահված եյին նրանց խոնավ վրանների անկյուններում թափված պայուսակներում:

Այնուհետև Տիգոն սկսեց ավելի բացվել: Յեթե նրա գրույցները մինչև հիմա լինում եյին միմիայն կիրակի որերով, այժմ նրա ամենօրյա զբաղմունքը դարձան. նա փոխանակ բանվորներին համարելու, ստուգելու, ազգանուններով կանչելու, — խմբակներով հավաքում եր իր շուրջը, թարմ տեղեկություններ հաղորդում, վորկեորում, պատրաստում գալիք դեպքերի համար:

*
*
*

Որերը հետզհետե տաքանում եյին, արևի ջերմությունը սաստկանում ու դառնում եր անդուրալի: Սարերի գագաթների արծաթափայլ ձյունը հալվում, դետակներ կազմած, խառնվում եր Արաքսի հորձանքին: Յերբեմնի պարզ, հանգիստ ու դանդաղ հոսող Արաքսը դարձավ պղտոր, խելագար, հուժկու, ափերից դուրս գալով՝ ալիքները տարածեց իր շուրջը, վողողեց իրեն զուգընթաց յերկայնությամբ ձգվող միակ խճուղին:

Յերթեկեկությունն անհնար դարձաւ: Միակ փայտե կամուրջից, վոր միացնում էր յերկու ափերը, մնացին մի քանի գերաններ, վորոնք գետի հոսանքի ուժեղ ապտակներից արդեն խոնարհվել, թեքվել էին:

Խճուղու բանվորները, վոր երեսնց ուտեստի պաշարը ստանում էին Կ. գյուղից, կարվեցին վերջինիցս, իրենց վրանները տեղափոխեցին մոտակա լեռների լանջերին յերբեմնի յեղած գյուղերի ավերակները և մի կերպ հայթայթում էին իրենց պաշարը:

Ճակատի դռնությունն էլ մխիթարական չէր: Միակ խճուղու վողողման հետեանքով տրանսպորտը կանգ առաւ: Այդ պատճառով Պարսկաստանից և Սարիլամիւշից սարերի վրայով, ուղտերով, եշերով ու մարդկանց շալակներով էին հաց ու ուղմամթերք հասցնում ճակատին: Բնական է, վոր փոխադրության այդ միջոցներով հարյուր հազարանոց բանակ կերակրել անկարելի յեր և այնքան կռիվը չէր հնձում մարդկանց, վորքան սովը:

Կ. գյուղը մոռացվել էր, վորովհետեւ նա «թիկունքի» հաշվումն էր: Սովի ուրվականը կախված էր գյուղի «բնակիչ» ազնվատոհմ չինովներիցների գլխին: Սպիտակ ձեռնոցներով և ուղտի մազի գամաշներով մեծացած «պապաշաների բալիկները» սարսափահար էին, յեղել, նրանց աչքերից արտասուքը չէր կտրում, «մամա», «պապա» ու դրանց հաջորդող «ոխ»-երը շարունակ հոլովվում էին նրանց բերաններում: Միայն Տիգոն ու Զինդին էին, վոր նրանց վրա նայում էին սառնարյուն ու ծիծաղում:

Պետք էր փրկել Կ. գյուղը սովից:

Գծի պետը իր հույսը դրել էր «տուգեմցիներին» վրա, իսկ դրանք յերկու հոգի էին, Տիգոն ու Զինդին կամ «Մարտիրոսն» ու «Յեփրեմը»:

Մի առավոտ, յերբ «պապիկներն թռնկվեցին» դեռ քաղցր քնած էին, պետը իր մոտ և կանչում Տիգոյին.

— Յես գիտեմ, վոր դու անվախ ու խելոք տղամարդ ես, այս դռնությունից պետք է մեզ ազատես, ընդամենը յերեք պարկ ալյուր և մնացել, վորը միայն յերկու որ և բավական... Վերցրու հետդ հում կուղես, ընտրիր ամենալավ ձիերը, առ այս փողերն ու ինչ գնով ու միջոցով ել լինի՝ ալյուր հասցրու...

Տիգոն մնացել էր շվարած: Մտածում էր. «յեթե մերժեմ, կասեն վախկոտ է, յեթե գնամ՝ հում համար բերեմ... մեր տղրուկներին, վորոնց հայրերը քաղաքում մեր արյուն-քրտինքով պալատներ են կառուցել, իսկ վորդիքը այստեղ մեր վզին նստել... Բայց վնչ, սովա՛մահ անելը պայքարի ձե չե, մենք բողոքում ենք նման վոճրագործության դեմ»...

Յեւ Տիգոն ու Զինդին կես ժամից հետո ընտիր նժույգներին հեծած, հրացանները մեջքներին կախած՝ բռնեցին Մ. գյուղի ճանապարհը, վոր Զինդին լավ ծանոթ էր:

* *

Ճանապարհից ու աչքից հեռու, խոր ձորից բարձրացող, մի վոտնաչափ լայնություն ունեցող նեղ լիկ, ոճապտույտ ուղին տանում էր դեպի ավերակների աշխարհը:

Մոտ 200-ի չափ քրդեր, տարբեր գյուղերից, գյուղացիների ձեռքից աղաւթել և աղաւթող պատասխար-վել ելին: Այդ գյուղի իշխան զառամյալ 70-ամյա շեյխ-Սուլեյման նրանց ճարած թաւանի, վորսի, աշխատանքի մեծ բաժինը ինքը վերցնելով՝ մի քանի գետնափոր խցերում ամբարել եր բաւականաչափ բարիքներ — հարյուրավոր պարկերով ալյուր, շաքար, յուղ, ապուխտ և այլն, իսկ նրա վոչխարն ու տավարը հավասար եր ամբողջ գյուղի ունեցածի թվին: Վայ նրան, ով իր ճարած վորսից կամ աշխատած դրամից բաժին չեր հանի շեյխին, — անեծք, նողկանք կթափեր նրա գլխին ու գյուղից կվոնդեր, նա գյուղի միահեծան տերն եր: Յերը «հասարակ մահկանացու» գյուղացիներն իրենց սակաւ պաշարը վերջացնում ելին, իրենց ունեցած վերջին ամաններն ու շորերը բերում ելին շեյխին, վերջինս ել «մուննաթով» տալիս եր իրերի արժեքի կեսը իր ունեցած մթերքներից:

Կեսորից առաջ Տիգոն ու Ջինգին Մ. գյուղի ծայրին կանգ առան: Հեռվից նրանց նկատած մի քանի քրդեր մոտեցան, ճանաչեցին Ջինգիի դեմքը, ուղեցին բարեկ, բայց... դա նա չեր, նա իրենց նման Փես ու չալմա ունեւր գլխին կապած, իսկ սա ուրի գլխարկով եր, շինելով, նույնիսկ... հրացանով... Յետ քաշվեցին, խոր գլուխ տվին յերկուսին ել:

Ջինգին ժպտաց, իմացաւ նրանց միտքը և առաջինը սկսեց քրդերեն բարեկ ու իր նախկին հարեանների անուանները տալ... Նրանք վրա վաղեցին, միմյանց առաջելով, սկսեցին համբուրվել:

Կես ժամ տևող զրուցի միջոցին Ջինգին պատմեց իր գլխի անցածները, ծանոթացրեց Տիգոյի հետ,

հարցրեց նրանց հալը: Ապա հարցրեց շեյխ Սուլեյմանի մասին, վորը մի ժամանակ այդ շրջանի շեյխերի գլխավորն եր: Գյուղացիները սոսկումով պատմեցին շեյխի ասպատակությունների մասին.

— Մենք ուտելու հաց չունենք, իսկ նրա ամբարները լիքն և ալյուրով ու շաքարով, մեր ունեցած վերջին շորերն ել ենք տվել, փոխարենը մի կող հաց հազիվ ենք գլխի նրանից, չգլխենք, վոր որվա համար և պահում իր հարստությունը...

Ուրեմն Ջինգին չեր սխալվել: Շեյխ-Սուլեյման նրանց դրամով ալյուր կտա: Տիգոյի դրամները նրան կըկուրացնեն...

Գիշ հետո Տիգոն ու Ջինգին քրդերի ուղեկցութեամբ կանգնած ելին մի քարաշեն տան առաջ, վոր միակ կանգուն շենքն եր այդ գյուղում և նրանում ապրելու պատիվը վոչ վոր չեր կարող ունենալ գաղթած քրդերից, բացի շեյխ Սուլեյմանից: Նա միջին հասակով, յերկար մորուսով, կնճռոտ դեմքով ու մանր արագավազ աչքերով զառամյալ ծերուկ էր: Տեսնելով անծանոթ «հյուրերին», հանեց բերանից յերկար ծխամորճը, խոր գլուխ տվեց և հարցրեց նրանց առողջութեան մասին... Տիգոյի ու Ջինգիի առողջութեամբ Սուլեյման այնքան եր հետաքրքրվում, վորքան մուկը կատով...

— Ղոջա Սուլեյմ, մեր առողջությունը շատ լավ և, — պատասխանեց Ջինգին քրդերեն, — շնորհակալ ենք, մենք յեկել ենք մի կարևոր գործի համար:

— Խեր ըլի, — վրա բերեց Սուլեյմ դեմքը խոժոռելով, ապա ակամա ժպտաց, — այ տղա, դու մեր որդնյալ զավակներիցն եդ յերևում, եդ վոճնց ես ընկել սրանց ձեռքը:

— Հնա, դո՞ւ խառնուեցիր, յետ ձեռքանից եմ, դրա մասին հետո կխոսենք: Յետ ու ընկերս յեկել ենք մի քիչ ալյուր գնելու: Վորքան ուզում ես փող վերցրու, մեզ մի քանի ջվալ ալյուր տուր, հարյուրից ավելի մարդիկ սովից կոտորվում են...

— Թող Ալլահը խոզերդին պատժի, յեթե ունենա ու ձեզ պես պատվական հյուրերին դատարկ թողնի... Հենց այ, ես մեր խալխին հարցրու, յերեկ յես ինքս ալյուրի համար դռնեդուռ եյի ընկել... Եդ քո բարի ուղեկցին հասկացրու, վոր շեյխ խոզդոն շատ բարի ու աղնիվ մարդ է, յեթե ունենա՝ առանց փողի ել կըտա... այն ել մեր որհնյալ ուրի ղոշունի համար, իմ գլուխը նրանց դուրբան կանեմ...

Ձինդիի հավաստիացումները, նրա յերկար բացատրութիւնները իրենց դրութեան մասին, փաղիշահի դրամների իսկական լինելը, ի դուր եյին:

խոզդոն շարունակում եր յերդվել ու կրկնել իր առաջվա խոսքերը:

Ձինդիի ծանոթ քրդերը մի կողմ քաշված՝ ինչ վոր քչփչում եյին: Արդեն ամբողջ գյուղը գիտեր յեկածներին մասին և ավերակների ստվերների տակ հավաքված փոքրիկ խմբերով վիճում եյին:

Իսկ խոզդոն տան պատի յերկու թղաչափ փոքրիկ արանքից, վոր լուսամուտի համար եր բացված, մի փոքրիկ, վտիտ կանացի դեմք աչքերը լայն բացած, շունչը կտրած ազահաբար նայում եր ուղիղ Ձինդիին: Դեմքը նրա դեմքի նման եր, շարժ ու ձևերը՝ իսկական, բայց... գուցե աչքերը խաբում եյին իրեն... գլուխը թեքեց, աջ ականջը՝ զլեց, ուղեց նրա ձայնը վորսալ: Ձայնն ել նրանն է...

Մինչ Ձինդին ու Տիգոն շեյխի հետ առաջ խոսակցութեան մեջ եյին, շեյխի տան ցածրիկ ու նեղլիկ դուռը բացվեց, վորից փոքրիկ քրդուհին թռչնի արագութեամբ դուրս թռավ ու ընկավ Ձինդիի գիրկը:

— Ձինդիի...

Ձինդին իսկույն ճանաչեց իր մի տարի առաջ կորցրած Ձարեյին, պինդ գրկեց նրան և յերկուսով սկսեցին հեկեկալ ու համբուրվել:

Շեյխ խոզդոն իսկույն ներս ընկավ տուն, վերցրեց իր պատից կախված յերկար ու կեռ դաշույնը, դուրս վազեց նորից, ուղեց հարձակվել գրկախառնված հարազատների վրա... Տիգոն իրան չկորցրեց, իսկույն հասկացավ շեյխի միտքը, մի ակնթարթում հանեց ատրճառակն ու յերեք իրար հաջորդող հարվածով գետին գլորեց խոզդոն:

Բոլորը մնացին տեղները քարացած:

Գյուղը իրար անցավ: Կին, տղամարդ, մեծ ու փոքր ահաբեկված, վազում եյին դեպի խոզդոնի տունը: Տեսնելով տան առաջ խոզդոնի անշնչացած դիակը, ուրախացան, սկսեցին թքել հայհոյել նրան:

— Շուն եյի, շան նման ել սատկեցիր:

— Մեր մեղքերից քոփալ հոգիդ թող տանջվի:

— Քո սիրած ալլահը պատիժդ տվեց...

Ձինդին բարձրացավ մի քարի վրա ու արցունքից խեղդվող ձայնով խոսեց քրդերեն: Պատմեց իրենց գալու նպատակի իր կորցրած քրոջ՝ Ձարեյի անսպասելի յերեւուլու և խոզդոնի սպանութեան պատճառների մասին:

Գյուղացիք հիասթափվեցին: խոզդոն հավատացրել եր իր հոտին, վոր նա Ձարեյին, ըստ իրենց սո-

վորութեան, գնել ե իր ծնողներէց 20 վոսկով... Բայց պարզվեց, վոր Խուդոն գաղթի ժամանակ Զարեյին հափշտակել ե բռնի կերպով, ծեծով տարել ե իր վորջը, սեփականել:

Նրանք ցույց տվին շեյխ Խուդոյի գետնափոր պահեստները, քանդեցին քարով պատած մուտքը: Տի-գոյի առաջարկով գյուղացիք իրենցից ընտրեցին յե-րեք մարդ, վորոնց հանձնարարվեց բոլոր մթերքներն ու ալյուրի վորոշ մասը հավասար բաժանել գյուղացի-ներին, իսկ ալյուրի մի մասը Տիգոն կարգադրեց, յերկրորդ որը առավոտյան հասցնել Կ. գյուղը, վորի փոխադրելու արժեքը նա իսկույն վճարեց:

Գյուղը գոհ մնաց:

Մուխն ընկել եր արդեն, յերբ Տիգոն, Զինդին ու Զարեն Կ. գյուղում իջան ձիերից:

Իսկ յերկրորդ որը առավոտյան Կ. գյուղի պա-հեստապետը ընդունեց 40 ջվալ ալյուր, վոր քրդերը բերել եյին եղերով:

Սովի ուրվականն անցել եր Կ. գյուղից:

Արաքսը դեռ չեր հանգստացել. նա իր վարար ալիքների հորձանքով շարունակում եր հեղեղել ամայի դաշտերը, բողոքի ե ցասումի փրփուրները զարկում եր ամեն կողմ, ասեա նողկանք ու ատելութուն արտա-հայտում իր շուրջը, փորձում եր իր գիրկն առնել խեղդել բոլորին, ավերել, կործանել ամեն ինչ...

Նա իր սպառնական ձայնն ավելի եր սաստկա-ցնում մանավանդ գիշերը, յերբ Կ. գյուղի բնակիչները

դատարկաբանութունից, շատերն ել թղթախաղից հոգ-նած՝ փորձում եյին քնել, բայց իզուր...

Արաքսի խորհրդավոր սպառնալիքը խլացնում եր նրանց, նրա սպառնական խշոցն ու վայրենի սուլոցը կոշմարային սառսուռ եր տարածում ամենուրեք:

Այդ մղձավանջային գիշերներից մեկն եր, յերբ Տիգոն գծի պետի առանձնասենյակում, լսում եր նրա հորդորը:

— Յես «մեծ» մարդ դառնալու կամ «հերոս» հըռ-չակվելու ձգտում ու ցանկութուն չունեմ. յես միայն կատարեցի իմ պարտականութիւնը, — ասաց Տիգոն:

— Իսկ կայսերական կառավարութիւնն ամենա-վողորմածբար գիտե գնահատել իրենց պարտականու-թիւնները կատարող անձնվեր հերոսներին: Դո հա-մեստութիւնն իմ մեջ վերդովմունք ե առաջ բերում, — ասաց պետն ու շարունակեց գրել «միջնորդութիւն»-ը:

— Դուք իզուր եք նեղութիւն կրում, յես իմ պարտականութիւնը կատարել եմ վոյթե կայսերական կառավարութեան հանդեպ, այլ մարդկանց սովից ազա-տելու համար, յես վոչ մի համեստութիւն չեմ ցուցա-դրում, մերժելով ձեր «վողորմած» վերաբերմունքը, չեմ ցանկանում կրծքիս վրա կրել ինձ այնքան ել դուր չեկող մետաղի կտորը...

— Ոհո՛... Ի՞նչ ասացիր... «մետաղի կտոր»... Լսի՛վ... Դու ուրեմն անպատիվում ու անարգում ես նո-րին մեծութեան ամենանվերական ու պատվավոր շքա-նշանը, վորն իրենց կրծքին կրելու պատիջն ունեն հայ-րենիքի ամենաարժանավոր զավակները, վորոնց հերո-սութիւնների շնորհիւ պաշտպանվում ե ցարի ու հայ-սութիւնների շնորհիւ պաշտպանվում ե ցարի ու հայ-րենիքի պատիւը, — զայրուցթն ու ներքին կատաղու-

թյունը հաղիվ զսպելով ասաց պետն ու մատով ցույց տվեց Տիգրային սենյակի դուռը:

Տիգրայի դուռն գալուց հետո, պետը վերցրեց իր առաջ զրկած թղթի կտորը, մի քանի անգամ կարդաց՝ մի քանի ըոպն առաջ իր ձեռքով գրված միջնորդությունը:

«Խնուդու վերահսկիչ Մարտիրոսի անձնվեր հերոսության շնորհիվ Մ. գյուղում հայտնաբերվեց բնամուռ ժողովուրդի գումարահայտ, վարք պիտի հարձակվեր գիշերով մեր քիկունքից: Իմ դեկավարությանը ամբողջ գումարահայտն սրի փառքից, մեծ փանկությանը պատճառ լինել գերիների վերցրիմք... Միջնորդում եմ ձեր գերագանցության առաջ պարգևատրել Մարտիրոսին և Գեվորգի շնորհակցով, իսկ իմ՝ դեպի հայրենիք ցույց տված սիրույս գնահատականը բողոքում եմ Ձեր ամենավաղուրձ հայեցողությանը...»

— Այդպես, հմ... յես քեզ ցույց կտամ, ըմբոստ սրիկա... Միևնույն է, այս միջնորդությունն ուղարկելու յես... յես քեզ հետ կխոսեմ սրա պատասխանն ստանալուց հետո, — խնամքով ստորագրեց, ապա կընքեց «միջնորդությունն» ու դրեց իր սեղանի «կարե-վոր» թղթերի մեջ, վորպեսզի հետևյալ որը գործավարն ուղարկի բանակի հրամանատարին:

* * *

Բասենի հարթավայրում Արաքսը շուտ-շուտ է փոփոխվում. յերբեմնի խրոխտ, սպառնական, հուժկու, ամբողջ դաշտավայրն իր ալիքների տակ արած պղտոր ու հսկա Արաքսը դարձավ մեղմ, խեղճ, փոքր, անձայն, թևերը հավաքած իր ձորակում՝ անուշ սվոցով, հանդարտ ու պարզ հոսում է, ասես յերեկվա խելագարը չի այլևս:

Յեվ նորից բացվում է խճուղին, նորից տնկվում են ճանապարհի յերկարությամբ բանվորների վրանները, նորից հազարավորներ աշխատում են կիսովի — կապալառուների համար, ճանապարհ են կառուցում — ալանդակված ու կիսաքաղց, վիրավոր, կիսամեռ, սառած ու տիֆի տաքության մեջ այրվող, ճակատից դեպի թիկունք տեղափոխվող և թիկունքից դեպի ճակատ մեկնող «հանգստացած» իրենց տնտեսությունն ու յերեխաներին անտեր-անտիրական թողած, թընդանոթի մասցու հազարավորների համար...

Ուղիղ մի ամառ, աշուն ու ձմեռ տեղից այս միապաղաղ, միանման, սիրտ մաշող յերթևեկությունը: Միշտ միևնույն տնքոցը, նվոցը, մոնչոցն եր լսվում խճուղու կիսակենդան ճանապարհորդներից:

Գծի պետն որ-որի վրա սպասում էր իր «միջնորդության» պատասխանին: Տիգրն միշտ վրաններումն էր, նա խոսեցնում, պատմել էր տալիս բանվորներին իրենց ընտանիքներից ստացած նամակների բովանդակությունը:

— Մարտիրոս ջան, ախր ես ի՞նչ բան աս, վոր մեր տներից մի սալամաթ գիր չենք ստանում, չիմ ել կողքը կարած, յա փակեաի միջի՛ նամակը միլատով կես արած, յեննա ծիրոյով կպցրած, յա նամակի կեսը ջնջած, — հարցրեց Տիգրային յերիտասարդ Սաքոն:

Տիգրն գլուխը տատանեց, դառն ժպտաց և թողեց, վոր մեջ ընկնող Միկիչը խոսի:

— Ա. տնածակ, բա յես քեզ ասի վո՞չ, վոր վայենի ցենզուր կա ամեն տեղ, սկի կթողան վոր քո՞ ողուշաղից մի դրուստ խաբար իմանաս: Յենզուրա ե, ցենզուր, սկի թողալ չի, վոր կնկանդ ավալը իմա-նաս...

— Թող Մարտիրոսն ասի, դու ի՞նչ ես քու զեն-
գուր-մենզուրը խառնում իրար, խի չպտի իմանամ իմ
կնկա ափալը...

— Շատ ձիշտ ես ասում Միկիչը. ամեն տեղ ցեն-
զուր կա, նա քո անունով ուղարկած նամակը բաց ե
անում, կարդում, յեթե մեջը ճշմարտություն ե գրած,
խկույն ջնջում կամ այն տեղը կտրում՝ դեն ե գցում.
Իշխանությունը չի ուզում, վոր գյուղերում և քաղաք-
ներում յեղած դժգոհության մասին բանակում իմա-
նանք, չլի թե ֆրոնտը քայքայենք, կամ թե քո ընտա-
նիքում պատահած դժբախտության մասին վոր լսես՝
մի՞թե դու այստեղ կմնաս. իսկ թագավորի մարդիկ
բոլորն ել ուզում են, վոր դու այստեղ մնաս, վոր
իրանք ու իրանց թագավորն ապահով լինեն: Այ, հենց
լրագրները վերցրու, դու հո կարդում ես, բա են ահա-
գին սպիտակ տեղերն ինչու յեն դատարկ մնացել...
ցենզուրը հանել ե, արգելել ե լրագրներին ճշմարտու-
թյունը գրել: Այնտեղ ել յերևի ֆրոնտից ստացած
ճշմարտությունն ե յեղել—ցենզուրը հանել ե:

Տիգոյի այս բացատրությունը մի ընդհանուր
զարմանք առաջ բերեց:

Միկիչը հաղթական ժեստով նորից մեջ ընկավ.

— Խի՛, բա յես ասում չե՞յի, իմ խոսքը ծակ ա-
բասի եր... Մարտիրոսից առաջ ինձ նհնց մարդ ա
ասել, վոր եղ գործերումն ընկած-դուսեկած ա... հլա
ասեց ել, վոր չլի թե փաթերակ բան գրես նամակումը,
մեկ ա, տեղ չի հասնի...

— Այ, տեսնում եք, տղերք ջան, — շարունակեց
Տիգոն, — նույնիսկ չեն թողնում, վոր ձեր տնից մի
ձիշտ լուր իմանաք կամ դուք մի ճշմարտություն գրեք...

Այս ել թագավորի մեր դեմ կովելու մի զենքն ե, մեր
աչքերը կապելու միջոցը...

Տիգոն յերկար կշարունակեի իր զրույցը, յեթե
հանկարծ չմտաբերեի դուրսը, ցրտում իր կապած
ձին, վոր շարունակ վտաքերը գետնին խփելով՝
ուզում եր հասկացնել Տիգոյին, վոր ժամանակ ե
դնալու:

Տիգոն յերբ ձիուց իջավ, Խառնում մարդ չգտավ
ձին հանձնելու: Պետի սենյակից «ուռաների» ու յեր-
գերի ձայներ ել լսվում. վաղեց դեպի հանրակացարան,
մարդ չկար, մտավ խոհանոց, ուր միայն Ջինդին եր
նստած ննջում վառարանի կողքին:

— Ջինդի, հար ես խալիսը, — հարցրեց Տիգոն
զարմացած:

— Քեֆ կենես, Տիգո ջան...

— Ի՞նչ քեֆ:

— Քեֆ ելի, սեստրիցներու հետ, նաչալնիկի քով...

զնա դու ել ժամանակ անցու...

— Ջինդի, բա չիմացար եղ քեֆի անունը:

— Ահ, զաթի կսեն նաչալնիկը քիչ եր մեծ, ելի
մեծութեն ես տված... մաղարիչ կենես...

Տիգոն յերկար մտածմունքի մեջ ընկավ. «մեծու-
թյուն... եղ վոր ծառայության համար... յե՞րբ, ի՞նչ
բանի համար... գուցե տեղափոխում են ավելի բարձր
պաշտոնով»:

— Ե՛յ, տուգեմեց, ի՞նչ ես հիմարի նման գլուխդ
կախ գցած ապուշ կտրել, — բացականչեց խոհանոցի
դռնից վառքերի վրա հազիվ կանգնած, արբած գրա-

սենյակապետ Անդրեյ Գրիգորեւիչը, — այնտեղ քո կենացն են խմում՝ քո քաջագործութեան համար, պետի կենացը նրա խելացի ղեկավարութեան համար, իսկ դու ամբողջ ուրը կորել ես... արի, միասին դնանք, մի ամաչի, յես իմ ձեռքով կկախեմ քո կրծքին սուրբ Գևորգի խաչը...

— «Գյորգեակի կավալեր»...

Տիգոն նոր միայն գլխի ընկավ, թե ինչ է «քեֆի անունը»... Արբած գրասենյակապետի ձեռքից մի կերպ ազատվեց:

Մինչև լույս տեւեց քեֆը: Տասնյակներով գինու և կոնյակի շշեր դատարկվեցին, բաժակաճառեր, յերգեր ու համբույրներ փոխանակվեցին, իսկ Տիգոն հանգիստ քնած եր հանրակացարանի անկյունի մահճակալում: Զինդին դարձյալ նիւրհում եր խոհանոցի վառարանի մոտ:

* *

Փետրվարյան մահասարսուռ բորան բքին, ձյունախառն քամու թռցնող հոսանքի հետ հեռվից դեպի Կ. գյուղն եր սլանում ձիավորների մի փոքրիկ խումբ: Գյուղի «բնակիչները» քաղցր յերազների, տարփանքի աշխարհն ելին անցել: Ամեն ինչ հանդիստ եր ու լուռ:

Ձիավորներից մեկն իջավ ձիուց, շտապ քայլերով ուղղվեց դեպի հանրակացարան: Տիգոն հենց նոր եր վերկացել անկողնուց, ուզում եր գնալ լվացվելու, յերբ դեմառուեմ, դռան մեջ հանդիպեց ատրճանակը ձեռքին մի առողջակազմ գինավորի:

— Դուք ձերբակալված եք. հավաքեցեք ձեր իրերն ու հետեցեք ինձ:

Զինդին, վոր մինչ այդ դռանը կանգնած ձիավորներին եր դիտում ակնապիշ, բան չհասկացավ: Միայն յերբ Տիգոնի հետ խոսողի ձեռքի ատրճանակը տեսավ, նոր գլխի ընկավ:

— Ո՞ւր և ի՞նչու համար, — հարցրեց Տիգոն:

— Դաշտային դատարան, այնտեղ կիմանաք...

Զինդին դողը բռնել եր, լիզուն կարկամել... խոսք տակ չեր կարողանում... Միայն յերբ Տիգոն իր պայուսակն ու իրերը հավաքած դռնից դուրս եր գնում, Զինդին վրա ընկավ, գրկեց ու յերեխայի նման սկսեց լալ:

Հինգ վերստ եր հեռավորութիւնը Կ. գյուղից մինչև յերկաթուղու կայարանը: Շրջապատված ձիավորներով Տիգոն անընդհատ քայլում եր, յերբեմն ել, յերբ յետ եր մնում — հայհոյանք կամ մտրակի հարված եր ուտում:

* *

Երգրումից դեպի Սարիղամիշ ձգվող նեղ յերկաթուղծի կայարաններից մեկում, ուժեղ պահակների հսկողութեան տակ, Տիգոն կծկվել եր իր մեծ կաշվե մուշտակի տակ, վորի մեջ, ըստ յերևույթին յերեք մարդ կարող ելին տեղավորվել... Գնացքի գալու ժամանակն անցել եր, ճակատից արձակուրդ մեկնող զինվորներ խումբ-խումբ խոնվում ելին կայարանի առաջ, շփոթվում, հայհոյում, հաճախ ել մոտենում ելին փակ կայարանի փոքրիկ դարբասին, դռանը բռնեցքով պինդ զարկում կայարանապետին պահանջում:

— Ո՞ւր ե այն շան ձագը... յերբ եր դալու գնացքը... Արձակուրդի մի որն հենց այստեղ է կորչում... Ասում

* *

Թիֆլիսի կայարանից ահադին տարածությամբ հեռու կանգ առավ պնացքը:

— Ձեն թողնում մոտենալ կայարանին, միտինդ ե այնտեղ,—ասաց զինվորներից մեկն ու վտառով շտապեց դեպի կայարան:

Ամբողջ գնացքը դատարկվեց: Բոլորը վազում էին դեպի կայարան: Դրանց մեջ երևա հեհին վաղող Տիգոն:

Տիգոն վրա հասավ միտինդին այն ժամանակ, յերբ ամբողջ վրա կանգնած յերկտասարդը թագավորի դահլնկեցության հեռագիրն երկարում:

«Դեպի նոր բարեկազմներ» — մտածած ուրախության արցունքներն աչքերին վոգեկորված Տիգոն ու խառնվեց հեղափոխության ծովի փոթորկվող ալիքներին:

* *

Անցան ամիսներ: Տիգոն լուռ եր:

— Թե հեղափոխություն ե, թագավորին դահլնկեց արին, ել ինչպես թագավորի նախկին մինիստրներն ու կապիտալիստները մնացին գործի գլխին, ել ինչու յե շարունակվում պատերազմը, ինչու բանվորների դրությունը վոջնչով չփոխվեց, — ասաց Մարոն, յերբ կես գիշերին պատրաստվում եր գնալ հերթի կանգնելու մի քառորդ ֆունտ յեղիպտացորենի շաղախ ստանալու համար:

— Վոչինչ, Մարո ջան, սրանց հաշիվն ել շուտով կտեսնենք,—հանգստացրեց Տիգոն:

— Ինչ արել երևա մի նիկողայն եր արեմ... հիմա ավելի յեն շատացել նրա տեղակալները:

— Մարո ջան, դու հույսդ մի կորցնի, յերեկ չկարգացիր լրագրում պուտիլովցիներին և զորքի ապստամբությունների մասին:

— Յես շատ բան կարգացի, գլխիս խելք ե մնացել, վոր բոլորը հիշեմ: Յերեկեքը հացի համար են լալիս, իսկ մի քառորդ ֆունտ ճաղի համար կես գիշերին եմ գնում հերթ բռնելու... յերեկ ճիւղն եմ քանդել յերեխու շոր կարել, նավթը հո դառել ե թռչուն, նրան հասնել չի լինում, մենակ մենշեկները լույս վառելու պատիվն ունեն...

— Եհ, դու վատթարը կտեսնես, յերբ մենշեկներին պատվերով յեկող անգլիացիներն այդ ել կսրեն, կտանեն,—ասաց Տիգոն ու խորը հոգոց քաշեց: Իսկ Մարոն շտապեց ճաղի հերթ բռնելու:

* *

Բաժական ժամանակ եր անցել Մարոյի գնալուց հետո: Քնարիկն ու Ստեփանիկը վաղուց էին հագնվել ու աչքերը դեպի դուռն հառած՝ սպասում էին ճաղին:

Տիգոն ել լվացվել, մի բաժակ թեյն առաջը դրած՝ խորասուզվել եր մի ինչ վոր ձեռագրի մեջ:

— Տիգոյի բնակարանն ե այս,—հարցրեց բաց դուռնից վիզը յերկարացնելով՝ կանաչ, անգլիական շինելը հագին, սպառազինված յերկտասարդ:

Տիգոն խիղճն սեղանի սփռոցի բաց ծայրը ծածկեց ձեռագրի վրա և մոտեցավ նորեկին:

— Յես ինքս եմ:

— Փողովորդական գվարդիայի շտաբի կարգադրութ-
յամբ հենց այժմ պետք է ներկայանաք հատուկ բա-
ժանմունքին:

— Կես ժամից յես անձամբ կգամ:

— Վոչ մի ըոպե սպասել չեմ կարող,—ասաց ու
առաջարկեց Տիգրային հետևել իրեն:

Մարոն, յերբ մի ֆունտ ճադին (չորս հոգու բա-
ժին) ձեռքին, ներս մտնելով տեսավ զինված
գվարդիականին—շմեց, «դարձյալ նոր պատուհաս»...
մրմնջաց ու սկսեց հեկեկալ:

Տիգրոն հանգստացրեց նրան, թե՛ առանձին բան
չի կարող լինել և հասկացրեց, վոր սիրողի տակի ձե-
ռադիրն իր դնալուց հետո անմիջապես վոչնչացնի:
Այնուհետև համբուրեց Մարոյին ու յերեխաներին և
գվարդիականի ուղեկցությամբ զնաց «հատուկ բաժան-
մունք»:

* *

Մի ընդարձակ սրահում, պատի ամբողջ յերկա-
րությամբ շարված աթոռների վրա նստած էին 20-ի
չափ Տիգրայի ընկերները,—վորոնք նրա հետ միասին
նախորդ որը մասնակցում էին խորհրդակցության:
Բոլորն էլ ախուր էին, անձայն նայում էին միմիանց
ու դիմագծերով հասկացնում գործի լրջությունը:

Իսկ սրահում յետ ու առաջ քայլող և դռանը
կանգնած գվարդիականներն ականջները սրած, ուշա-
դրությամբ հետևում էին—չլինի թե այդ մարդիկ մի
փաստ ևս տան իրենց բողբեղի լինելը հաստատելու
համար:

Սակայն իզուր: Մեռելային լուսթյունը պատել
եր ամբողջ սրահը:

Վերջապես բացվեց «հատուկ բաժանմունքի» պե-
տի կարխնետի դուռը—մեկ-մեկ կանչեցին դրսում
նստածներին: Հերթը շուտով հասավ Տիգրային:

— Եղ, դու յես, Տիգր,—դիմեց պետն ու մտաբե-
րեց 1905 թ. հեղափոխությունը, յերբ դեռ յերկուսն
էլ պատանի էին, յերկուսն էլ աշխատում էին մի-
ևնույն տպարանում, սոցիալ-դեմոկրատներ զադտնի
բջիջի անդամներ էին, յերբ միասին թուղցիկներ
էին տարածում, յերբ Տիգրոն կողակների հետապնդու-
մից ազատեց իրեն...

Այդ անցյալի հուշերը պատկերացան նաև Տիգր-
ային, մի քանի վարկյան նա տեղափոխվեց 1905 թիվն
ու եկրանի ժապավենի նման անցան նրա աչքի առաջ
այն բոլորը, ինչ վոր նույն վարկյանին պատկերացել
էին իր խոսակցին:

— Վաստ, ինչ բանի համար յես կանչել,—վերջա-
պես խոսեց Տիգրոն:

— Այնքան էլ լավ բան չե: Տիգր, յես քեզանից
չեյի սպասում, վոր դու այդ անամոթների հետ կլինես...

— Ինչ անամոթներ... պարզ խոսիր, Վաստ:

— Հը՛, վոնց թե չգիտես... յես քեզ բարի խոր-
հուրդ եմ տալիս ձեռք վերցրու բողբեղներդ... արե՛
ինձ հետ, մեղք յես, վերջի վերջի դրանք վոչ թե հե-
ղափոխականներ են, այլ բանդիտներ...

Տիգրոն հուզվեց, այլայլվեց, մի ըոպե մոռացավ,
վոր իր դիմաց այժմ կանգնած է վոչ թե իր ընկերը,
այլ թշնամին:

— Դու սուտ ես խոսում, բողբեղները բանդիտ-
ներ չեն, այլ բանվորական դատի իսկական աշտուպան-

ներ... Յես յերբեք չեմ կարող գնալ նրա հետ, վոր միացել և ազնվականներին, բուրժուաներին, շովինիստներին ու անգլիական իմպերիալիզմի ու Դենիկինի բանդաների հետ միացած՝ դավեր ե լարում բանվորներին ու գյուղացիներին դեմ...

— Յես քո ձայնը փորդ կգցեմ այս բոլորիս... դու մի մոռանա, վոր իմ հայրենիքի շահերը ինձ համար շատ ավելի բարձր են, քան քեզ հետ անցկացրած պատանեկությունը...

— Իսկ դու մի մոռանա, վոր ինձ համար պրոլետարական հեղափոխությունը շատ ավելի բարձր է, քան քո «հայրենասիրական ղեկավարները»...

— Լուր, այժմ քեզ հետ խոսում ե փոչ թե Վասոն, այլ «հատուկ բաժանմունքի» պետը: Վոչ մի խոսք այլևս:

Ստորագրիր, վոր 24 ժամվա ընթացքում պետք ե թողնես Վրաստանի սահմանները... հակառակ դեպքում պատասխանատվությունն ամբողջապես ընկնում ե քեզ վրա, — ասաց Վասոն խստասիրտ ասպետի տոնով ու պատրաստ բլանկը դրեց Տիգոյի առաջ:

Տիգոն կիսահեղեղական հայացքը շեշտակի ուղղեց Վասոյի աչքերին. գրիչը վերցրեց, կարդաց թուղթն ու ստորագրեց այն: Իսկ թերթի վրա նախորոք մոտավորապես գրված եր.

«Յես բոլշևիկյան կուսակցության անդամ . . . պարտավորվում եմ քսանչորս ժամվա ընթացքում ընդմիշտ հեռանալ Վրաստանի սահմաններից: Պարտավորությունն չկատարելու դեպքում հատուկ բաժանմունքի հետագա գործողության պատասխանատվությունն ամբողջապես ընկնում ե ինձ վրա»:

— Վասո, ցտեսություն... բայց այս թղթում մի սխալ բան եք գրել, այստեղ ասված ե, վոր «ընդմիշտ հեռանալ»... բայց մենք անողայման կհանդիպենք...

Տադոն այլևս չերևաց քաղաքում: Խորհրդային Ռուսաստանի քաղաքացիական կռիվները կլանել էին նրան իր բոցերի մեջ: Յերկու տարվա քաղաքացիական կռիվների փորձերը նրան դարձրել էին հեղափոխության ասպետներից մեկը:

Թիֆլիսից վտարված բոլշևիկներին ջոկատները, ապստամբված գյուղացիների հետ միասին վճռական ճակատամարտ էլին տալիս մենշևիկյան գվարդիային, ուսմբերի պայթյունների խլացնող ձայները հասնում էին Թիֆլիս:

Բոլշևիկներին մի փոքրիկ ջոկատ կռվի յեր բռնվել գվարդիայի մեծ վաշտի հետ:

Տեղացող ձյունախառն անձրևի, անձոռնի քամու և ապստամբների գրոհներից սարսափահար յեղած գվարդիան նահանջում եր անընդհատ:

Ապստամբների ջոկատը շուտով ողակեց փախչող գվարդիականներին:

— Անձնատուր յեղեք, — լավեց Տիգոյի զիլ ձայնը:

— Տիգո, դադարեցրու կրակը, անձնատուր ենք լինում, — սարսափահար պատասխանեց Վասոն, առաջինը ինքը շարտեց հրացանը և ձեռքերը վեր պարզած մոտեցավ Տիգոյին: Վասոյին հետևեցին մյուս գվարդիականները:

— Վասո, մենք հանդիպեցինք, այնպես չե՞, — դառն ժպիտն յերեսին ասաց Տիգոն ու ապստամբ ջոկատի հետ անցավ առաջ:

Լ ՈՒ Ս Ա Դ Ե Մ Ի Ն

Գյուղը նոր եր գարթել:

Բատրակ Մոսին, Յեցկերած Գալոյի վոչխարն առաջ արած, տանում եր հանդն արածացնելու: Գյուղի վերջում, այգիների չափարների մոտ կոմսոմոլ Արտուշը նստած, աչքերը դեպի յեկող Մոսին հառած, սպասում եր:

— Բարով, Մոսի ջան, — տեղից վեր կենալով ձեռքը մեկնեց Արտուշը:

— Հազար բարի, Արտուշ ջան, ես չախիս լի՛նչ յես շինում ըստեղ, տնաշեն, քունդ տարել չի՛, — վրա բերեց Մոսին ու յետ մնացած վոչխարին մահակի ծայրով առաջ քշեց:

— Եդ քու խաղեյին յարամաղ Գալոն իրա հինգ լուծ յեղն ու յորդա ձին լի՛նչ ա արել... են զավոդի կովերն ել երևում չեն...

— Յես մեկ ուզում ի դամ բջիջի մեջն ասեմ, մեկ ել սիրտ չարի, ասի բալքի ասեն՝ ում ինչ բանն ա, մարդն իրա ապրանքը ինչ ուզել՝ արել ա... Այ, արի կամաց-կամաց դնանք, ճամփին քեզ զրից անեմ, ես տիրամեռ վոչխարնին դբա ձորը չգնան:

Յերկուսով միասին վոչխարի յետևից համրաքայլ գնում եյին: Մոսին շուտ-շուտ իր շուրջն եր նայում ու պատմում, թե ինչպես Յեցկերած Գալոն իր ունեցած կարողության մեծ մասը պառտակել եր:

— Վերի գեղի Գոռ Սիմոնը, են՝ ինչ առաջ չովդարութին եր անում, ուրբաթ գշերը յեկել եր Գալոյի մոտ. յես ել գոմումը ձիաներին թիմար անելուց յեննա՝ պառկեցի վոր քնեմ. մին ել տեսա՝ հրես Գալոն ու Սիմոնը յեղները դուս քշեցին, են յորդա ձին ել հանեցին, զավոդի կովերն ել չլեցին ու դուս տարան գոմիցը: Յեննա ճրագը հանգցրին: Գալոն, թե՛ տարան գոմիցը, իմ հոգին ու ես ապրանքը.

«Ախպեր Սիմոն, իմ հոգին ու ես ապրանքը, նհենց անես վոչ, վոր մարդիկ իմանան. հու գիտես, ասավ, սաղ մեր գեղը վրես դարդ են ելել. ես կոտորասավ, սաղ մեր գեղը վրես դարդ են ելել. ես կոտորված գեղացիք ել իմացել են կոլեկտիվի ձենն ու քաղաքից եկող բրիգադ ա, ինչ աստծու կրակ ա, բալքի ճամփու կիսին մնան, ասավ, սոված գիլանների նման, իմ ապրանքի վրա վընգըլ-վընգըլ են անում: Դու նհենց ես գիշեր պտի հասցնես Իսմայիլին, վոր սկի սատա-նեն ել իմանա վոչ. ես վերի ճամփովը կգնաս. տղիս ել հետդ կտամ, ասավ, թվանքն ել վի կալ. Իսմայիլը աքլար կանչոցին Գյորփու մոտ կանգնած կլի»:

— Քանի վոր ճրագը վառած եր, աղվեսաքուն եյի արել, աչքերս խփել եյի. յեփոր հանգցրին՝ աչքերս պլկած, անգաճներս չորս արի: Պարզ լուսնյակ եր: Գոմից վոր դուս ելան, Գալոն մի մենձ մափրաշ տանից դուս հանեց, մեջի խալիչեքը յեղների վրա ծածկեց, պարտնով կապեց, Սիմոնին ել խարջուլիս մի քանի թուման տվեց. Գալոյի տղա թունին ել ռիվոլը ձեռին

նստեց յորդա ձիուն ու Սիմոնի հետ թաքուն գեղի վերի զոլովը ապրանքը դուս տարան։

— Բա, Մոսի ջան, վաճառ ա վոր քեզ բան չասեց Գալուն դրա եքսը,— հարցրեց Արտուշը։

— Բա, քու առունը շինվի, նհենց ոյնբաղութինով ուղեց խաբի վոր... յես ել ինչ խաբովոյ պտուղ եմ... Ասավ՝ «Ա՛յ ջան տղա, գշերս խի՞ եյիր նհենց դայիմ մրափել, վոր քեզ վիկացնելու իլաջ չլավ»... Ասի՛ հա, քեռի ջան, քնով եյի ելել։ Ապրանքը հար ես դարգեր։ Ասավ «Մի մարդու ելա ասես վոչ, թե չե տնաքանդ կլեմ, քեզ ել կըռնեն ծակուռը կկոխեն, ինձ ել... Գլխիս մենձ ամբախտութիւն եկավ, գշերս քաղաքից Մուղերնի խաղոնիտելն եկավ, Իսմայիլի պարտքումը ապրանքը քշեց տարավ... քեզ ասում եմ, ասավ, վոնց վոր իմ վորդին, սկի հագիդ շապիկն ելա իմանալ չպտի»։

— Արտուշ ջան, յես ես քանը քեզ ասում եմ,— շարունակեց Մոսին,— ձեր յաչեյկի տղերանց ել կասես, վոր նհենց բան անեն վոչ՝ վոր են քոփակը կարծիք չտանի, հու գիդաս ինչ արինկերն ա...

— Դու վախիլ մի, Մոսի ջան, նհենց բան չենք անի, վոր քու մազին կաշնու Դե, յես գնացի։ Հա, այ տղա, մեր բաց ժողովներին խի՞ չես գալի, ես մի ամիս ա, ել քեզ տենում չեմ...

— Արտուշ ջան, վոր գիդենաս, եդ ել են քոփակ Գալոյի յերեսիցն ա։ Դանի վոր գալիս եյի, կանչում եր, ասում թե՛ «Այ բալա, դրանք քեզ հաց ու ջուր չեն տա, դրանք քեզ խելքիցդ կհանեն, ինչ ա վոր քեզ դուս անեմ, ու իրանք քու տեղը գան... խի՞ ես իմ ափալը գնում նրանց ասում»... Նա հենց եր գիդում,

վոր յես նրան շալիոնութին եմ անում, նրա ափալը, գալիս ձեզ եմ ասում... Որթում-կրակն եյի ընկնում, հվատում չեր։ Ասում եր՝ «Թե վոր ափալս նրանց ասում չես, ել խի՞ յես գնում նրանց յաչեյկեն»... Յես ել ճարս կտրած ասի՛ դե վոր դհենց ա՛ ել գնալ չեմ... Նհենց աղանձվելու քոփակն ա, վոր մհեկ մեզ իրար հետ տեսնա, ել ես գշեր ինձ քնացնիլ չի, գոմիցը վոր փոխիլ չի, չվիլ իմանա վոչ, թե մենք ինչ ենք խոսացել...

— Մոսի ջան,— կտրեց Արտուշը,— դու նրան ջան տեղ ելա գցես վոչ։ Թե վոր հարցնի եր, ասա են Ասլանանց ախմախի մասին ինք խոսում, վոր իրա եղակ տղին ուզում եր զոռով մեր գեղի նախագահը շինի... Նա քեզ մի բան ելա կարալ չի անի, քու տեղը խլող ել չկա։ Դե, յես գնամ։ Մնաս բարով։

* * *

Այդ որից անցել եր մի ամիս։ Գյուղը փոխել եր իր տեսքը։ Զբաղորներն ու միջակներն մի մասը պատրաստություններ եյին տեսնում կոլեկտիվ կազմելու համար։ Տեղական կուսքիջը գյուղխորհրդի հետ միահամար։ Տեղական ապրանքի, սերմացուի, աշխատող սին ինվենտարի, ապրանքի, պատրաստում։ Բատրակներն ձեռքերի հաշվառքն եր պատրաստում։ Բատրակներն ել ցուցակագրվել եյին այդ կոլեկտիվում նախորդ։ Արդեն մի քանի անգամ ժողովներ եյին ունեցիլ, գեկուցումներ եյին լսել ու նախապատրաստական աշխատանքների եյին լծվել։

Մոսին այդ բոլորի դիմաց պասսիվ չեր մնացել։ Նա առաջին ցուցակագրվողների շարքումն եր։ Այդ ժողովներում յեղած գեկուցումներն ու չբաղորների ալ-

տիվ յեղեթները կոլեկտիվացման, դարնաճանցան անցկացնելու, քաղաքի և գյուղի կապի մասին՝ նրան սիրտ ու յեռանդ ելին տվել։ Նույնիսկ նա բջիջում հայտարարութուն էր տվել կուսակցության մեջ մըտնելու համար։

Այդ բանը դուր չէր գալիս Յեցկերած Գալոյին։ Նա ամեն կերպ աշխատում էր Մոսիին յետ պահել ժողովներից, բայց յերբ իմացավ, վոր նա վոչ միայն իր հորդորներին ու սպառնալիքներին չի հնազանդվում, այլ նույնիսկ կուսակցության մեջ է մտնում, վճռեց մի կերպ աղատվել նրանից։

— Ես ինչ ա, այ իթողի, ինչ բաներ եմ իմանում... Խնթիրք ես տվել, վոր կոմունիստ դառնաս... չի թե ուզում ես դու ել Ծատուրանց Ռաքելի նման մենձութին ստանաս ու մեղ պես խեղճ խալիսին թլանես ու զբենաս...

— Քեռի Գալո, խի ես տենց անպատիվ բաներ ասում եմ ազնիվ Ռաքելի վրա. նա ումն ա զբենի, յա թլանի... եմ ա, վոր քյասիբների կողմն ա խոսում՝ դա զբենիլ մ, յա՛ վոր ասում ա բատրակներին իրանց խաղեյինները պատի տոնլուղը վախտին տան, շոր ու տրեխ տան՝ դա թալան մ, — պատասխանեց Մոսին ու իր թրջված ցեխոտված ցնցոտիները վրայից հանելով՝ փռեց գոմի տախտակներից մեկի վրա, վոր մինչև լույս չորանան։

— Հլա սրա ըռխին մտիկ, անմարթի ըլմնք... Բա թալան չի, վոր ինձանից խլում՝ քեզ եմ տալի. հմի ել հու կարողութին չունեմ, չիմ ել գնաց, ուրախացե՛ք. տավարս եմ ա՛ նհենց գնաց, մի քանի հատ ոչխար ա մնացել, եմ ել մին-մին մորթիլ դեմ դաուր-

մա անեմ, հողերս ել ձեր կոլեկտիվը կտանի, յես ել քեզ պես չիվլաղ կդառնամ... Յեննա տենանք եսքան չիլ ու չիվախ խալիսին ով ա հաց տալու...

— Կալեքտիվը, քեռի Գալո, կալեքտիվը, — վրա բերեց Մոսին ու լռեց։

— Բաս, բաս... քու հորն ողորմի, կալեկտիվումն ենքան կտանեք, վոր նրա շահովը կապրեք... Տո՛, հա՛ - րամաղա, մի տեղ վոր չութ չի, լծկան չի, սերմացու չի, փող չի՛, ընչով դեք հողը վարի ու ցանի։

— Քաղաքի բանվորները կզան հետներուն կբերեն, մեր գեղականն ել ինչ ունի՛ չիմ ել մի տեղ կբանացնի, — դարձյալ վրա բերեց Մոսին։

— Եդ լեղուներդ ել վոր չունենաք, ակոսվեն - բը աչքերնիդ հանիլ պտեն։ Սոված քաղաքը ձեզ մհար հազրել ա, համեցեք...

Յերկար, շատ յերկար տենց նրանց վեճը Գալոն աշխատում էր սպառնալիքով ու հորդորով համոզել Մոսիին, վոր «չիլ ու չիվլաղ» քյասիբներից բան չի դուրս գալ, առանց ունևորի ղեկավարության, առանց նրա ոգնության։ Իսկ Մոսին իր կարճ ու կարուկ պատասխաններով հասկացնում էր, վոր չքավորներն ու բատրակներն իրենց թիկունքում ունեն քաղաքի բանվորներին, նրանք ավելի կատարելագործված մեքենաներ կբերեն, յեղածները՝ կնորոգեն։

Մոսիի այս պատասխանները դուր չեյին գալիս Գալոյին ու նա հետզհետե կատաղում էր։ Մոսին տեսնելով իր տիրոջ կատաղությունը, ուղեց վերջ տալ անհաճո խոսակցությանը, մանավանդ, վոր կես դիշերն արդեն մոտենում էր, իսկ ինքը հոգնած լինելով որվա աշխատանքից, քնել էր ուզում, — ասաց։

— Դե, յանի ի՞նչ ես իմ յախեն կպել։ Թե վոր ասելու բան ունեյիր, խի՞ ժողովին չասիր, բալքի ժողովն ունեթուում եր քու կարծիքը։ Ես հու նախագահ չեմ, վոր գնում-գալիս՝ ինձ ես չաբալամիշ ըլում։

— Յես քի եմ ասում, վոր դուն ել եմ ժողովումը ասես, հասկացնես եմ ջրատար խալխին, քու խոսքը կհավատան։ Խի, դու գիտում չե՞ս, վոր ինձ ձենից ել եմ դադարդուն արել, իմ ասածը նրանք բանի տեղ կառնու։ Դե, վորթի, եսքան տարի ա իմ աղ ու հացն ես ուտում, իմ ոճորքի տակն ես լիսացնում, քի հու մի վաղութին ել ա արել չեմ, ինձանից խի՞ յես եղ ձեր ծրագիրը թախկացնում։ Բա վոր դու ես վախտը ինձ քոմագ չանես, ել վի՞ր որվա հրմա քի իմ հաց ու ջրով պէնցի, — մեղմաբար սկսեց նորից Գալոն։

— Քեռի Գալո, ախր յես ի՞նչ կարամ անի, գեղի կեսը գրվել ա կալեքտիվին, հմի հու քանդիլըլի չի... — Վի՞նց թե գեղի կեսը, վախեցած կտրեց Գալոն։

— Հա, գեղի կեսը, ուղում ես չիմուռնց անուններն ել տամ։ Եգուց ել բրիգադը գալիս ա քաղաքից, վոր գործը գլուխ բերի։

— Բա խի՞ ինձ չվել հմի ասում չեյիր։ Տո, դու ուռմսաղ, դե եղքան խալխը գրվել են, մի բերան ելա կասեյիր բերանիցդ քրեհ կառնեյի՞ն... Բալքի յես ել մի հանգով գրվեյի...

— Մեկ ա, քեզ ընդունիլ չեն։ Սղաթելանց Սիմոնն ել քեզ պես ուղում եր մի հանգով գրվի, համա սաղ ժողովը ծառս ելալ՝ «կուլակին չեն գրում» ասին։

— Նա կուլակ ա, յես հու կուլակ չե՞մ, յես ել ինչ ունեմ, ելած-չեղածս եղ մի քանի հատ վոչխարն ա, եղ ել ըսոր-եգուց ոռվա կանեմ, ել չեն գրի՞...

— Խի, բա եմ լծկաններն ու կովերը, ինչ Իսմայիլին դարդեցիր, քուսոնքը չե՞ն... Դեղը հու քո չի, չիմն ել գիտեն...

— Տաղ արա, ձենդ փորդ գցի, տո շան տղա, ինչ ես գլխիցդ քամիք հանում։ Բա քեզ ասեցի վի՞շ, վոր եղ ապրանքը Իսմայիլը իրա պարտքումը տարավ... Չասի՞ վոր մնին ելա բան չասես...

— Յես չեմ ասել. սաղ գեղն ա խոսում։

— Դեղին ել դու կլես տասած, ել իմ տանիցը ո՞վ պտի խաբար դուս տանի... Դե լավ, լավ... շնթովի, հալքաթ մենք ել մարթ ենք...

Գալոն շուրթերը ծամելով, բուռնցքները սեղմած, դուրս յեկավ գոմից, կամաց բարձրացավ իրենց մեծ սենյակը, նստեց իր անկողնու վրա ու խոր մտածմունքի մեջ մտավ։ Իսկ Մոսին ճրագը հանգցրեց, պառկեց աթարի վրա բացած չլին, իր վրան քաշեց գզգզված կարպետի կտորը, գլուխը դրեց յերկու տակ ծալած մոթալ փափախին ու քնեց։

* * *

Մինչ այստեղ Մոսին ու Գալոն այս խոսակցությունն ունեյին, գյուղխորհրդում բլի՛՛՛լ ու խորհրդի ակտիվը պատրաստություն եր տեսնում վաղվա համար։ Դրոշակները կարգի բերին, խոսել ցանկացողների ցուցակը կազմեցին ու հանձնարարեցին Արտուշին, վոր նա առավոտյան միտինգից առաջ տեսնի ցուցակում գրված գյուղացիներին ու ասի նրանց յեղույթի մասին, յեկող բրիգադի անդամների գիշերելու տեղը վորոշեցին և ապա շատ մանր-մունր հարցեր վճռեցին։

— Դե, յանի ի՞նչ ես իմ յախեն կալել. թե վոր ասելու բան ունեյիր, խի՞ ժողովին չասիր, բալքի ժողովն ունեթուում եր քու կարծիքը. յես հու նախագահ չեմ, վոր գնում-գալիս՝ ինձ ես չարալամիշ ըլում:

— Յես քի եմ ասում, վոր դուն ել ես ժողովումը ասես, հասկացնես ես ջրատար խալիսին, քու խոսքը կհվատան. խի, դու գիտում չե՞ս, վոր ինձ ձենից ել եմ դադարդուն արել, իմ ասածը նրանք բանի տեղ կառնուն: Դե, վորթի, եսքան տարի ա իմ աղ ու հացն ես ուտում, իմ ոճորքի տակն ես լիսացնում, քի հու մի վաղուսթին ել ա արել չեմ, ինձանից խի՞ յես եղ ձեր ծրագիրը թախկացնում. բա վոր դու ես վախտը ինձ քոմագ չանես, ել վիճի որվա հըմա քի իմ հաց ու ջրով սնեցի,—մեղմաբար սկսեց նորից Գալոն:

— Քեռի Գալո, ախր յես ի՞նչ կարամ անի, գեղի կեսը գրվել ա կալեքտիվին, հմի հու քանդիլ ըլիլ չի... — Վհնց թե գեղի կեսը, վախեցած կտրեց Գալոն:

— Հա, գեղի կեսը, ուղում ես չիմունց անուններն ել տամ: Նգուց ել բրիգադը գալիս ա քաղաքից, վոր գործը գլուխ բերի:

— Բա խի՞ ինձ չվել հմի ասում չեյիր: Տո, դու ուղմադ, դե եղքան խալիսը գրվել են, մի բերան ելա կասեյիր բերանիցդ քրեհ կառնեյի՞ն... բալքի յես ել մի հանգով գրվեյի...

— Մեկ ա, քեզ ընդունիլ չեն: Սղաթելանց Սիմոնն ել քեզ պես ուղում եր մի հանգով գրվի, համա սաղ ժողովը ծառս ելավ՝ «կուլակին չեն գրում» ասին:

— Նա կուլակ ա, յես հու կուլակ չեմ, յես ել ինչ ունեմ, ելած-չեկածս եղ մի քանի հատ վոչխարն ա, եղ ել ըսոր-եզուց ուովս կանեմ, ել չեն գրի՞...

— Խի՞, բա ես լծկաններն ու կովերը, ինչ Իսմայիլին դարգեցիր, քուսոնքը չե՞ն... Գեղը հու քո չի, չիմն ել գիտեն...

— Տաղ արա, ձենդ վորդ գցի, տո շան տղա, ինչ ես գլխիցդ քամիք հանում. բա քեզ ասեցի վիճի, վոր եղ ապրանքը Իսմայիլը իրա պարտքումը տարավ... Չասի՞ վոր մեին ելա բան չասե՞ս...

— Յես չեմ ասել. սաղ գեղն ա խոսում:

— Դեղին ել դու կլես ասած, ել իմ տանիցը ով պտի խաբար դուս տանի... Դե լավ, լավ... շնթովի, հալքաթ մենք ել մարթ ենք...

Գալոն շուրթերը ծամելով, բռունցքները սեղմած, դուրս յեկավ գոմից, կամաց բարձրացավ իրենց մեծ սենյակը, նստեց իր անկողնու վրա ու խոր մտածմունքի մեջ մտավ: Իսկ Մոսին ճրագը հանգցրեց, պառկեց աթարի վրա բացած չին, իր վրան քաշեց գզգզված կարպետի կտորը, գլուխը դրեց յերկու տակ ծալած մոթալ փափախին ու քնեց:

* *

Մինչ այստեղ Մոսին ու Գալոն այս խոսակցությունն ունեյին, գյուղխորհրդում բջիջի ու խորհրդի ակտիվը պատրաստութուն եր տեսնում վաղվա համար: Դրոշակները կարգի բերին, խոսել ցանկացողների ցուցակը կազմեցին ու հանձնարարեցին Արտուշին, վոր նա առավոտյան միտինգից առաջ տեսնի ցուցակում գրված գյուղացիներին ու ասի նրանց յելույթի մասին, յեկող բրիգադի անդամների գիշերելու տեղը վորոշեցին և ապա շատ մանր-մունր հարցեր վճռեցին:

Ակտիվի ժողովից հետո Արտուշը տուն գնալիս հիշեց, Վոր անկուսակցական բաժնակները կողմից բերեալին պիտի վողջույնի խոսք ասի Մոսին: Հասնելով Գալոյի կալի մոտ՝ ուղեց իմաց տալ Մոսին, Վոր նա վաղվա համար պատրաստվի, բայց հենց Վոր մոտեցավ բակին, նկատեց ճրագի լույսն ու լսեց Գալոյի ձայնը՝ յետ դարձավ, քայլերն ուղղեց դեպի իրենց տուն:

* *

Գալոն յերկար մնաց անկողնի վրա նստած: Նա շարունակ մտածում էր իր ապրանքի, կոլլեկտիվի ու Մոսի մասին: Մտքերը արագ-արագ դալիս անցնում էին նրա ուղեղով. ահա Մոսին բերեալի առաջն ընկած դալիս է հարձակվելու, Իսմայիլին ուղարկած լրծկանները բերում են տալիս կոլլեկտիվին, բռնում են գեղովը մին խայտառակ անում, բերդը գցում... ծալքի «սեկրետից» հանում են Նիկոլայի վոսկինները... քաղաքի բանկում ունեցած գումարն անց են կացնում կոլլեկտիվի անունով...

Աքլարը կանչում է, Գալոն սթափվում:

— Ձե, չե, ըլիլ չի. չվել լուսը նրա թղը կտրիլ դեմ, Վոր նա իմ գլխին ոյին խաղա վոչ... Ու գեղուլ-թյամբ մոտենում է իր կին Մանիշակին. կամաց դարթեցնում, շորերը հագցնում, ականջին ինչ-Վոր փռսփստում: Մանիշակը աչքերը տըրեւելով, դարմացած նայում է Գալոյին ու չի հավատում իր ականջներին:

— Աղջի, դու մենակ քոմագ արա մեղուկը գցենք ելի, — փսփստում է Գալոն:

— Այ մարդ շաշմիշ հու չեա ելել... ես չախիս ինչ ես սատանի ձիուն նստել...

— Մանիշակ, լավ իմացի, թե Վոր հմի ես բանը գլուխ բերենք վոչ, եղուց դա մեզ տնով-տեղով բաթմիշ կանի...

— Սուբ-Սարքիսը կսիրես, ձեռը վիկալ. մի բան ելա ըլիլ չի, պառկի քնի, — համոզում էր Մանիշակը:

— Ա. դանջի, ինձ ու քեզ սիրում չես, բա տղիդ ելա մեղք չես գալի... Եղուց եղ չաթուքեսանը գլուկի ըռեխն ա տալու չիմնիս ել...

Յեվ հինգ ըսպելից հետո մութ գոմում յերկու ստվերներ — մեկի ձեռքին մի մեծ պարկ, իսկ մյուսի՝ փայլող խանչալ մոտեցան գեղուլ-թյամբ աթարի փոքրիկ բլրակին: Մի ակնթարթում մի մեծ ու կոպիտ ձեռք սեղմեց Մոսի ծնոտն ու բերանը, մյուս ձեռքը շարժեց խանչալը յետ ու առաջ...

Խռնագող կոկորդից գուրս ժայթքեց արյան շատրվանն ու կարմիր ներկեց ցնցոտիներն ու աթարի կույտը:

Քիչ հետո կոլլեկտիվի վողջակեզը պարկում դցած, Գալոն շալակած տանում էր դեպի ձորը:

Լուսադեմ էր:

Գալոյի վառարանը վառվում էր: Գալոն պաղած վառարանի առաջ նրա մեջ էր խցկում կարմիր ներկված ցնցոտիներն ու Մոսի շորերը:

* *

Ծեզը բացվելուն պես գլուկսորհրդի շենքի առաջ սկսեց նվազել զուռնան: Գլուկի չքավորները, բաժնակներն ու միջակները խոնվեցին: Տներում մարդ չեր

մնացել, բացի ձայնագրուրկ կուլակներէց: Ամբողջ գյուղը
ցնծում եր: Գալոն իր տամազուխի վոչխարներէց
մեկի բերանը բռնած, նուէն աթարի կուլարի
վրա դանակը քսում եր բկին: Մանիշակն ել թեփ կրա-
կին ջուր եր տաքացնում դառումի միսը յեփելու...

Արտուշը դուրս յեկավ գյուղխորհրդի սենյակից:
Ամբոխի միջից կանչեց մի քանիսին. ըստ յերևույթին,
նրանք ցուցակում գրված խոսողներն էին:

— Տղերք, Մոսին տեսել չե՞ք, — հարցնում եր բո-
լորին Արտուշը:

Բոլորից ել բացասական պատասխան ստանալով,
խնդրեց իր ընկերներէց մեկին վազել Գալոյի տունը
Մոսին կանչելու:

— Գիդեմ վիչ, քե մատաղ, գշերս տուն չի եկել.
բալքի են դախպա Մարիանի մող ա, նա յեզին-յեզին
ա նրա մոտ գնում, — ասաց Գալոն յեկողին ու դուռն
ամուր ծածկեց նրա յետևից:

Այս պատասխանը կայծակի ուժգնութեամբ ծա-
կեց Արտուշի սիրտը: Արտուշը գիշերը տեսել եր գո-
մում վառած ճրագ, Գալոն խոսում եր նրա հետ...
Խնչպես թե «գիշերս տուն չի յեկել»...

Արտուշը կանչում ե գյուղխորհրդի նախագահին,
կոմբլիշի անդամներէց մի քանիսին, հայտնում ե նրանց
իր կասկածը: Մարդ են ուղարկում այրի Մարիանի
տուն: Ի դուր. Մոսին չկա:

Բայց մոտենում ե բրիգադի ժամանելու ժամկետը:
Պետք ե գնալ դիմալորելու: Դրոշակներն ու զուռնա-
դափուլն առաջ գցած, գյուղը յերգ ու պարով, ծիծաղ-
հանաքով, խանդավառութեամբ դիմում ե դեպի այդի-
ները: Դպրոցի շէնքի առաջ թափորը կանգնում ե:

Քիչ հետո լսվում ե ավտոյի սուլոցն ու բրիգադն իջ-
նում ե դպրոցի լայնարձակ հրապարակում: «Ուռնե-
րի» ու «կեցցեների» ձայները խլացնում են զուռնին.
վոզերոված գրկախառնութեանը հաջորդում ե «Խնտեր-
նացիոնալ»: Ապա միտինդը: Ճառեր, գործնական առա-
ջարկներ, համերաշխ գործակցութեան խոստումներ...
Խոսողների ցանկը վերջացավ: Ամբոն ե բարձրանում
Արտուշն ու արցունքն աչքերին, խեղդվող ձայնով
հայտարարում.

— Հնգերներ, խոսողների ցուցակը վերջացավ.
համա մի հնգեր բացակա յա. բատրակ Մոսին մեր
հնգեր բատրակների կողմից պտի խոսար ու շատ բան
ասեր մեր հնգեր բրիգադին...

Արտուշն ուզում ե շարունակել, բայց նկատելով
հիսուն քայլի վրա հեղին վազող հոտաղ Համոյին, մի
պահ լուռ ե: Բազմութեանը ձեղքելով, Համոն շունչը
կտրած, հազիվ լսելի ձայնով սկսում ե՝

— Ձեզ մատաղ, ա խալիս... հասե՞ք... են ա, են
ձորում... աչքերս քուռանար... տեսնեյի վոչ... Մեր
Մոսին... շինքը կտրած...

Ամբոնն ուզում ե դեպի ձորը վազել, բայց կանգ-
նեցնում ե բրիգադի նախագահը.

— Ընկերներ, մենք շատ ու շատ զոհեր ենք
տվել հեղափոխութեան, այդ զոհերից մեկն ել յերևի
Մոսին ե: Թողե՞ք ձեզանից մի քանիսը գնան, դիակը
բերեն: Իսկ դուք չցրվե՞ք, մենք հենց այսօրեքի գործի
պիտի անցնենք. ձեր և մեր բոլորները թանգ արժեն:
Մեղավորներին կըռնենք և դատի կհանձնենք:

Կողեկտիվը կամաց-կամաց կազմակերպվում եր: Գյուղի չքավորներն ու միջակները մտան կողեկտիվ ու իրենց ունեցվածքը տրամադրեցին նրան:

Քաղաքից յեկած բանվորները սկսեցին նորոգել կողեկտիվ անցած գյուղացիների գյուղատնտեսական գործիքները, հիմք դրին կաթնատնտեսական բաղային, նորոգեցին խրճիթ-ընթերացարանը, նոր ստացված մեքենաները կարգի գցեցին:

Այս աշխատանքի յեռ ու դեռի ժամանակ գյուղացիք չեյին մոռանում Մոսիին վորին թաղել եյին գյուղի կենտրոնում:

— Նրան սպանող Յեցկերած Գալոյի նման կուլակներին թողալ չպտենք, վոր մեր գեղը մոռուտան, — ասում եյին նրանք:

Իսկ Յեցկերած Գալոն իր կնոջ՝ Մանիշակի հետ միասին բանտի մեկուսարաններից մեկում նստած՝ սպասում եր հասարակական դատաստանին:

1930 թ.

Ա Ն Պ Ե Տ Ք Մ Ա Ր Դ Ը

Շիկահեր, վարվուռն աչքերով, կենսուրախ յերտասարդ Կարապետը 1905 թվի հեղափոխության ժամանակ դարձել եր խանութպան - «խողեյիների» վոխերիմ թշնամին:

Գործադուլային շարժման հենց առաջին որերից Կարապետը գտնվում եր պայքարի առաջավոր դիրքերում:

Նրա «խողեյին» Միխայիլ Յակուլիչ Փարթամովը մոլորվել-շվարել եր, վախից տնից դուրս չեր գալիս, ամեն մի չնչին ձայն նրան թվում եր ատրճանակի պայթյուն, ամեն մի վոտքի տրոփյուն նրան վեր եր թոցնում, թվում եր, թե իր մոտ են գալիս, ու իսկույն դիմում եր իր կնոջ՝ Լիզայի ոգնության:

— Լիզա ջան, Լիզա, քու ցավը տանեմ, մի տես, տես ինչ վոտի ձեն ե՝ են բունտով շիչ-ապրոյնիկները հո չե՞ն... հը՞...:

— Քեզ ինչ պատահեց. մարդ ել եղքան վախկոտ կլինի՞... Կատուն վոր փռտում ե՝ քեզ յերկրաշարժ ե թվում...:

— Ախր, դու չգիտես ե, են վոչ ու փուչ Կարապետն ել նրանց մեջ ե... Յես վախում եմ, վոր նա իմ

գլխին ոյին չգա... թե չե Լիզա ջան, ի՞նչից պիտի վախենամ... դու չպիտեմ, վոր յես վախեցող չեմ...

Արդարանում եր Միխայիլ Յակուլիչն ու ինքն իրեն աշխատում քաջալերել:

— Ախ, ես ըսնը հո մի հանգով կվերջանա... բա հո թագավորն անխելք չի, վոր Կարապետի նման փսլնքոտներին տա իրա թախտը... Մենք հո ելի են խոզեյիններն ենք լինելու... են ժամանակ թող Կարապետը տեսնի, թե նրա գլխին ի՞նչ ոյին եմ խաղալու...

Ասում եր նա բռնեցքները սեղմում, յերբեմն ել գաղտագողի պատուհանի վարագույրի ծայրը յետ քաշելով, դեպի փողոց նայում:

Յերկար չտեցին այդ որերը: Միխայիլ Յակուլիչի սրտի ցանկությունը կատարվեց: Հեղափոխությունը պարտվեց: Ռեակցիան ուժեղացավ: Խոզեյիններն իրենց դիրքերն ամրացրին ու ցարական ժանդարմերիայի հետ միացած՝ հակահարվածի դիմեցին:

Խանութպանները, դրանց թվում և Միխայիլ Յակուլիչը, այլևս մերժեցին տալ գործադուլների միջոցով ձեռք բերած արդար հասանելիքները, աշխատանքի պայմաններն ավելի ծանրացրին, ութ ժամյա բանվորական որվա փոխարեն 14-16 ժամյա աշխատանք առաջարկեցին:

Փողոցներում ու հրապարակներում այլևս միտինգներ տեղի չեյին ունենում, կարմիր դրոշակները չեյին խռովում խանութպանների հանդիստը, «բռնատովչիկները» բարձր ձայնով չեյին հանդիմանում իրենց տեբերին, վերջիններս ել չեյին վախենում նրանցից...

Միխայիլ Յակուլիչը վաղուց սենյակի պատուհանի ծածկոցի ծայրը այլևս չեր յետ քաշում, Լիզին ոգ-

նության չեր կանչում: Այժմ դարձել եր իր նախկին «պատվավոր քաղաքացի» տիտղոսի կառարյալ տերը: Կյանքը քաղաքում «վերականգնել» եր:

*
*
*

Լիզան յերիտասարդ, նիհար, վոչ շատ գեղեցիկ կին եր: Նա սիրում եր ավելի յերիտասարդ յերեալ: Ամբողջ որն իր յերեսի ներկերով ու զգեստներ փոխելով եր զբաղված:

Իսկ յերեկները նրանց տունը դառնում եր հյուրանոց. ամենաընտիր անուշեղենների սեղանը շարունակ բաց եր: Մինչև Միխայիլ Յակուլիչի խանութից տուն դառնալը՝ Լիզայի մոտ եյին գալիս հերթով նրա յերկրպագուները — սապատավոր չինոյիկ Արկադի Սեմյոնիչը, ուսանող Ստեփան Լադրիչը, նոր սպայի աստիճան ստացած Ալեքսանդր Իվանիչը և մեկ-մեկ ել իրենց ծխատեր քահանա Տիր-Ղևոնդը...

Միխայիլ Յակուլիչին կասկածի տեղիք չտալու համար Լիզան իր մոտ եր հրավիրում նաև մի քանի կանանց, վորոնց պահում եր մինչև իր ամուսնու գալը:

— Ի՞նչ անեմ, Միխայիլ ջան, մենակ չեմ կարողանում մնալ. սրանց կանչում եմ, վոր մի քիչ թուղթ խաղանք, ժամանակ անցկացնենք: Դու ել հնապս ուշ ես գալի, վոր աչքս ջուր ե կտրում քեզ սպասելով, — ասում եր յերբեմն Լիզան ու մեկ-մեկ ծանոթացնում իր ընկերուհիների հետ:

Բայց Միխայիլ Յակուլիչն այնքան ել հիմար չեր. նա մի քանի անգամ տեսել եր ուշ գիշերին, իր

խանութից վերադառնալիս, վոր իրենց տնից ինչ-վոր անձանոթ ջահել մարդ ե գուրս յեկել:

— Են ի՞նչ մարդ եր, եստեղից գնաց, — մի անգամ հարցրեց Լիզին:

— Այ, Միխայիլ ջան, սրա յեղբայրն եր, ծանոթացի, սա ել մեր դեյդանց հարեանի աղջիկն ե. ես թաղումն աղջիկ են տեսել սրա յեղբոր համար ուզում են «սարքել», յեկել էյին ինձ մոտ, վոր են աղջկա մասին իմանան: Վոնց վոր տեսնում եմ, գլուխ չի գա, նա մի կապը կտրած աղջիկ ե, իսկ սրանք նամուսով խալիս են...

Յեվ իսկույն մեջ եր ընկնում Լիզայի ընկերուհին.

— Եհ, Լիզա ջան, ներողություն, վոր քեզ ել ներողություն պատճառեցենք, յերևի յեղբայրս դուրսը սպասում ե, ցտեսություն:

Միխայիլ Յակուլիչի սիրտը տակն ու վրա յեր լինում, նա ամեն ինչ գիտեր, բայց լռում եր, չեր ուզում «մի մատը մեղր» դառնալ բազարում...

— Զնանդամը, — ասում եր նա ինքն իրեն, — հո ուրիշ կնանոնց նման աշկարա Ֆայտոններով դես-դեն չի թուե գալիս... վոչինչ, խելքի կգա, ջահել ե... են ավելի փիս չի, վոր ինքն ուրիշներին մոտ գնա... եհ, մեր ոճորքի տակի նամուսն ելի մենք պիտի ծածկենք...

Դրա փոխարեն Միխայիլ Յակուլիչը Լիզային ամառն եր «պատժում»:

— Դաչումն ել հո չի կարող եսպես բաներ անել... ենտեղ վոչ ծանոթ ունի վոչ կավալեր... համ ել ես ջահել խալիս հո չեն գժվել, վոր իրենց գործը թողնեն

ու գնան գեղը, ինչ ե, մի կնկա խաթեր, — միխայիլ Յակուլիչը:

Բայց Լիզան ամառանոցի մասին ել եր հոգում: Մինչև իր ամառանոց գնալն ուսանող Ստեփան Լազրիչին հարկավոր գումար եր տալիս, վոր նա այնտեղ մի փոքրիկ սենյակ վարձի: Ստեփան Լազրիչը, ճիշտ ե, սկզբում ձևացնում եր՝ իբր թե ինքը կարիք չունի փողի, առերես մերժում եր, բայց փողը գրպանը դնում:

Ամառանոցում վեց որ շաբաթվա ընթացքում Լիզան գլխապտույտ ժամանակ եր անցկացնում, իսկ յոթերորդ՝ կիրակի որը պառկում եր, իրեն հիվանդ ձևացնում, վորովհետև այդ որը Միխայիլ Յակուլիչը գալու յեր:

Լուսադեմի աղջամուղջը նոր եր բացվում, գյուղի արևելյան կողմի սև ֆոնի վրա յերևում էյին մեկ-մեկ թագնվող աստղերն ու նրանց տեղ կապտախառն կարմիր ցուլքեր, վոր հետզհետե մեծանալով, լայնանալով, հրաբխի ժայթքող լավայի նման տարածվում էյին յերկնքի վրա:

Միխայիլ Յակուլիչի ամառանոցի դռանը կանգնած սպասում եր կառապանը:

— Դեհ, Լիզա ջան, մնաս բարով, քեզ լավ մուղայիթ կաց, չմրսես, եղուց նամակ գրի քու առողջության մասին... դեհ, յես շտապում եմ, — ասում ե Միխայիլ Յակուլիչն ու յերկու համբույր դրոշմելով Լիզայի այտերին, շտապով դուրս գնում: Լիզան իսկույն վերմակի ծայրով սրբում եր Յակուլիչի համբուրած տեղն ու շուռ գալիս մյուս կողի վրա...

Կառքը սլանում էր գորատեսի շարված յերկու շարք զինվորների նմանող ծառուղիով: Հետզհետե բարձրանում էր արևն ու քրտնացնում ձիերին:

— Վաստ ջան, մի քիչ շոտ, թե չե կուշանամ, հո գիտես, խանութին դալատութին անել չի լինի...

— Յե՛, — բացականչեց կառապան Վաստն ու ձեռքի մտրակը բարձրացրեցրեց ողու: Ձիերը թափահարեցին կառքն ու արագացրին վաղըը:

Միխայիլ Յակուլիչը հանկարծ հիշեց, վոր իր սովորական ծախսերին շաբաթական 100 ռուբլի ամսառանոցի ծախսը ավելացավ. մի պահ մոլորվեց, հետո ինքն իրեն հուսադրեց՝ «Եհ, վոչինչ, խալխի ջանից կհանեմ»...

Այս մտմտումների մեջ էր, յերբ կառքը կանգնեց իր խանութի առաջ:

Գործակատարները վրա վազեցին, վերցրին բալանին, բացեցին խանութն ու ամեն մեկն սկսեց իր գործն անել:

— Կարապետ, մի ձեռաց բաղարը պտույտ արա, տես ինչ ապրանք չկա բազարում...

Կես ժամից հետո Կարապետը վերադարձավ, գրպանից հանեց մի փոքրիկ թուղթ ու կարդաց.

— Կլեկ չկա, անգլիսկի պողպատն ել սակավ է, ձիու մեխ՝ յերկու տեղ ունեն...

— Լավ, վոր եղպես ե՛ կլեկն այլևս ֆուտը 60 կոպեկով չծախես, մեկ ռուբլի յե, ով ուզում ե՛ տանի, ով չե՛ թող ման գա. պողպատի փթին ել մի ռուբլի ավելացրու, իսկ ձիու մեխն ամենքին չտաս. ով վոր

են պահեստում ածած բրակ յերկաթը տանի՝ մեխն ել նրա վրա ծախի... իմացար...

— Իմացա, խաղեյին... համա...

— Ել ինչ, «համան» ել վո՛րն ե...

— Են, վոր եղպես վարվել մուշտարոնց հետ չի կարելի մեղք են, արհեստավոր մարդիկ են...

— Ի՛նչ, մեղք ե՛ն, — կտրեց Կարապետի խոսքը բարկացած Միխայիլ Յակուլիչը, — տո՛, դու նրանց յես մեղք գալիս, բա յես մեղք չեյի՛, վոր գործադուլների ժամանակ ենքան ֆեստ կրեցի... քիչ ֆեստ տներս ել ծախեյի ու ձեր անկշտում փորը լցնեյի... Իմ հացն ուտում ես, ուրիշների դարդն ես քաշում...

— Յես իմ քրտինքն եմ ուտում... յես...

— Համ... Դու դեռ չես մոռանում, խելքի չես գալիս... Դե հետեղ բունտով չչիլների տեղը չի...

Դուրս կորիր. ել քու վոտն իմ խանութում չլինի...

Կարապետը բռնեց քններն աջակես եր սեղմել, վոր յեղունգները խրվել էյին բռն փափուկ մսերի մեջ, պատրաստվել էր Յակուլիչի քիթն ու պոռենկը ջարդելու, բայց նրա գոռոցի վրա հավաքված հարեանները դուրս տարան Կարապետին խանութից:

— Գնա՛, դնա՛, ել չերևաս, ել քու վոտըն հետեղ չտեսնեմ, տո բունտով չչիլ, հառամզադա, — շարունակ կրկնում էր Յակուլիչը:

Նա հենց այդպիսի հարմար առիթի յեր սպասում, վոր Կարապետից ազատվի... «Ախր չե՛ վոր նա փչացած է ու փչացնում է մյուս՝ գործակատարներին... Հայ գիդի, են մեկելներն ի՛նչ խելոք, գառան նման համեստ էյին, հենց դրա համար ել ամեն նոր տարի Յակուլի ռուբլի էյի ընծայում... ես մուռտար մուկը յեկավ-չեկավ նրանց ել «խելքից հանեցին»...»

* *

Կեսոր եր արդեն. արևի կիզիչ ճառագայթները տակ, տխուր ու մտամոլոր, դանդաղ, քրտնախառ յերեսով Կարապետը քայլում եր մի յերկար ու միալար փողոցով:

Նա ապրում եր քաղաքի ծայրամասերից մեկի մի նեղլիկ փողոցի հին շինության ներքնահարկում՝ իր դեռատի, կարմրաթուշ կնոջ—Արուսի հետ:

— Եղ ի՞նչ ե պատահել, քուռանամ յես, հիվանդ հո չե՞ս,— վախեցած Կարապետի արտասուվոր դեմքից, հարցրեց Արուսը:

— Վոչինչ, մի քիչ քեֆ չունեմ, գլուխս ցավում ե...

— Գնամ, բժիշկ կանչեմ...

— Վոչ, վոչ, կանցնի առանց բժշկի:

— Իսկ խոզեյինը հո գիտե, վոր հիվանդ ես:

— Ի՞նչ խոզեյին, Արուս ջան, յես ել խոզեյին չունեմ...

Արուսը տեսնելով Կարապետի ջղայնացած դեմքն ու հուզված դրությունը, այլևս չերկարացրեց, ավելորդ վրդովմունքի առիթ չտալու համար: Նրա համար ամեն ինչ պարզ եր:

Կարապետն ամբողջ օրը ջղաձգությունների ու հուզմունքի մեջ անցկացրեց: Հիշում եր Միխայիլ Յա-կովիչի վարմունքը, ատամներն իրար եր սեղմում, վիրավորված առյուծի նման՝ մերթ մռնչում, մերթ նստում, մերթ փոքրիկ սենյակում յետ ու առաջ քայլում, բռնեցքն ողում շարժում, սպառնալիքներ ուղղում, դեմքը ծռում...

Արուսն ամեն կերպ աշխատում եր հանգստացնել նրան, հուսադրում ու շոյում եր, ինչպես մայրը՝ իր մանկան:

* *

Հուլիսյան կիզիչ ու խառն արևն արդեն թեքվել եր: Արևի թեժ ճառագայթները ցցվել էյին ուղիղ Միխայիլ Յակովիչի խանութի վրա: Որվա այդ պահին Յակովիչի առևտուրը կանգ եր առնում. նա գործակատարներին ուղարկում եր խանութի ներքևի նկուղ՝ ախտիղի ապրանքները կարգի բերելու, իսկ ինքը դրադվում եր ապառիկների հաշիվներն անելով:

Ապառիկները կարգի բերելուց հետո, Յակովիչը սկսեց հաշվել գների տարբերությունը, վոր տալու էյին այն ապրանքները, վորոնցից իրեն մոտ միայն կային:

«Քսան փութ կլեկը՝ 320 ռուբլի ոսղնիցա (տարբերություն) կտա, հարյուր փութ պողպատը՝ 100 ռուբլի, ձիու մեխը՝ մոտ 500 փութ բրակ յերկաթ կսաղացնի, վոր 2.000 ռ. ե անում... Չե, հալալ ե, յեթե յերեկ Լիզի պորցիան չավելացնեյի, ես խելոք կոմբինացիան բոլորովին ել մտքովս չեր անցնի... յեկող կիրակի 50 ռուբլի ել հենց ենպես պտի նվիրեմ... նրա բաղդիցը քարին վոր խփեմ՝ կանաչում ե... հալալ ե Լիզիս, յես նրա ցավը տանեմ»...

«Ե՛հ, թեպետ մի քիչ ջահելություն ե անում, համա վոչինչ, խելքի կգա... Ես անտեր փողը Մարիամ աստվածածնին ել խելքից կհանի... Նա մեղավոր չի, մեղավորը յես եմ... նա ջահել, յես հասակով, ես ել հոգնած գնալս ու պառկել-քնելս մեկ ե լինում... նա

եւ աղամորդի յե... Են, հիմի խեղճը ով ե զիտում
«սկուզնա» են խամ տեղը կուչ ե յեկել...»:

Այս մտորումներն մեջ հանկարծ նկատեց դիմացի
մայթի վրա արագ-արագ գնացող իր վաղեմի ծանոթ
Անդրեյ Կիսլոմորդովին, վորի վեր ցցված քիթը, բիզ-
բիզ խոզանակի նման բեղերն ու յերկար ակաշններն
խակույն թեքվեցին Յակուլիչի ձայնից, նա խակույն
ուղղվեց դեպի նրա խանութը:

Փոխադարձ բարևներից հետո, առաջինը Կիսլո-
մորդովը սկսեց.

— Հը, մեծահարգ Միխայիլ Յակուլիչ, հույս ու-
նեմ ինձ դատարկ բանի համար չեյիք կանչիլ, յերեկ
արժեքավոր տեղեկություն կունենաք հաղորդելու...

— Իհարկե, իհարկե, Անդրեյ Իվանիչ, իմ գործա-
կատար Կարապետը նրանցից ե... ենպես պիտի անեք,
վոր նրա թողը քաղաքից կարեք...

— Այդ մասին անհոգ կացեք, — վստահացրեց
Կիսլոմորդովը, հանեց զրպանից հուշատետրը, գրեց
Կարապետի մանրամասն հասցեն, նրա անցլալն ու
ներկան, ըստ Յակուլիչի ցուցմունքի, մի քանի բան
եւ ինքն ավելացրեց ու նորից զրպանը դրեց:

Այնուհետև բարեկամները միմյանց ձեռքը սեղմե-
ով գլուխ տվին իրար. մեկն իր արագավազ քայլերն
ուղղեց դեպի դադտնի վոստիկանության մասը, խակ
մյուսը նորից գանձարկղի մոտ նստեց, համրիչը
դրեց առաջն ու շարունակեց իր որվա առետրի հաշիվ-
ները...

* *

Կես գիշերն անցել եր: Քաղաքը սրբվել եր մարդ-
կային շնչից: Փողոցներում տիրող խորհրդավոր լուռ-

թյունն ընդհատվում եր մերթ ընդ մերթ յերևացող
վոստիկանական պահակների վոտքերի կոպիտ ձայնից
արթնացող շներն հաջորդ կամ քաղապաների կանչով:

Փողոցի մի խարխուլ շենքի ներքնահարկում, մի
նեղլիկ թաղթի վրա, բարակ վերմակի տակ, յերկար
մտորումներից ու ջղաձգություններից հետո նոր եր
աչքը խփել Կարապետը: Թաղթից մի փոքր հեռու, սե-
ղանի առաջ նստած Արուսը լուռ ու մունջ կարում եր
պատրաստի շորեր վաճառող Ավետիքի պատվիրած
շապիկները...

«Զընգ, զընգ»:

Հարևան սենյակից լսվեց ժամացույցի զանգի
ձայնը:

— Քոռանամ, ժամը 2-ն ե, — վեր թռավ Արուսն
ու աչքերը տրորելով պատրաստվեց բնելու:

Այդ միջոցին բակից անսովոր վոտքի ձայններ
լսվեցին: Մի րոպե Արուսը տեղում կանգնած մնաց...
Ապա մոտեցավ պատուհանին, զգուշությամբ յետ քա-
ղեց նրա ծածկոցի ծայրը, աչքերը հռած, շուռնչը
հավաքած, աշխատեց վորոշել մոտեցող սովեր -
ներին, վորոնք մթության մեջ հաղիվ նշմարելի եյին...
Սովերները կանգ առան դռան առաջ, մի քանիսը բա-
կում մնացին... Լսվեց դռան հաբեկիչ բաղնոց: Արուսը
սարսափահար դեպի Կարապետը վազեց, վոր այդ վայր-
կյանին վեր թռավ...

— Ո՞վ ե, — հարցրեց Կարապետը:

— Բաց արեք, իշխանության ներկայացուցիչն
ե, — լսվեց դրսից: Մինչ Կարապետը շտապ-շտապ հագ-
նվում եր ու պատրաստվում դուռը բացելու, Արուսը
զլխի մազերն եր փետում ու աղիոդորմ հեկեկում...

Կարապետը բացեց դուռը: Ավագ վոստիկանն ազգանունն ստուգելուց հետո, ներս մտավ. նրան հետեցին մյուս յերկուսը, իսկ մնացածները մնացին բակում ու փողոցում:

— Ձենքդ տո՛ւր, — հրամայեց վոստիկանը:

— Յես զենք չունեմ, — կտրուկ պատասխանեց Կարապետը:

— Սո՛ւտ ես խոսում, դու ատրճանակ ունես այդ յես հաստատ գիտեմ...

— Դուք ամեն ինչ հաստատ գիտեք, բայց այդ մի բանում սխալվում եք...

— Հապա տեսնենք:

Յեվ սկսեցին խուզարկել Կարապետի փոքրիկ բնակարանը: Ամեն ինչ տակն ու վրա արին, անկողինն ու շորերը ծվիկ-ծվիկ արին, յեղած մի քանի կտոր փայտե կարասիքը գլխիվայր կանգնացրին: Դարակի խորքում գտնվող մի քանի ձեռագիր հին նամակներն ու թերթերը խնամքով ծալելուց հետո՝ վոստիկաններից մեկը դրեց գրպանը:

— Սրանք փաստաթղթեր են, պետք կգան...

— Յույց տվեք ձեր խոհանոցը, — նորից խոսեց ավագ վոստիկանը:

Կարապետն առաջնորդեց նրանց դեպի կողքի փոքրիկ հավաքնանման խցիկը, ուր յերկու մարդ հազիվ տեղավորվեցին: Վոստիկանները յերկար քրքրեցին խոհանոցը, դես ու դեն ածեցին փոքրիկ սեղանն ու մի քանի կտոր ամանները, սկսեցին փորփրել հատակն ու պատերի «կասկածելի» տեղերը... Կարապետը դուռն մոտ կանգնած՝ հանգստացնում ու հուսադրում եր հեկեկող ու մազերը փետող Արուսին: Խուզարկող վոս-

տիկաններից մեկը մի ինչ-վոր ատրճանակ ձեռքին մոտեցավ իր մեծավորին.

— Գտն, ձերդ գերազանցություն...

Կարապետն ապուշ կտրեց. նա ատրճանակ չի ունեցել, վիրտեղից նրանք կարող եյին գտնել...

— Իսկ դուք աշխատում եյիք ինձ հավատացնել, վոր ատրճանակ չունեք... տեսմք, վորքան լավ հոտառություն ունեն իմ առյուծները, — հեգնանքով դիմեց ավագ վոստիկանը Կարապետին:

— Այդ պրովոկացիա յե, կատարյալ լրբություն... այդ ձեր նախորդ պատրաստածն ե... ելի բան ունեք այստեղ, ի՞նչ եք ուզում...

— Լուր և առաջ անցիր, գնանք...

Արուսը պինդ գրկել եր Կարապետին ու սեղմված մնացել: Վոստիկաններից մեկն ուժով պոկեց նրան ու այնպես հրեց, վոր Արուսն ընկավ սալահատակին, ուշաթափվեց... Կարապետը փորձեց ոգնել Արուսին, բայց վոստիկանները քաշկրտելով ու հրացանների կոթերի հարվածների տակ նրան բակի դռնից փողոց դուրս տարան...

Մինչ այդ պատահանների փեղկերի արանքներից գողտուկ նայող հարևանները սարսափած դուրս վազեցին, Արուսին ուշքի բերին, ներս տարան, թաղթի վրա պառկացրին:

Իսկ Կարապետին տարան զաղտնի վոստիկանատուն ու ձգեցին մի խոնավ նկուղ:

Վաղ առավոտյան Կարապետին հանեցին նկուղից: Ընդարձակ առանձնասենյակի դիմացի պատի

վրա կախված եր Նիկողայի մեծ պատկերը, վորի տակ, սեղանի առաջ փափուկ բազկաթոռի վրա նստած եր յերկար բեղերով, յերկու մասի բաժանված մորուքով, խոժոռ դեմքով, մանր, արագավազ աչքերով, վեր ցըցված հաստ քթով միջահասակ մի մարդ, վոր ձախ ձեռքով շարունակ վոլորում եր բեղերը, իսկ աջով թերթում իր առաջ դրված Կարապետի «գործը»:

— Դու ամեն ինչ պիտի խոստովանես, — դիմից Կարապետին վոստիկանապետը, — յեթե ճիշտ ասես՝ յես կաշխատեմ քեզ շուտ ազատել... իսկ յեթե վնչ՝ քեզ ցմահ տաժանակիր աշխատանք ե սպառնում... Ուրեմն ընտրիր յերկուսից մեկը:

Կարապետը լուռ եր: Նախորդ որվա կրած տանջանքներն ու ամբողջ գիշերվա անքնությունն այնպես եյին հոգնեցրել նրան, վոր հազիվ եր վոտքի վրա կանգնած, հենվել եր պատին ու թմրել:

— Դու չե՞ս ուզում պատասխանել, — խռպոտ ձայնը բարձրացնելով վոտքի յելավ վոստիկանապետը, — ուղիղ կանգնիր և ասա, թվքեր են քո ընկերները:

— Յես ընկերներ չունեմ...

— Վերջապես, թվ եր ձեզ, այսինքն քեզ և ընկերներիդ ղեկավարում... Ը, հենց ենպես խելքներիցդ հանում... բունտով չի կուլթյան հրավիրում... ա՛յ, ենվոր քեզ մոտ հաճախ եր լինում... մի անգամ ել վոր քեզ իր ատրճանակը պահ տվեց...

— Յես... յես վոչինչ չգիտեմ... ինչ... ատրճանակ... մարդ... դեմքը ծումռելով, շրթունքները հազիվ շարժելով պատասխանեց Կարապետն ու նորից գլուխը թեքեց պատին:

— Դու դարձյալ համառում ես... Լավ: Տարեք այս շանը... Ու նորից տարան գցեցին նկուղը:

Կարապետն այնքան եր ուժասպառ, հոգնած, թուլացած, վոր հենց նկուղի մուտքում վոտքերը ծալվեցին, սանդուխքներից գլորվեց ու ամբողջ մարմնով փռվեց գետնին և մնաց անշարժ:

Բավական ժամանակ անցնելուց հետո, լսվեց նկուղի դռան կոպիտ զրնգոցը: Կարապետի աչքերը բացվեցին: Ուզեց վեր կենալ, բայց գետնի խոնավությունից կարծես ամբողջովին փայտ եր կտրել, մեխվել:

— Վեր կաց, — գոռաց վոստիկաններից մեկն ու վոտքով հրեց Կարապետին:

Կարապետը կիսով չափ բարձրացրեց գլուխը, փորձեց վեր կենալ, բայց իզուր. մարմինը գլխին չեր հպատակվում:

— Սատանան տանի, կարծես փափուկ անկողնումն ե պառկած, չի ուզում վեր կենալ... Ապա, Անդրեյ, բարձրացնենք ես գլադին:

Յեվ յերկուսով այնպես թափով բարձրացրին, վոր Կարապետը կարծեց, թե իր մարմնի մասերը փշրվեցին... Նրան տարան դարձյալ վոստիկանապետի մոտ:

Այս անգամ Կարապետն այլևս վնչ մի հարցին չպատասխանեց: Նա միայն կրկնում եր.

— Յես վոչինչ չգիտեմ, արե՞ք՝ ինչ ուզում եք... ել միք տանջի՛ր ձեր անոգուտ հարցերով...

Նորից տարան նկուղ: Բայց այս անգամ նկուղում այնպես ծեծեցին, վոր մարմնի կաշվի գուլջնը բոլորովին կորցրին, մտրակներով, բռուցքներով

լով, կոշկի կրունկներով... Կարապետն անզգա ընկած էր, նա այլևս վոչինչ չէր իմանում:

Յեվ այսպես, մի քանի որ շարունակ, տարան վտախկանապետի մոտ, բերին նկուղ, ծեծեցին: Այնուամենայնիվ Կարապետը վոչինչ չէր պատասխանում. արհամարհական հայացք էր ձգում վտախկանապետի վրա ու լուռ կախում գլուխը, վորով ավելի յեր գըրգռում նրա զայրույթը:

Այնուհետև Կարապետին տարան բանտ, վորտեղ յերեք ամիս տանջելուց հետո ադմինիստրատիվ կարգով 15 տարի աքսորի դատապարտեցին:

*
*
*

Տարիներն անցնում էին:

Արուսն արդեն տեղափոխվել էր իր ծնողների մոտ: Նա դարձյալ շարունակում էր իր կարը, վորեց ստացած աշխատավարձից բաժին էր հանում Կարապետին, տարեկան յերկու-յերեք անգամ փող էր ուղարկում ու նրանից մխիթարական նամակներ ստանում:

Հաճախ Կարապետի ընկերները հանդիպում էին Արուսին, ցույց տալիս Կարապետից ստացված նամակները, հուսադրում ու մխիթարում էին: Արուսն էլ իր հերթին շնորհակալութուն էր հայտնում նրանց ու խնդրում, վոր շուտ-շուտ անցնեն: Հանդիպումները լինում էին զուտ ընկերական ու Կարապետից ստացված նամակների առթիվ:

Մի քանի անգամ նա գրել էր իր ամենամոտիկ ընկերոջը.

«Լեոն ջան, յես շատ անհանգիստ եմ Արուսի

կողմից, ես անտեր տեղը հազիվ ե յերկու ամսում նամակ հասնում, ինքդ անձամբ գնա նրա մոտ, տես, հիվանդ հո չի, յեթե վորեք կարիք ունենա՝ ոգնիր, յես ք լավության փոխարեն կհատուցանեմ»...

Այս բանը բավական էր, վոր Արուսին շրջապատող հարևաններից վոմանք վատաբանեցին նրան ու հասցնեցին Միխայիլ Յակուլիչի կնոջ ականջը:

— Հոդեմ նրա գլուխը, — ասում էր Լիզան Միխայիլ Յակուլիչին, յերբ ուզում էր մի կլորիկ գումար պոկել նրանից, — բա չես ասի՝ են բուռնտովչիկի կնիկը արդեն սկսել է իրա ապրանքը բաղար դուրս բերել, ել մարդ չի մնացել, վոր նրա տուն չգա... դաստադաստա գալիս-գնում են... Այ թե լավ արիր, վոր են լրբի մարդուն հեռացրի մեզնից...

— Բա ուրիշ ինչ չարա ունի, Լիզա ջան, դրա նմանների վերջը եդ ե... դեռ իրա տանը կընդունի, քիչ հետո ինքը կգնա նրանց մոտ, վերջն ել փողոցներում պիտի լուսացնի ու մի տեղ սատկի... Դրա մարդն էլ, նրա գլխի ճոթովիլը գիտենա, ենքան կարողութունն է թողնի, վոր կնիկը նստի ու նամուսով ապրի, խալխի դուռը չգնա, — հեգնական ժպիտը յերեսին պատասխանում էր Միխայիլ Յակուլիչն ու ապա շարունակում, — ինձ համար հոր փորոզն ինքը մեջն ընկավ... Չե, լավ բան չի մարդու ունեցածի վրա աչք բռնելը... Տո, ասում եր, ինչի՞ խաղեցինի կնիկը դաչեքը գնա, մերը՝ չե, ինչի՞ պիտի նա շատ ունենա, մենք, քիչ... Դուք ել խելքներդ հավաքեցեք, խելոք կացեք, աշխատեցեք ու կունենաք... եղպես չի, Լիզա ջան...

— Թող հիմա իրա ցանցառ խելքով իրա մասխարա կնկանը խրատի, — կտրում էր Լիզան:

— Լիզա ջան,— աչքի ճպուռները սրբելով շարունակում էր Յակուլիչը. — ես դիփ լավ... համա... հո գիտես, յես ուրիշներին շատ եմ ծաղրել... դու ենպես արա, վոր մեր նամուսը մեր ոճորքի տակից դուրս չգնա, հա...

— Ի՞նչ, ի՞նչ, վա՛յ, վա՛յ... յես, յես անամթթ եմ, — սկսեց լալ ու ծընկներին խփել Լիզան:

— Ձե, չե, Լիզա ջան, դու լավ չիմացար, սպա-սիր, մի լավ լսիր թե ինչ եմ ասում...

— Յես գիտեմ, դու ինչ մտքով ել ասում ես... Բավական ե, դու թոկից փախածներից պիտի ունենայիր, վոր քո հախից դային... ինձ պես նամուսով կնկան դու անառակ ես չլինում...

— Դե, սպասիր, մի լսիր, տես ինչ եմ ասում, ի՞նչ ես սիրտդ շուռ բերում...

— Ել ինչ պիտի ասես, ամեն բան ասացիր...

— Տո, սիրուն ջան, ախր յես ասում եմ, վոր դու ինձ հոգնած ժամանակս ել քիչ զարթացրու, վոր հարեանները չիմանան, մեր նամուսը մեր ոճորքի տակից դուրս չգնա... Ուրիշ կանանց նման հո խալխի հետ ֆայտոններով չեա քեֆ անում, վոր քեզ վրա վատ բան ասեմ...

— Նոր գիտեմ, վոր քո կինն ուրիշների նման թոկից փախած չե, — ինքնաբավական ասաց Լիզան, — տասը տարի վոր այրի մնամ, ամուսնության մասին չեմ մտածի... Յես շան արյունի չեմ...

— Ա՛յ, ապրես, նամուսով կինն եղպես կլինի, — հանգստացրեց Յակուլիչը: Փարվեց Լիզին ու սկսեց յերկար համբուրել, իսկ Լիզան մերթ դեմքն եր ծած-

կում, մերթ զզվանքով յերեսը դես-դեն ծռում, նրա կուրտ ու անձոռնի շրթունքներից խուսափելով:

Նման դեպքերում Լիզին աջողվում եր մի կլորիկ գումար պոկել Յակուլիչից:

— Դու ինձնով ես ուրախանում, յես ել փողով...

— Բաս դու ինձ չես սիրում, իմ փողն ես սիրում...

— Ձե, — կիսաժպիտ պատասխանում եր Լիզան, — յես քուռանամ, եդ ինչ ես ասում, առանց քեզ ի՞նչ եմ անում փողը, համա դե, առանց փող ել մարդը պետք չե... Ընկերուհիների մեջ հանկարծ կարտ կամ լուտո յեն խաղում, ի՞նչ կասեն, «Յակուլիչի կնիկը փող չունե՞ր, վոր խաղ եր արել»...

Լիզան իր յերկրպագուների թիվը նորերով եր ավելացնում: Նրանցից ավելերին, յերիտասարդներին ընդունում, ժամադրվում եր, առատ նվերներով նրանց ուշադրությունը գրավում... իսկ իր ճաշակին չհարմարվողներին վատաբանում եր սրա-նրա մոտ և իր սառը վերաբերմունքով փախցնում...

Այս ամենը Լիզեն թեպետ Յակուլիչից գաղտնի յեր անում, բայց Յակուլիչը գիտեր. նա մի քանի անգամ տեսել եր, վոր իրենց տնից ինչ-վոր «խամ» մարդիկ են գնում... բայց ի՞նչ աներ... Մխիթարվում եր նրանով, վոր «իրենց նամուսն իրենց ոճորքի տակ եր նրանով, վոր «իրենց նամուսն իրենց ոճորքի տակ եր անում, փողոց չե՞ր գնում տղամարդկանց հետ... Մեկ ել Յակուլիչը «նամուսը» փողով եր ծած-կում... Հենց վոր Լիզի մասին եր մտածում, իսկույն եր կասկածոտ մտքերը փարատելու համար՝ փողն եր սկսում հաշվել «գավթարներ» ստուգել, թե այդ ո՞րը վորքան յեկամուտ ե ունեցել և վորքան ե «աշխատել»...

Նորից տարիներն իրար յետևից զլորվում էյին։ Պատերազմի արհավիրքներից ու տիրող ռեժիմի բռնություններից ժողովրդի ցասումն ու զայրույթը կրկնապատկվում էր։

Վերջապես, պրոլետարիատի յերկաթե հարվածների տակ ընկավ միապետությունը։ Նրան հաջորդող բուրժուական իշխանությունն ևս վոչնչով չտարբերվեց իր նախորդից։

Բանտերից ու աքսորավայրերից վերադարձան քաղաքական «հանցավորները», վորոնց թվումն էր և Կարապետը, բայց հեղափոխության սկզբնական շրջանում նրանք հիասթափվեցին։ Հարկավոր էր շարունակել հեղափոխական պայքարն ու յերկրի ղեկը հանձնել իր իսկական տերերին—բանվորներին ու գյուղացիներին։

Յեւ Կարապետն ու նրա նման շատ-շատերն անցնում են գաղտնի աշխատանքների, մինչև վոր մայրաքաղաքում նորից ծայր են տալիս մասսայական ցույցերը, վորոնց անմիջապես հետևում էյին զինված ապստամբություններ, արյունալի ճակատամարտեր...

Այդտեղ էր և Կարապետը։

Բայց այստեղ չէր Միխայիլ Յակուլիչն իր Լիզայի հետ միասին։ Մտնենք նրա տունը, տեսնենք։

Սենյակներում բացի տախտակներից ու մեծ-մեծ կարասիներից, վոչինչ չի մնացել։ Բոլորը չքացել են...

Հենց վոր բուլժիկների ձայնը լսեց, Միխայիլ Յակուլիչն էլ չդանդաղեց. առաջին հերթին իր խնութի բոլոր արժեքավոր ապրանքները տեղավորեց

պահեստի նկուղում, դռնն առաջը մի ժամանակավոր պատ շարել տվեց, այնպես վոր դժվար էր հասկանալ, թե պատի յետևը դուռն է մեծ փականքով փակած։ Ապա իր բարեկամ վորմնադիր Սաքոյին կանչեց, իր տաճ հաստ պատը զիշերով քանդել տվեց, պատի մեջ քարե պահարան շինեց։ Իր տան բոլոր թանգարժեք իրերն ու կնոջ ազամանդները, վոսկեղենը խնամքով այնտեղ տեղավորեց, վերևից շորեր դարսեց, ապա պատը նորից շարել տվեց, սվաղել տվեց, վերևից պատի շարունակական շալախները փակցնել տվեց, այնպես վոր դրսից վոչ մի կասկած չէր կարող լինել, թե այնտեղ վորեւե բան կա։

Յերկրորդ գիշերն էլ ինքն ու իր կինը պատի «վերաշինությունից» թափված դորդն ու աղբը դուրս կրեցին, լցրին խոհանոցի մեծ արկղը։ Ապա տենդային վուլկոտությունը մաքրեցին հատակն ու պատըստույթյուններ տեսան մեկնելու, վորովհետեւ բուլժիկների ռումբերն արդեն քաղաքից մի քանի վերստի վրա էյին պայթում...

— Սաքո ջան, դու, յես ու աստված, ուրիշ վոչ վոք... Կհ, ինչ անենք, հալբաթ մեր ճակատին էլ ես եր գրված... Այ, քեզ ես տասը վոսկին... գիտեմ, քիչ է, համա ինչ անեմ, հո տեսնում ես ինչ որումն ենք... ես իմ տունս ու տեղս ել թողնում եմ քո ումիկի... ես վորք սենյակում կմնաս, մինչև տեսնենք, վերջն ինչ է լինում... համա ես մեկել սենյակները... դու գիտեմ՝ ել ինչ ասեմ...

— Արխային կաց, խաղեյին ջան... Յեւ Միխայիլ Յակուլիչին իր կնոջ հետ՝ այդ գիշեր ավտոն փախ-

ցրեց Ռազմավիրական ճանապարհի սարերից մեկի
լանջին բազմած դյուղերից մեկը:

Ապրում եր ահ ու զոդով: Գյուղացիների առաջ
ներկայացավ իբրև ամենաքյատիւ արհեստավոր... Հյու-
րասեր գյուղացիք նրան խղճուս ու հարգում եյին: Մի-
խայիլ Յակուլիչը փափախով ու քոշերով եր ման գա-
լիս: Ինքն ու Լիզան շարունակ հայրոցում ու անիծում
եյին գյուղացոց ել բոլջեիկներին ել...

Բոլջեիկներն անցնում են գործի: Յերկիրը սրբվում
է թշնամիներէջ:

Յակուլիչի, ինչպես և նրա նման շատերի պա-
հեստների դռան առաջ շարած պատերը քանդվում են
ու յեղած ժողովրդական հարստությունը գործադրվում
յերկրի վերաշինության գործի վրա:

Կամաց-կամաց իրենց թագստոցից դուրս են գա-
լիս նախկին մարդիկ, ահ ու զոդով սկսում են յերևալ
փողոցներում. նրանք այլևս առաջվա տեսքը չունեն,
գունատվել, փոքրացել են...

Դրանց մեջն է և Միխայիլ Յակուլիչը. նա իր
կնոջ հետ միասին վոտքով վերադարձավ քաղաք:
Առաջին որը տնից դուրս չեկավ, յերկրորդ որը միայն
մինչև իրենց փողոցի ծայրը գնաց ու վերադարձավ,
յերրորդ որը մինչև մոտակա շուկան գնաց... ուզեց
տեսնել այն «վայրենություններն ու բարբարոսու-
թյունները», վոր վերագրում եյին բոլջեիկներին...
Բայց ընդհակառակը, ամեն տեղ միշտ տեսնում եր
ավելի քան քաղաքավարի ու մարդավայել վերաբեր-
մունք:

Սկսվում է վերաշինությունը, յերկրի ավերած
դրության վերականգնելու աշխատանքները, ուր նույն-
պես իր բաժին աշխատանքն է տանում Կարապետը:

Նա նշանակվում է մետաղատրեստի վարիչ, իսկ
Արուսը՝ մանկատներից մեկի կառավարչուհի:

Միխայիլ Յակուլիչը դարձել եր թեք կոտրած
հավ. նա կիրակի որերն իր առաջվա թանկագին սեր-
թուկի զուգն էլ չեք հագնում՝ յեկեղեցում «յերեկեի-
ների» շրջանում յերևալու համար. յեթե մեկ-մեկ գը-
նում եր յեկեղեցի՝ այն էլ հին հագուստով, յեկեղեցու
դռանը մոտենալիս՝ իր շուրջն եր նայում, դեռ-դեռ
աչք ածում, արդյոք վոչ վոր չի՞ տեսնում իրան... ու
գող կատվի նման՝ հանկարծ մտնում եր ներս, մի ան-
կյունում կանգնում, յերկար մըթմըթում, աղաչում ու
պաղատում եր աստծուն, վոր նա իրենց քաղաքից հե-
ռացնի բոլջեիկներին, դրա համար «մատաղ» եր խոս-
տանում ու խփում եր կրծքին, թե՛

«Յեթե յես խոսքիցս յետ կանգնեմ՝ ինձ կունդ
ու կծիկ արա, ով արարիչ»...

Լիզան ավելի վատթար դրություն եր ապրում:
Նա մտաբերում եր իր տան խնճուղները, յերիտա-
սարդ Սաշային, ամառանոցներում անցկացրած յերա-
նելի որերը, թատրոնները, բալերը:

Այդ որերն ու մարդիկ կորել եյին անդարձ: Մի-
այն յերեմին նրա մոտ եյին գալիս «մխիթարելու» սա-
պատավոր նախկին չինոֆիլին ու հատ աչքով կոյր
տերտերը, վորին Լիզան մի ժամանակ սանդուխդե-
րից յետ եր դարձնում...

Միխայիլ Յակուլիչի աղոթքներն աստված չեր լսում, ընդհակառակը, փոխանակ բոլշևիկներին քաղաքից հեռացնելու, նրանց ավելի յեր շատացնում... բոլշևիկները հետզհետե ամրանում, նրանց դրուժյունը կայունանում եր:

Միխայիլ Յակուլիչն այս բանը թեպետ չեր հավանում, բայց ի՞նչ կարող եր անել: Յեվ մի օր ել ուղեց Լիզի խելքը չափել:

— Լիզա ջան, շատ մտածեցի, շատ չափ ու ձև արի, տեսնում եմ, վոր ես չաթուքեսաններն ել գնացող պտուղները չեն... Ի՞նչ անենք... մեկ ել ասում եմ, գլուխս վրան եմ տեղը դնեմ, սրանց մոտ վրանց ծառայելու մտնեմ... ախր սրանց պես նոքարներ եմ ունեցել...

— Քանզվել եր սրանց յեկած սհաթը, վոր ես քան խալխին դատարկ քարին նստացրին...

— Ասում եմ, Լիզա ջան, վոչինչ չեմ ուզում, մի շաբաթ ձեռումս ենք քան ուժ ունենամ, վոր սրանց հոտը կտրացնեմ... հետո թեկուզ սատանան ել դա՛ ելի համաձայն եմ... Յեկան-չեկան, մեր լազաթին կյանքը թունավորեցին, մեկ ես օրը գցեցին... Ախր ո՞վ ե իմացել, վորտեղ ե ընդունված, վոր բանվորն ու ռանչպարը թագավորի տեղ՝ յերկիր կառավարեն... հենց մեր քանզվելու յերկրի համար եր եղ պատրաստված...

— Ել վոր մայմուններն ասես, վոր վերի թարեքին չեն բազմեր, — կտրեց Լիզեն, — մեղպետներն ել ինչո՞ւն են... Հիմի նրանց կնանիքն են փոփոռում ու ուրախանում...

— Ո՞ւր են, Լիզա ջան, ել են մարդիկ չկան... տո՛, վոր դուրս եյի գնում՝ մինչև խանութ հասնելս ել

գլխարկ վերցնելու ճար չեր լինում, դեսից ու դենից բարե հա բարե, իսկ հիմա՝ ասա մարդատեղ գցող կա՛, ասա մի հալս հարցնող կա՛...

Միխայիլ Յակուլիչի հույսը միայն իր պատում պահված թանգարժեք իրերն էյին ու կահ-կարասիները: Մի օր ու գիշեր ինքն ու Լիզան մեծ տանջանքով պատի մի փոքրիկ տեղը քանդեցին, հանեցին բոլոր իրերն ու սկսեցին կամաց-կամաց գաղտնի վաճառել իրենց ծանոթ վոսկերչի վրա:

«Ել ինչացո՞ւ յեմ, ել ի՞նչ մարդ եմ... ենք քան կարողութունս վոր ծոփն ածեյի՝ կցամաքեր... հիմա... իմ կնկա զարդերն եմ ծախում... վա՛յ, վա՛յ... գետինը մտնեմ, են լավ չի՞»... մտածում եր Յակուլիչը:

— Լիզա ջան, մինչև երբ պիտի ծախենք... եղ բոլորն ել ծախեցինք՝ հետո՞, աղքատութուն անենք... Չե՛, չե՛... յես մի բան եմ մտածել... Եսոր վոր բազա-Չե՛, չե՛... յես մի բան եմ մտածել... Եսոր վոր բազա-րով անցնում էյի, մի մեծ խանութում յերկաթեղեն ապրանք էյին տեղավորում, ասում էյին, թե դա ինչ վոր նոր տրեստի խանութ ե. տեսա, վոր հետեղ բոլորն ել ջահել-ջուհել խալխ էյին, վոչ մեկն ել գործից չեր հասկանում... դե՛, յես եղ գործում յեփված եմ... ձիշտ ե, թեպետ յես ել չեմ ուզում, իմ պատվից ցած ձիշտ ե, թեպետ յես ել չեմ ուզում, իմ պատվից ցած եմ համարում, բայց ի՞նչ արած, պիտի գնամ պաշտոնս յեղրեմ... յեթե նրանց ասեմ, վոր եղ խանութը հանձնեցեք ինձ, ենք քան ոգուտ տամ, վոր յեկող տարին հինգ եղ տեսակ խանութ բացեք — չե՛ն համաձայնվի... Լիզան, վոր մինչ այդ ուշադրությամբ լսում եր, հանկարծ ժպտաց ու բացականչեց.

— Վոտքերդ ել կհամբուրեն, Միխայիլ ջան, լավ ել ոտճիկ կտան:

— Հն, հն, ախր քաղաքում եղպես ամեն շեշիդ ապրանք ունեցող խանութ չկա, կոնկուրենտ չունի, ինչ գնով ծախեմ՝ ապրանքը կառնեն... Լիզա ջան, թե վոր ես բանն աջողվի, դու կտեսնես, թե մեր կյանքն ինչպես եմ յետ բերում...

* *

Ամբողջ գիշեր Միխայիլ Յակուլիչի քունը չտարավ... Նրա ուղեղն այդ գիշեր թռիչքներ եր գործում. ահա նա կանգնած է նոր բացված խանութի կենտրոնում, հրամայում է գործակատարին, կարգադրում է ապրանքների գները բարձրացնել... բարկանում է բերնակիր բանվորի վրա, վոր նա յերկուսի տեղ՝ մի հակ է բարձրացնում պահեստից... Ահա կառքը կանգնեց խանութի առաջ... Յակուլիչը շտապում է գործարան... կառքը սլանում է կենտրոնական փողոցներով... ամեն կողմից նայում են Յակուլիչին, հարգանքով բարևում... գործարանի դիրեկտորը թևանցուկ իջեցնում է Յակուլիչին... նստում են կաբինետում... զրուցում ապրանքների գների ու քանակի մասին... մեծ-մեծ գումարի պատվերներ է տալիս... նորից կառք... նորից փողոցներ...

Բայց Յակուլիչն ուզում է քնել, աչքերն ամուր է փակում, շրջվում մյուս կողքի վրա, յերեսը պատին առնում... վռչկնչ չի ոգնում... ահա նորից հարպանք, մեծարանք...

Կիրակի որ է, կառքը Յակուլիչի դռանը սպասում է... Լիզեն իր խառ շորերը հագել, յերեսն է ծեփում... Յակուլիչը հայելու առաջ բեղերն է սրում... Ահա յերկուսով ել պատրաստ են... նստում են կառք...

Լիզեն հրամայում է քշել դեպի քաղաքից դուրս այգեստանը... ապա քեֆ... խրախճանք...

Այս մտորումներն այնքան ելին պաշարել Յակուլիչին, վոր յերբ գլուխը դեպի պատուհանը թեքեց, նոր միայն տեսավ ծագող արշալույսի ցոլքը... Ապշեց ու հենց այդ դրությամբ ել քնեց:

Ժամացույցի զանգը յոթն անգամ խփեց: Յակուլիչը վեր թռավ տեղից: Շտապ-շտապ հագնվեց: Յերբ հերթը հասավ պիջակին՝ կանգ առավ, մտածեց—չե, պիջակով հիմա անհարմար է, կասեն սպեկուլյանտ է, են հին սև խալաթս կհագնեմ, նա յե հիմա խողումը... Կես ժամից հետո Միխայիլ Յակուլիչը բանվորի շորերը հագին, մոտեցավ Լիզին, համբուրեց:

— Լիզա ջան, ճամփես որհնի...

— Աստված հաջողա... յերեսդ խաչակնքի, անցնելիս մի ջուխտ մոմ վառի աստվածածնում,— աչքերը տրոհելով պատասխանեց Լիզան ու շուռ յեկավ մյուս կողքի վրա:

* *

Փողոցները յեռ ու դեռի մեջ ելին. մայթերի վրա շտապող քաղաքացիների թիվն այնքան մեծ եր, վոր միմյանց հրելով, իրար զիպչելով՝ ամեն մեկն աշխատում եր մյուսին առաջել... Կառքերի, ավտոների, տրամվայի գլխապտույտ տրադ վազքը, մեկը մյուսին գերադանցելու ձգտումը, սուլոցը, զանգահարումը խառնվել ելին իրար:

Այդ ժխորի ու իրարանցման մեջ եր հաս Միխայիլ Յակուլիչը: Կես ժամ չանցած՝ նա արդեն կանգնած եր Մետաղատրեստի գրասենյակում:

Մեկը մյուսի յետեից գալիս եյին աշխատակիցներն ու իրենց տեղերը գրավում: Գրասենյակում ըսկավեց կենդանի աշխատանք: հաշվապահներն ու հաշվետարները գրքերը բացած, աջ ձեռքի միջամատով արագ-արագ համրիչների հատիկներն եյին վաղեցնում, վոմանք եւ թղթերի մեծ կապոցներ առաջները դրած, խնամքով դասավորում եյին իրենց տեղերը... Միխայիլ Յակուլիչն ազահ հայացքով նայում եր նրանց ու մրտաբերում իր խանութն ու առևտուրը...

Մինչ նա տարվիլ եր գրասենյակի աշխատանքներով, չնկատեց, թե ինչպես տրեստի վարիչը բոլորին բարեկեցի, մտավ կողքի փոքրիկ սենյակը:

— Ո՞ւմ եք ուզում, ընկեր, — հարցրեց հաշվապահներից մեկը:

— Տրեստի դիրեկտորին եմ սպասում, — պատասխանեց Յակուլիչն արտահայտիչ դեմքով:

— Նա հենց նոր յեկավ, այստեղ ե, մտեք այդ փոքրիկ սենյակը:

Միխայիլ Յակուլիչն ուղղվեց, թեթև հազաց, նայեց իր չորս բոլորը, աջ ձեռք մոտեցրեց կրծքին, մըտքում ոգնության կանչեց «արարչին ու աստվածանին»... Հավաքեց իր ցաք ու ցրիվ մտքերն ու վստահ քայլերով դիմեց դեպի ցույց տված սենյակը:

Տրեստի դիրեկտորը մի ուրիշի հետ ինչ-վոր դործնական տաք խոսակցության մեջ եր, նա չնկատեց Յակուլիչին, նույնիսկ գլուխը չթեքեց:

Միխայիլ Յակուլիչն անկյունում կանգնեց, սպասեց դիրեկտորի ազատվելուն: Նա նորից ուղղվեց, իր չորս կողմը նայեց, առաստաղից կախված մետաղյա ճաղը գննեց... Ապա աչքը տնկեց թեք նստած դիրեկ-

տորի պրոֆիլի վրա... Յակուլիչին ծանոթ թվաց... Նա աչքերը հարած, ապուշ կտրած, շեշտակի նայում եր աթոռի վրա նստած դիրեկտորին, վորը ըստ յերևույթին ցուցմունքներ եր տալիս իր առաջ կանգնած աշխատակցին: Միխայիլ Յակուլիչն աչքերը տորեց, հանեց գրպանից թաշկինակը, սրբեց աչքերը, նորից ըսկսեց գննող հայացքով նայել:

«Հը՞, սա նա յե՞... բայց ո՞վ ե նրան ետեղ նստացրել... Վո՞չ, վո՞չ, գուցե նրա նման ե»... Յակուլիչը սկսեց դողալ, գուշնը գցել, նա կորցրեց իր հավասարակշռությունը... բայց շուտով սթափվեց, ուղղվեց: «Յեթե նա լինի... Բայց վոչինչ, գլուխը խառն ե, անցյալից բան չի հիշի... Ախր չե՞ վոր սովետական իշխանությունը դեկրետով հին հանցանքները ներեց... Բայց նա փոխվել ե, մաղբրը տեղ-տեղ սպիտակել, բարի կերպարանք ե ստացել»:

Այս մտորումների մեջ եր Յակուլիչը, յերբ դիրեկտորը վերջացրեց գործն իր աշխատակցի հետ, Հերթը Միխայիլ Յակուլիչինն եր: Նա նորից ուղղվելով, այս անգամ անվստահ քայլերով մոտեցավ սեղանին ու խորը գլուխ տվեց:

— Ի՞նչ կասեք, քաղաքացի, — դիմեց դիրեկտորը, վոտից մինչև գլուխ գննելով նորեկին, վորին իսկույն ճանաչեց:

— Յես յերկաթեղեն ապրանքների մասնագետ եմ... Ճիշտ ե, մի կարճ ժամանակ ինձ համար մի փոքրիկ խանութ եմ ունեցել, բայց յերկար տարիներ աշխատել եմ N-ի առևտրական տանը, վոր իմ շնորհիվ իր կարողությունը միլիոնների հասցրեց... Այժմ յես Լ-ուզում եմ պետքական լինել խորհրդային իշխանո

թյան, իմ ծառայությունս եմ առաջարկում և խոստում, վոր ինձ հանձնելիք խանութի շրջանառությունը մի տարվա ընթացքում կեռապատկեմ...

Դիրեկտորը, վոր աչքի տակով նայում եր Միխայիլ Յակուլիչին ու հեզնական ժպիտը յերեսին լքում, հանկարծ կտրեց.

— Սպասեցեք, սպասեցեք, Միխայիլ Յակուլիչ...

Յակուլիչը տեղում մնաց քարացած. բերանը կիսաբաց, ապուշ կտրած, մտածում եր, թե ինչպես կարապետն իրեն իսկույն ճանաչեց և նույնիսկ անունն ել տվեց...

— Նախ և առաջ,— շարունակեց Կարապետը,— դուք ինձ ասացեք՝ պրոֆմիության անդամագրվե՞լ եք... իսկ թե դուք ծառայել եք, թե ծառաներ եք ունեցել՝ այդ յես շատ լավ գիտեմ...

Միխայիլ Յակուլիչի թուրք ցամաքել, կարկամել եր.

— Դե, Կարապետ ջան, ինչ յեղել ե, յեղել... Ճիշտ ե... յես ենքան ել մեղավոր չեմ... կգրվեմ հետո... ինձ մի պաշտոն տվեք... հո գիտեք իմ շնորհքը... մեկին՝ տասը կավեկացեմ...

— Եհ, Միխայիլ Յակուլիչ, դուք դեռ ելի հին ժամանակն եք կարծում... Մեր առևտուրը ձեր պլանով չենք տանում... եդ բանը մտքիցդ հանեք... ինչպես վոր գները նշանակված են, այնպես ել ծախելու յենք... Մենք սպառողների հաշվին չենք մեծացնում գործը, այլ մեր գործարանների արտադրությունը բարձրացնելով, ծախսերի ավելորդը կրճատելով, աշխատանքի ռացիոնալացումով... Ձեր առաջարկած միջոցները մենք վաղուց արխիվն ենք գցել... Իսկ... դե, իհարկե, ես արեստը հո իմ սեփականությունը չի՞, վոր հում ասես,

հերա թողնեմ... Սխալ եք... Միխայիլ Յակուլիչ, նախ և առաջ գնացեք պրոֆմիության անդամագրվեցեք...

— Ախր, մինչև գործի չկանգնեմ, պրոֆմիության չեն անդամագրի...

— Ըրը... յես գիտեմ... ասում եմ, ինչ ուզում ես արա:

— Ուրեմն, մենք, ձեր ասելով, սոված պիտի կոտորվենք, հա... մենք ել պետքը չենք... Մենք մարդիկ չենք...

— Դուք ինչպես ուզում եք՝ հասկացեք... Մենք մեր միջից հետգհետե դեն ենք ձգում անպետքը, փասակարը, պարագլխներին... յիթե ուզում եք... հենց ձեզ պեսներին...

Վերջին խոսքերը Կարապետն արտասանեց դայրույթով, հետգհետե ձայնը բարձրացնելով: Մի ակընթարթում նրա առաջ պատկերացան գործադուլների տարին, իր ծառայությունը, ձերբակալումը, քսորը...

Նա ուզեց իր սրտում կուտակված մաղձը թափել Յակուլիչի գլխին... բայց տեսնելով իր ձայնի վրա ներս յեկող դրասենյակի աշխատակիցներին՝ սթափվեց... Գլուխը դրեց ձեռքերի յերկու բռնրում ու մի քանի րոպե մնաց անշարժ:

Միխայիլ Յակուլիչն արձանացել եր, լեղուն կարկամել, ապշել... Նա ամբողջ եյությամբ տեղափոխվել եր իր նախկին խանութը... ծածուկ փսփսում եր Կիսլոմորդովի հետ... «Ննպես արեք, վոր թողը չերևա քաղաքում»... Կիսլոմորդովը հավաստիացնում ե՝ «այդ մասին անհոգ կացեք»...

Կարապետի թույլ հաղը սթափեցնում և Յակուլիչին:

— Միխայիլ Յակուլիչ, ներողություն, վոր ձեզ վերավորեցի... Յես աղատ տեղ չունեմ...

Միխայիլ Յակուլիչն առանց պատասխանելու շուռ
յեկավ ու իր հագիվ քայլող, թուլացած վոտքերն ուղղեց
դեպի տուն: Նա այնքան եր շշմել, վոր չիմացավ, թե
ինչպես իրենց տան բակը հասավ...

Հենց վոր բակի դռնից ուղեց ներս մտնել, տե-
սավ իր սենյակից դուրս յեկող նախկին չինոֆսիկ սա-
պատավոր N-ին... Յակուլիչի առանց այն ել թուլա-
ցած ծնկները ծալվեցին... աչքերը մթնեցին... նա հա-
վաքեց իր ույժերը, վոտքի յեկավ ու բակի դռնից յետ
դարձավ փողոց: Կարծես նոր թափ արավ, քայլերն ա-
րագացրեց ու սկսեց խոսել.

— Ճիշտ եր ասում Կարապետը, յես ինչացո՞ւյեմ,
հում եմ պետք... ինչո՞ւ եյի շահագործում ու խաբում
մարդկանց... Բանի-քանխաների տունը քանդեցի ու
Կարապետի նմաններին Սիբիր քշել տվի... Ո՞ւմ հա-
մար... վոր Լիզան իմ տունն անառականոց դարձնի...
Հիմա էլ, հիմա, յերբ անպետքացել վոչնչացել ենք...
ելի խաբվե՞մ... Չե, չե, ճիշտ եր ասում Կարապետը, յերբ
մի ապրանք փտում ե՝ պետք ե դեն գցել... Յես վոտից
մինչև գլուխ փտած եմ... Յես տեղ չունեմ եստեղ...
յես ավելորդ եմ... յես...

Յեվ մի ակնթարթում մեծ կամուրջից իրեն ձգեց ցած:

Կամուրջը դարձավ մարդկային գլուխների հեղեղ...

Սուրոց, ձվոց, ճչոց խառնվեցին դետի խշշոցի հետ:

Իսկ Յակուլիչի դիակը մերթ վեր բարձրանալով,
մերթ գետի հատակն ընկնելով, մերթ փրփրադեզ ալիք-
ների վրա պտույտներ գործելով, ապա տաշեղի նման
այս ու այն ափին զարնվելով ու նորից հորձանքին
փարվելով, մի քանի րոպեյում անհետացավ:

1925

Պ Ա Յ Ք Ա Ր Ո Ւ Մ

— Յես յերբեք թույլ չեմ տա, վոր մի ինչ վոր
փսխքոտ բանվոր իմ յերեսին, այն ել արեստի նա-
խագահի առաջ, անհեթեթ հայտարարություն անի...
Յես—անտնտեսավար, յես անպլան աշխատող... Լավ,
յես քեզ ենպես կուչ ածեմ առաջս, վոր քո ծնված որը
մոռանաս,— շփոթված ասում եր մեխան, գործարանի
դիրեկտոր Մելիք Սանբեգյանը, յետ ու առաջ քայլե-
լով իր փոքրիկ կարխնետում:

— Յերեկվա պորտֆելով ընկերն ուզում ե ձեզ
տեսնել,— գլուխը ներս կոխելով կիսաբաց դռնից՝ ա-
սաց գործարանի հերթապահ - պահապանը:

— Յես քեզ հաղար անգամ եմ ասել, վոր ներս
թողնես բոլոր պաշտոնական մարդկանց... Մի՞թե մին-
չև այժմ չկարողացար զանազանել նրանց՝ բանվորնե-
րից,— պատասխանեց զայրացած Սանբեգյանն ու նըս-
տեց իր բազկավթռի վրա: Սեղանին դրված պորտֆե-
լից ինչ վոր թղթեր հանեց, խնամքով դասավորեց,
նորից ծալեց ու դրեց արկղի մեջ:

— Ը՛ր, բարե Մելիք Բոգդանիչ, յեղբայր, այդ
ինչ վայրենի պահապան եք կանգնեցրել դռան մոտ...
Ասում եմ, ընկեր, յես կողմնակի մարդ չեմ, գործով

եմ յեկել, դիրեկտորն ինձ գիտե... այնուամենայնիվ դարձյալ կանգնեցրեց, թե՛ «մինչև դիրեկտորից թույլտվութիւն չստանամ, թողնել չեմ կարող»... Վերջապես սա ի՞նչ խայտառակութիւնն է...

— Վոչինչ, վոչինչ, Սերգեյ Նազարովիչ, մի նեղանա խնդրեմ, յես շուտով այդ դեռմին կփոխեմ... Դե, ի հարկե, նա ել մեղավոր չե, յես կարգադրել եմ կողմնակի մարդկանց արգելել մուտքը, իսկ նա ձեզ չի ճանաչում, թյուրիմացութիւնն է... Դուք ասացեք ինձ, ի՞նչ արիք ձեր պատվերի մասին: Ձեր պրոեկտն անցնի, թե՛ վոչ, — ասաց Մելիքն ու աթոռ առաջարկեց շփոթված ինժեներ Ծպտունյանին:

— Յեղբայր, յես չգիտեմ, թե մարդիկ ինչ են մտածում: Յերեկ ամբողջ ուրը գլուխս ուռած ու են կոպիտ հաստազլխին չկարողացա հասկացնել իմ պրոեկտի ոգտակարութիւնը: Հանաք բան չե, ընկեր Մելիք, իմ պրոկտը սղոցագործարանին կտա ամսական առնվազն տաս հազար ռ. խնայողութիւն, մինչդեռ պետք է ծախսել ընդամենը 50.000 ռուբլի... Համենայն դեպս ինձ յերեկ կաշոյղի համոզել... Դե, հո գիտես, դա մեզ համար շատ ձեռնտու գործ է... 10 հազար — ծախս, 50.000 — մուտք, Բայց չմոռանաք ձեր նախահաշիվի մեջ մտցնել և... իմ ոռճիկը, հաշված սեպտեմբեր ամսից, — ծխատուփը հանելով դրպանից վերջացրեց ինժ. Ծպտունյանն ու սպասեց Մելիքի պատասխանին:

Մելիքն աչքերը գցեց առաստաղին, շրթունքները սկսեց ատամներով ծամել, մատները սեղանին խաղացնել... Այդ բոպէյին նրա սիրտը սկսեց ուժգին բաբախել, նրա մեջ խոսեց մի յերրորդը, վոր կարծես

դրդում եր մի մեծ վոճրագործության, մտքերն իրար խառնվեցին, նրա ուղեղում սկսվեց մի ուժգին պայքար. դա «յես»-ի ու կոմունիստի բաղխումն էր, վոր պիտի վճուր դիրեկտորի դիրքը, նրա ամբողջ եյութիւնը... Մինչ Մելիքն այդ ներքին պայքարն եր ասլուում, Ծպտունյանը ծխախոտի տուփն առաջարկեց նրան:

— Ը՛ր, գիտե՞ք, — վերջապես խոսեց Մելիքը, — այդ ամենը կարելի յե, իհարկե, բայց... յես... ինչ... Ը՛ր, — և բթամատն ու ցուցամատը շփեց իրար:

— Հասկացա՞, հասկացա՞, — կտրեց Սերգեյ Ծպտունյանը, — և հենց դրա համար ել ասում եմ, յեթե դուք ինձ ամսական 500 ռուբլի նշանակեք, յես ձեզ 5.000 ռուբլու մուրհակ կտամ, ամսական 200 ռուբլի վճարելու պայմանով...

— Այդ դեպքում, ի հարկե, կարելի յե... Մի կերպ աշխատեցեք համոզել սղոցագործարանի տեսչին, խոսեցեք կոմբլիշի քարտուղարի հետ, վոր հարցն արտադրական խորհրդակցության մեջ քննեն: Յես կարծում եմ, այդ բանը գլուխ կգա: Հո գիտեք, այնտեղ ուր վարիչը թույլ ե, կոմբլիշի քարտուղարն՝ ամեն ինչ ե... Յեթե նույնիսկ այդ մեքենաները նրանք չուղենան վերանորոգել, այն ժամանակ հարցը կղենք չառատութեստի վարչության առաջ, այնուհետև կարելի յե տեղափոխել ժողտնտեսության բարձր խորհուրդը, կուսորգանները... Ինչպես թե՛ մի ինչ վոր առաջընթացն է բանվոր չի ցանկանում նորոգել մեքենաները, վոր ամսական 10.000 ռ. ոգուտ ե բերելու գործարանին: Դրա համար կարելի յե հանել, նույնիսկ դատի տալ...

— Ուրեմն այդպես, յես հենց հիմա նորից կը-
գնամ այնտեղ, ամեն կերպ կաշխատեմ... Իսկ դուք
չմոռանաք անցկացնել վաղորդ «վեդոմոստ»-ում:
Յտեսություն:

Ինժեներ Ծպտունյանը սեղմեց Մելիքի ձեռքը և
ուրախ տրամադրությամբ դուրս գնաց: Հասնելով գոր-
ծարանի մուտքին, մի խելթ, սպառնական հայացք
ձգեց պահապանի վրա ու քայլերն ուղղեց դեպի տրամ-
վայի դիժը:

Մելիքի տրամադրությունը բարձրացավ, նա
սկսեց ինքն իրեն մտմտալ—«Ամսական յերկու հա-
րյուր ուրբլին քիչ չե... Ահազին բարեփոխու-
թյուն կմտցնի իմ կյանքի մեջ: Ի՞նչ հիմար ո-
րենք ե, կան բանվորներ, վորոնք 200 ուրբլուց ավե-
լի յեն աշխատում... յես ել նրանց չափ ստանամ...
յես ինչո՞վ եմ մեղավոր, վոր կոմմունիստ եմ, 210
ուրբլուց ավելի ստանալու իրավունք չունեմ... Ասա-
ցեք խնդրեմ, դա ի՞նչ «ստանդարտ» թիվ ե... Յեկ
վերջապես, յես հո պետական փողեր չեմ յուրացնում...
Մարդը մուրհակ ե տալիս... Դժ կարող ե խառնվել
անձնական հաշիվներին... Ծպտունյանը խելոք մարդ
ե, շնորհ ունի, յերկու տեղ պաշտոն ե վարում, ին-
չո՞ւ չի կարող մեղ մոտ ել ծառայել, գործարանին
ոգուտ կտա, թող ինքն ել ոգտվի... Սա գուտ տնտե-
սավարական հարց ե, վորի մեջ խառնվել վոչ վոր չի
կարող. վերջապես միավորություն ե. այդ հարցն ել
յերկու շաբաթ առաջ դրված եր բյուրոյում և անցավ
միաձայն... Չե, Ծպտունյանի առաջարկը մի այնպիսի
խելոք բան ե, վոր մերժել՝ կնշանակե՝ ուսերի վրա
դարմանի տոպրակ ունենալ գլխի տեղ»:

**

Յերկրորդ որն առավոտյան գրասենյակի հաշվա-
պահի սեղանի վրա դրված եր մի փոքրիկ գրություն
«հրաման» վերնագրով, վորի տեքստը մոտավորապես
այս եր. «Սեպտեմբերի 1-ից գործարանի հրահանգչի
պաշտոնով ընդունված ե ինժեներ Ծպտունյանը՝ 500
ուրբլի ուճիկով»...

Ընդմիջումի ժամանակ գործով գրասենյակ յե-
կած սկսար Սաքոն աչքը գցեց այդ «հրամանին»,
վերուստ կարդաց, մի պահ մնաց քարացած կանգնած:
Նա մոռացավ իր գրասենյակ գալու պատճառը: Ապա
սեղանների վրա աչքը ման ածեց, դուրս գնաց դեպի
կոմբլիճի քարտուղարի սենյակը, վոր գրասենյակից
մի քանի քայլի վրա յեր:

— Լևոն, մեղ մոտ ինժեներ Ծպտունյան ազգա-
նունով ինստրուկտոր կա:

— Վհչ, — պատասխանեց կոմբլիճի քարտուղարն
ու հարցական հայացք ձգեց Սաքոյի յերեսին:

— Ի՞նչպես չե, սեպտեմբերի 1-ից նա արդեն
ծառայում ե մեղ մոտ:

— Ի՞նչ ես խոսում. այդպիսի ինստրուկտոր չու-
նենք: Յերազումդ կլինես տեսած:

— Ուրեմն շատ քիչ ես հետաքրքրվում մեր գոր-
ծարանով՝ իբրեւ կոմբլիճի քարտուղար:

— Դու ավել-պակաս մի խոսիր, յես կիմանամ և
յեթե սուտ ե, վայ քեզ... Գնա գործիդ, գուդոկը փչե-
ցին...

Մինչև գործի գնալը Սաքոն նույն հարցով դի-
մեց նաև տեղկոմի նախագահին: Բայց սա ել վռչինչ
չգիտեր:

Սաքոն այդ որը շատ մտադրադ էր: Իր շինած գործի սկիզբն ու վերջը չիմացավ, շարունակ մտածում էր, թե ինչ հրահանգիչ է աշխատում իրենց մոտ, վորի մասին վոչ վոք չգիտե գործարանում:

* *

Քաղաքի մեջ տեղով հոսող գետը բաժանում էր մեխանիքական գործարանը սղոցագործարանից: 2 գործարանի սուլիչներն էլ միաժամանակ գործի էյին կանչում ու արձակում իրենց շունչ ու կենդանություն տվող բանվորներին:

— Ընկերներ, այսօր գուղոկից հետո կարմիր անկյունում ժողով է,— հայտարարեց բոլոր բաժանմունքներում սղոցագործարանի գործարկումի նախագահը:

Սղոցագործարանի կարմիր անկյունը լեփ-լեցուն էր փայտագործ բանվորներով: Լսում էյին իրենց առաջընկած դիրեկտորի ղեկուցումը գործարանի մեքենայացման մասին:

— Արդֆինսկյանը, ընկերներ, մենք կգերակատարենք, յեթե մեր փչացած հինգ մեքենաները նորոգենք: Արդեն այդ մասին հարկավոր քայլերն արված են: Ահա մեխանիկական գործարանի ինժեների առաջարկած պրոեկտն ու պայմանագիրն առաջարկում եմ ձեր քննության: Թող ձեզանից ամեն մեկն ասի իր կարծիքն ու ցուցմունքներ տա. ձեր բոլոր գործնական առաջարկությունները հաշվի կառնենք ու պայմանագրում կմտցնենք, — վերջացրեց սղոցագործարանի դիրեկտոր Դավիթն ու նստեց նախագահի կողքին:

Բանվորները մեկը մյուսի յետևից աշխույժ ու

վողեորված տոնով վողջունում էյին այդ նախաձեռնությունն ու իրենց ուղղումները մտցնում պրոեկտի ու պայմանագրի մեջ: Դավիթն այդ բոլոր ուղղումները նշանակում էր իր առաջ դրված թղթի վրա: Ժողովի վերջում կոմբիշի քարտուղարը բանվորների անունից մի գրություն կարդաց, վորով սղոցագործարանի բանվորները դիմում են մեխանիկական գործարանին, վոր իրենց մեքենաները ժամանակին վերանորոգեն, խոսք են տալիս մեքենաները ժամանակին ստանալու դեպքում իրենց գործարանի կարմիր տախտակին գրել մեքենաների նորոգման վրա աշխատող բանվորների անունները: Դիմումի վերջում գրված էր.

«Ընկերներ, մեր գործարանի արդֆինսկյանի գերակատարումն ու սոցիալիստական մրցակցության ամբողջ ընթացքը կախված է ձեզանից: Յեթե դուք ժամանակին կատարեք մեքենաների վերանորոգումը՝ մենք հնարավորություն կունենանք առաջիկա շինարարական սեզոնի համար պահանջվող քանակությամբ փայտանյութ պատրաստել»:

Դիմումը բոլոր բանվորների կողմից հավանություն գտավ և հանձնարարվեց կոմբիշի քարտուղարին և գործարանի տեսչին՝ անձամբ կարդալ այդ՝ մեխանիկական գործարանի ընդհանուր ժողովում:

Յերկրորդ օրը նույնանման ժողով տեղի ունեցավ մետաղագործարանում: Այստեղ էլ ղեկուցողն այս գործարանի տեսուչ Մելիքն էր: Զեկուցումից հետո ամեն կողմից տեղաց հարցերի տարափ: Բանվորներին հետաքրքրում էր ամենից շատ արդֆինսկյանը, ինժեներ Ծպտունյանը, նոր պատվերը, բախում թափված

անագին քանակությամբ ժանգոտած յերկաթը, վոր չեր ոգտագործվում:

— ԱրդՖինալանը, — սկսեց պատասխանել հարցերին Մելիքը, — կազմել ենք. այդ ուղղությամբ յես, կոմբլիշի քարտուղարն ու գործարկումի նախագահը մեծ աշխատանք ենք կատարել: Այնտեղ այնպիսի կետեր չկան, վոր ձեր քննության դեմք, զուտ վարչական-տնտեսական նշանակություն ունի արդՖինալանը և չարժե ժողովի նյութ դարձնել: Ինժեներ Ծըպտունյանը սեպտեմբերից մեզ մոտ մտել է ծառայության, բայց մենք դրանցել ենք հոկտեմբերին. դա նույնպես վարչական գործ է և վոչ վոք խառնվելու իրավունք չունի: Այո, նա ստանում է ամսական 500 ուղբլի, վորպես մասնագետ և հավատացած եմ կարդալացնի մեր հոլսերը...

— Ի՞նչ, ի՞նչ, — լավեցին բանորոնների տրտունջները, — ի՞նչու այդ մասին մենք չպետք է զիտենանք կամ խառնվելու իրավունք չունենք...

— Վորովհետև, կրկնում եմ, դա զուտ վարչական գործ է և ավելորդ եմ համարում այստեղ բացատրություն տալ այդ մասին: Նոր պատվերը մենք վերջացնելու յենք դեկտեմբերի մեկին: Պետք է լարենք բոլոր ուժերը՝ ժամանակին հանձնելու:

Սղոցագործարանի պատվիրակները վողջունի խոսք խնդրեցին և կարգացին իրենց դիմումը բանվորներին: Ժողովը բուռն վողեորությամբ ընդունեց այդ դիմումն ու հանձնարարեց նախագահության՝ կարճ ժամանակի ընթացքում պատասխանել սղոցագործարանի բանվորներին:

Սկսվեց մոքերի փոխանակությունը Մելիքի գե-

կուցման շուրջը: Բանվորներն իրենց յեկույթներով քննադատում էյին վարչության, կոմբլիշին ու գործարկումին, վոր արդՖինալանը չեն ուզում գրասենյակից դուրս բերել, վոր Ծպտունյանին ընդունել են յետին հաշվով, վոր անտնտեսավարության հետևանքով պրոստոյներ են լինում, վոր սոցմրցակցությունը չի ղեկավարվում և այլն: Վերջում խոսք է տրվում նաև Սաքոյին: Սաքոն խիստ դիրք բռնեց դեպի դիրեկտորի հայտարարությունները, պահանջեց, վոր գործարանի դրությունը պարզվի բանվորների առաջ: Նա թվեց բարձր որդանների դիրեկտիվները արդՖինալանը ցեխերին հասցնելու, կորստի դեմ պայքարի, միավորության, սոցմրցակցության մասին, և գտավ, վոր կոմբլիշն ու գործարկումը կախված են վարչության պոչից, վոչինչ չեն անում, իսկ վարչությունն էլ այդ բանից ոգտվելով, չի բարելավում գործարանի դրությունը...

Տակով չմնաց գործարանի դիրեկտոր Մելիքը: Մի լավ «խարաղանեց» ու հայհոյեց բոլոր հակաճառող բանվորներին: Ապա գալով Սաքոյին՝ ասաց,

— Սաքոն շատ անգամ է իրեն թույլ տվել անպատասխանատու հայտարարություններ անել. նրա ասելով, յես էլ, բլիշն էլ, գործարկումն էլ անպետք ենք... էլ ի՞նչու մեր տեղը չնստացնել Սաքոյին... Նա իր ուղաչությամբ հանգիստ ու դադար չի տալիս ամենաազնիվ աշխատողներին անգամ: Յես փաստեր ունեմ, վոր Սաքոն աշխատանքի ժամանակ փափսում էր բանվորների ականջին, թե՛ յերկաթեղենի պակասն ադմինիստրացիայի մեղն է. թե՛ կոմբլիշը գործարկումի հետ միասին ադմինիստրացիային պաշտպա-

նում են, թե անընդհատական շաբաթի անցնելը ձգ-
ձգվում է, պետք է ճաշարան պահանջներ...

— Ճիշտ է ասել,— լավեցին ձայները:

— Յեթե ճիշտ է,— շարունակեց դիրեկտորը,—
ապա յես պահանջում եմ, վոր կուսբյուրոն քննի, կամ
ինձ հեռացնի և կամ Սաքոյին ու նրա նմաններին
պատժի: Բավական է, գործարանը ու վաճառքի ու գլուխ
տանողների տեղը չե, մենք չենք թողնի, վոր խան-
գարեն մեր խաղաղ աշխատանքը:

Փողովը փակվեց:

Յերկրորդ որը, բյուրոյի նիստին, Սաքոյին խիստ
նկատողություն արեցին վերջին նախազգուշացումով,
նրա «անվայել ու անպատասխանատու յեղեյթի հա-
մար»:

*
*
*

Թյո՛ւ առավոտներէց մեկն էր:

Քաղաքը նոր-նոր եր գարթնում. փողոցներում
յերեացող հատ ու կենտ մարդիկ՝ թևերի տակ հացի
կապոցները պինդ սեղմած, աչքերը տրորելով՝ շտա-
պում էին դեպի տրամվայի հանգույցը:

Ամեն առավոտ, գործարանների շշակների առա-
ջին սուղոցից հետո, այդ հանգույցի մոտ էին հա-
վաքվում հարյուրավոր բանվորներ, սպասում վազո-
ւին, ամեն մեկն աշխատում եր ընկնել առաջին վա-
զոնը, գործից չուշանալ, նկատողություն չստանալ,
յետ չմնալ իր մրցակից հարվածային ընկերոջից:

Այդտեղ էր և Սաքոն: Այդտեղ էին և նրա հետ
միասին աշխատող մեխանիկ Արտաշը, մուրճահար Բեգ-
լարը:

Բաղդի բերմամբ մեխանիկ Արտաշն ու Սաքոն
տեղավորվեցին վագոնի մի նստարանի վրա, կողք-
կողքի:

— Ինչո՞ւ չեք սկսում սղոցարանի պատվերը,—
հարցրեց Սաքոն Արտաշին, յերբ տրամվայի վագոնն
արդեն զանգահարելով սլանում եր քաղաքի պողոտա-
ներից մեկով:

— Ե՛հ, ո՞վ է իմանում, բերել, դարբազում թա-
փել են ջարդված մասերը, վոչ գլուխն է յերևում, վոչ
պոչը, թաղա ինժեներն էլ շաբաթը յերկու անգամ
զալիս չափ ու ձև է անում, դես-դեն ածում, գնում է...
Ձե, ինչ վոր լավ հոտ չի փչում եդ դործից,— պատաս-
խանեց Արտաշն ու խոր հոգոց քաշեց:

— Թե վոր դիտես բան կա, ինչո՞ւ պրաիզվող-
ստվենների կոմիսսիայում ձեն չես հանում, չե՞ վոր դու
ներանում աշխատում ես:

— Գլխումս խփած եմ, ինչ է. թե՛
վոր ինձ էլ քեզ պես խիստ նկատողու... անոն
ճշմարիտ խոսելու համար: Ի՛նչ ուզում են՝ անեն: Են
որը չես հիշում, դիրեկտորը վոնց եր թե առել, ասում
եր՝ «իրավունք չունեք խառնվելու ադմինիստրատիվ
գործի մեջ... միավորություն է... յեթե գործարանը
ֆուսովի, ադմինիստրացիայի յախեն են բռնելու, բան-
վորներն ու կամիսիեն դրադ են քաշվելու...»

— Բա վոր ադմինիստրացիան քուռ-քուռ գործա-
րանն անգունդն ա տանում, պտի լուխը... Ձեղավ,
Արտաշ, դու սխալ ես, բանվորը թե վոր տեսած ծուռ
բանը ժամանակին՝ ուր պետք ա՝ չի ասում, կամ զգու-
շացնում՝ նա մեր գործարանի թշնամին ա...

— Դու ինչ ուզում ես՝ ասա, Սաքո, յես իմ ան-

ցավ գլուխը ցավի մեջ չեմ դրի, պնդեց Արտաշն ու տեղեցը վեր կացավ: Արդեն հասնում էին: Տրամվայը կանգ առավ ու նրանք շտապեցին դեպի գործարան:

* * *

Գործարանի մի քանի բաժանմունքներում աշխատանքները դանդաղել էին. փականագործների և խառատների ցեխերը շարունակ պրոստոյ էին ունենում. ժամանակին յերկաթ չեւ ստացվում, պլուսֆարերիկատները (պատրաստվող առարկաների մասերը) նախորդ ցեխերից ժամկետին չէին հասցվում, մեծ թվով մահճակալներ կիսատ էին մնացել, վորոնց պատվիրատու նոր հիվանդանոցի վարչությունը գրավոր ու բանավոր նախազգուշացումներ եւ անում գործարանին ժամկետը լրանալու մասին:

Գործարանի գիրեկտորն իր պատասխան-գրություններում շարունակ շեշտում եւ, վոր պատվերի ուշացման մեջ իրենք մեղավոր չեն, գործարանից անկախ որեւիտիվ պայմաններ կան, վորոնք խանգարում են, և խնդրում եւ ժամկետն յեւկարաձգել մի քանի ամսով:

Յերկար պրոստոյների պատճառով բանվորների աշխատավարձն ընկնում եւ: Նրանք իրենց տըրտենջը շարունակ ֆարկումին էին հայտնում: Ֆարկումի նախագահն ամեն մի դիմողին մի քանի հանգուացուցիչ խոսք եւ ատում ու դուրս դնում ցեխից: Այդ վերջին շաբաթը նա այլևս ցեխերը չեւ մտնում, խուսափում եւ բանվորների հարձակումներից. իսկ ընդմիջումների ժամանակ եւ ծլկվում եւ իր սենյակից, գնում եւ գործարանից դուրս, մինչև ընդմիջումի վերջը, իսկ յեթե ցեխերում վորեւ եւ հայտարարություն անելու կարիք

եւ լինում, ուղարկում եւ տեխնիկական քարտուղար Մարգոյին:

Բանվորները դեպի Մարգոն այնքան եւ խստապահանջ չէին. նրան միայն կուտ-կըթական սեկտորին վերաբերող հարցերով էին դիմում: Բայց վերջերս, քանի վոր նախագահին չէին կարողանում հանդիպել, Մարգոյին էին դիմում շարունակ.

— Պրաիզվոդստվենի կամիսին ինչի՞ չի հավաքվում, ասա Տիգրանին, մինչև յէրբ եւ դեղերտիբ մնալու... եզուց և եթ գնալու յենք սայուղ գանգատի... խելը ունի՞ թող մի քիչ գործի մասին մտածի...

Բանվորների այս վերջին հայտարարությունը Մարգոյի բերանից լսելով՝ Տիգրանը մտատանջության մեջ ընկավ: Գլուխը բռնել մեջ առնելով յերկար մտածեց: Յելը եւ փնտրում գիրեկտորին համոզելու, վոր նա համաձայնվի արտադրական ժողով հրավիրել:

Կես ժամից հետո գիրեկտորը, կոմբլիջի քարտուղարն ու զավկոմի նախագահը խորհրդակցում էին ժողով հրավիրելու մասին:

— Յես կղեկուցեմ միայն մի պայմանով, վոր ձեզանից վոչ-վոր ինժեներ Ծպտունյանի և պատվերների ուշանալու մասին վոչինչ չլսուի: Յես կաշխատեմ թեթեւ կերպով ընդհանուր հարցեր շոյափել, թվեր բերել... միայն հարցերն ու վիճաբանությունները պետք ե սահմանափակել...

— Իսկ յեթե բանվորները պահանջեն ըլոր հարցերին պատասխանել,— կտրեց բլիջի քարտուղարը:

— Հապա դու ի՞նչ ես շինում, ասա, վոր ժամանակը կարճ է, մի ուրիշ անգամ ավելի կխոսենք,—

ցավ գլուխը ցավի մեջ չեմ դրի, պնդեց Արտաշն ու տեղիցը վեր կացավ: Արդեն հասնում էին: Տրամվայը կանգ առավ ու նրանք շտապեցին դեպի գործարան:

*
* *

Գործարանի մի քանի բաժանմունքներում աշխատանքները դանդաղել էին. փականագործների և խառատների ցեխերը շարունակ պրոստոյ էին ունենում. ժամանակին յերկաթ չեք ստացվում, պոլուֆաբրիկաները (պատրաստվող ապրկանների մասերը) նախորդ ցեխերից ժամկետին չեյին հասցվում, մեծ թվով մահճակալներ կիսատ էին մնացել, վորոնց պատվիրատու նոր հիվանդանոցի վարչությունը գրավոր ու բանավոր նախազգուշացումներ եր անում գործարանին ժամկետը լրանալու մասին:

Գործարանի դիրեկտորն իր պատասխան-գրություններում շարունակ շեշտում եր, վոր պատվերի ուշացման մեջ իրենք մեղավոր չեն, գործարանից անկախ որյեկտիվ պայմաններ կան, վորոնք խանգարում են, և խնդրում եր ժամկետն յեղկարաձգել մի քանի ամսով:

Յերկար պրոստոյների պատճառով բանվորների աշխատավարձն ընկնում եր: Նրանք իրենց տրտունջը շարունակ ֆաբրիմին էյին հայտնում: Ֆաբրիմի նախագահն ամեն մի դիմողին մի քանի հանգուացուցիչ խոսք եր ասում ու դուրս գնում ցեխից: Այդ վերջին շաբաթը նա այլևս ցեխերը չեք մտնում, խուսափում եր բանվորների հարձակումներից. իսկ ընդմիջումների ժամանակ ել ծկվում եր իր սենյակից, գնում եր գործարանից դուրս, մինչև ընդմիջումի վերջը, իսկ յեթե ցեխերում վորեւ ե հայտարարություն անելու կարիք

եք լինում, ուղարկում եր տեխնիկական քարտուղար Մարգոյին:

Բանվորները դեպի Մարգոն այնքան ել խոստպահանջ չեյին. նրան միայն կուտ-կրթական սեկտորին վերաբերող հարցերով էյին դիմում: Բայց վերջերս, քանի վոր նախագահին չեյին կարողանում հանդիպել, Մարգոյին էյին դիմում շարունակ.

— Պրաիզվոդստովեննի կամիսինն ինչի՞ չի հավաքվում, ասա Տիգրանին, մինչև յեբր ե դեղերտիր մնալու... եզուց և եթ գնալու յենք սայուզ գանդատի... խելք ունի՞ թող մի քիչ գործի մասին մտածի...

Բանվորների այս վերջին հայտարարությունը Մարգոյի բերանից լսելով՝ Տիգրանը մտատանջության մեջ ընկավ: Գլուխը բռնրի մեջ առնելով յերկար մտածեց: Յեկը եր փնտրում դիրեկտորին համոզելու, վոր նա համաձայնվի արտադրական ժողով հրավիրել:

Կես ժամից հետո դիրեկտորը, կոմբիլձի քարտուղարն ու զավկումի նախագահը խորհրդակցում էյին ժողով հրավիրելու մասին:

— Յես կզեկուցեմ միայն մի պայմանով, վոր ձեզանից վոչ-վոր ինժեներ Ծպտունյանի և պատվերների ուշանալու մասին վոչինչ չխոսի: Յես կաշխատեմ թեթև կերպով ընդհանուր հարցեր շոշափել, թվեր բերել... միայն հարցերն ու վիճաբանությունները պետք ե սահմանափակել...

— Իսկ յեթե բանվորները պահանջեն բոլոր հարցերին պատասխանել,—կարեք բլիձի քարտուղարը:

— Հապա դու ի՞նչ ես շինում, ասա, վոր ժամանակը կարճ է, մի ուրիշ անգամ ավելի կխոսենք,—

պատասխանեց գիրեկտորն ու նշանակեց ժողովի որն ու ժամը:

— Մարգո, իսկույն մեքենայի վրա գրիր ու փակցրու ցեխերում, վոր շաքաթ, գործից հետո, կայանալու յե արտադրական խորհրդակցութեան նիստը:

— Վերջապես,—ասաց Մարգոն ու գործի անցավ:

— Այո, վերջապես յախես կթափեմ բանվորներից: Ել գործարան մտնելու հնարավորութիւնն չեյի ունենում... գլուխս տարան, մի տեսնեմք, ինչ են շինելու... դրանք ամեն բան պատրաստ են ուղում, կարծես մատերիալ վոր չկա՝ աղմինխտրացիան ու զավկումը գիշերն իրենց տանը շինելու յեն...

— Ինչո՞ւ յեք այդպես դատում, ընկեր Տիգրան, չե՞ վոր բանվորները պետք ե գործարանի ամեն մի պակասութեան մասին գիտնան: Ձեզ պահելու անցյալ որվա վեցեւսուկի դիրեկտիվը:

— Թող եղ գիրեկտիվները. հեշտ ե վերեւից դիրեկտիվ գրել, թող դան ես խուժանի մեջ աշխատես, հետո իրենց գիրեկտիվները գրեն...

Մարգոն խեթ նայեց Տիգրանին ու գրած հայտարարութիւնը տարավ փակցնելու:

— Վա՛, վա՛, վերջապես...

— Տղերք, զվեցեք, պատրաստեցեք, շաքաթ որը պրահիվորատիկնի ժողով ա...

Լավեցին տյս ու այն կողմից ու խմբիցին պատին փակցված հայտարարութեան շուրջը:

Ամենից ավելի աղմուկ բարձրացավ փակահագործների ցեխում, ուր համարյա բոլորն էլ, մինչ Մարգոյի գալն անգործ կանգնած էին: Շրջապատեցին

Մարգոյին, հայտարարութեան թերթիկը խեցին, ձեռքից-ձեռք տվին, կարդացին ու նոր միայն փակցրին:

Այդ միջոցին Սաքոն մի կողմ քաշեց Մարգոյին, հարցրեց պատի թերթի նյութերի դրութեան մասին:

— Արդեն բոլորը տակել եմ, մնում են նկարները, վաղը բերելու յեն, հենց վաղը յերեկոյան կարելի յե թերթը բաց թողնել,—ասաց Մարգոն ու շտապեց մյուս ցեխերը:

Գործարանը դադարել եր իր սովորական աղմուկից. մեխանիկական բաժանմունքի կտուրին ցից խողովակից ծխի քուլաներ չեյին դուրս ժայթքում, մուրճերի հարվածներ չեյին լսվում, ամեն ինչ հանգիստ եր:

Միայն կարմիր անկյունի մեծ սեղանի շուրջը հավաքված խմբիկեղիան, Սաքոյի ու Մարգոյի հետ միասին, պատի թերթն եր պատրաստում:

— Ծաղրանկարը Սաքոյի հոգվածի մեջտեղը փակցրեք,—կարգադրում եր խմբիկի նախագահը:

— Վերնագրների համար լայն տեղ թողեք, վոր խոշոր տառերով գրվի,—ավելացնում եր Մարգոն:

Յեւ մի քանի ժամից հետոյ կարմիր անկյունի մուտքի ուղիղ դիմացի պատի վրա կախվեց «Կարմիր Մետալիստ»-ը:

Մինչև առավոտվա սուլիչը գործի կհրավիրեր, պատի թերթի առաջ խմբված բանվորները հետաքրքրութեամբ կարդում էին ու հավանութիւն տալիս սուր դիտողութիւններին: Վերնագրներն իրենք իրենց ամենքի ուշադրութիւնն էյին հրավիրում. «Ո՞ւր ե

արդժինսդ»... «Զավկումն աղմինխտրացիայի պո-
չից ե կախվել»... «Գործ տվեք»... «Ճաշարանը բա-
ցեք»... «Ի՞նչու եք կանգնեցնում ցեխերը»... «Գրա-
սենյակը պետք ե աշխատի գործարանի հետ միասին»...
«Դիրեկտորը կարենետից դուրս չի գալիս»... «Խնժե-
ները կեղծ սպեց ե»... և այլն, և այլն:

Ամեն մի վերնագրի տակ փոքրիկ դիտողություն-
ներ շնչում եր գործարանի ցավով:

Ընդամիջումի ժամանակ ել բանվորները չեյին հե-
ռանում թերթի մոտից:

Սովորաբար դիրեկտորն ուշ եր գալիս գործարան:
Ժամը 11-ն եր, յերբ նա հանդիսավոր քայլերով ներս
մտավ իր կարենետը: Կանչեց ոգնականին, լսեց նրա
զեկուցումն իրերի դրություն մասին: Նրա դեմքը հան-
կարծ փոխվեց, յերբ լսեց պատի թերթի մասին:

— Եդ պատի թերթն ե, վոր եսքան երես ե տվել
բանվորներին... թող գրեն, ջհանդամը, բայց շվիրա-
վորեն մարդկանց... Ախր, եդ անպիտաններն ի՞նչ գի-
տեն մեր տնտեսական-արդյունաբերական կյանքից,
վոր սրա-նրա յախեն են բռնում... Եհ, ենքան գրեն,
մինչև հոգնեն, ով ե դրանց լսողը... Բայց ամեն ինչ
չափ ու սահման պիտի ունենա... Յես կասեմ զավկո-
մին, վոր ռեդկոլիգիտան փոխեն... ամոթ ե, մի կողմնա-
կի մարդ կարդա, կկարծի, թե բոլորը ճիշտ ե,—ասում
եր դիրեկտոր Մելիքն ու ճակատը շփելով յես ու ա-
ռաջ քայլում:

Ոգնականից հետո զեկուցումով դիրեկտորին ներ-
կայացավ գլխավոր հաշվապահը: Ապա մեկ-մեկ գալիս,
զեկուցում եյին ցեխերի ու բաժանմունքների վարիչ-
ները: Շատերի ասածները չլսելուն տվեց, մի քանիս-

ներին պատվիրեց լավ հսկել, վոր բանվորներն ավել-
պակաս չխոսեն. մյուսներին, թե՛ բանվորների խոսե-
լուն չլսել, նրանք շատ բան կասեն, «յեթե նրանց ա-
մեն ասածին ուշադրություն դարձնեյինք, գործարա-
նը վաղուց կփակեյինք»... և հանկարծ հիշեց, վոր ճա-
շին ինժեներ Մատուռյանի տանն ե հրավիրված, կան-
չեց նորից ոգնականին, ասաց.

— Յես կարևոր գործով գնում եմ տրեստ, այս
գիշեր արտադրական խորհրդակցությունն ենք
այստեղ: Դու յեղ պատրաստվիր: Դե, յես գնացի:

Յեվ՝ մի ժամից հետո ինժեներ Մատուռյանի շքեղ
դահլիճի դռնից ներս մտավ դիրեկտոր Մելիքը, վորին
վոտքի կանգնելով, դիմավորեցին թղթախաղով զբաղ-
ված տանտերն ու մի քանի գեղեցկագեմ, կրծքերն ու
թևերը մերկ, ադամանդե մատանիներով ու ապա-
րանջներով զարդարված կանայք ու փողկապներով
տղամարդիկ:

Թղթախաղի սեղանն ավելի լայնացրին: Նոր յե-
կած Մելիք Բողդանիչին սեղանի գլխին նստացրին
ու շարունակեցին խաղը:

— Հույս ունեմ դեպի ինձ ներողամիտ կլինեք,
յեթե հայտնեմ, վոր յես իմ տրամադրությունն տակ
ուսնեմ միմիայն յերեք ժամ, քանի վոր այսոր մեր
բանվորության առաջ պետք ե զեկուցեմ մեր գործա-
րանի դրություն մասին,—ասաց խանրեգյանն ու ծո-
ցի գրպանից մի կապոց չերվոնեց հանելով դրեց սե-
ղանի վրա:

— Մելիք Բողդանիչ, բայց միթե դուք յեն-

Թարկվում եք բանվորներին և վոչ նրանք՝ ձեզ,—ասաց ինժ. Ծպտունյանի հյուրերից մեկը—Նատալիա Կարպովնան, դժգոհ հայացք ձգելով Խանբեգյանի վրա. ձեռքի պայուսյակից հանեց կարմիր ներկն ու քսեց շրթունքներին: Իսկ նրա դիմաց նստած Ուգա Կիրիլովնան բամբակի մի փոքրիկ կտորով սպիտակ փոշին քսեց թշերին, քթին ու ճակատին և նորից դրեց տեղը:

— Ը՛հ, յես, ի հարկե չեմ յենթարկվում բանվորներին. միայն մեր պարտքն է տեղյակ դարձնել բանվորներին գործի դրույթյանը...

— Ներեցեք, ընկերներ,—մեջ ընկավ Ծպտունյանը,—յես, պետք է ասեմ ձեզ, վոր Մեկիք Բոգդանիչը չափազանց դեմոկրատ մարդ է և դրա համար ել բանվորները սիրում են նրան... Նա շարունակ զեկուցումներ է անում, մասսային դաստիարակում է և որինակելի կուսակցական է:

— Բայց չե՞ վոր զեկուցումներ անասարակ տալիս են ավելի բարձր կազմակերպության առաջ, ինչպես առաջ վարիչներն ու ղերեկաորները զեկուցում եյին իրենց տերերին,—ասաց Ուգա Կիրիլովնան և ուղղեց իր լայն ու փարթամ կրծքի վրա կախված վոսկե շղթայով ադամանդադարդ գոհարը:

— Բայց չե՞ վոր այժմ գործարանի տերը բանվորությունն է և մենք պարտավոր ենք նրան զեկուցել,—Ուղղեց Խանբեգյանը:

Մինչ այս խոսակցության մեջ եյին Խանբեգյանի առաջի չերվոնցներն հետզհետե հարվում եյին: Բանկը Ուգա Կիրիլովնայինն էր. Նատալիա Կարպովնան տասը ուրբուց պակաս չեր բռնում, իսկ Խան-

բեգյանն ել ամթից տաս կամ տասնէինգ ուրբի յեր իջնում:

— Յեթե կինը տասը ուրբի յե իջնում, ինչո՞ւ տղամարդը տասնէինգից պակաս պետք է իջնի...

— Ի վարկե, ի հարկե,—վրա բերեց ինժ. Ծպտունյանը:

Թեպետ Խանբեգյանն աշխատում եր արտաքուստ այդ բանին սովորական բնույթ տալ, չհուզվել, չկարմրել: աֆուսմենայնիվ չեր աջողվում: Արդեն յերկու կապոց չերվոնցը չքացել եյին նրա առջևից: Նրա սիրտը սովորականից արագ եր խփում, մարմինը մերթ տաքանում, մերթ սառչում եր, ներքին ալեկոծումը բռնկել եր, ճակատին յերևացող քրտինքն ու ձեռքերի դողոցը մատնում եյին նրան... Նա շուտ-շուտ ձեռքը ճակատին եր շփում, կամ ակամա սրախոսում, ծածկելու համար իր հուզմունքը, սակայն ի դուր: Խաղակիցներն արդեն նկատել եյին, վոր Խանբեգյանը կորցրել է իր հավասարակշռությունն և ավելի ազարտի եյին բերում նրան: Այժմ արդեն քսան և քսանհինգական ուրբի եյին իջնում, նրանց հետևում եր Խանբեգյանը:

— Ը՛հ, ընկերներ, բավական է, խաղը վերջացնենք, ճաշի սեղանը պատրաստ է. Մեկիք Բոգդանիչը ժամանակ չունի. խնդրում եմ դեպի նա ներողամիտ լինել,—ասաց ինժ. Ծպտունյանն ու առաջինն ինքը վոտքի յեկավ:

— Շատ տանուլ տվիք, Մեկիք Բոգդանիչ:

— Յիմարություն, կոպեկներ...

— Համենյան դեպս, վճրքան:

— Յերեք և կես հարյուր:

Թարկվում եք բանվորներին և վոչ նրանք՝ ձեզ,—ասաց ինժ. Ծպտունյանի հյուրերից մեկը—Նատալիա Կարպովնան, դժգոհ հայացք ձգելով խանրեզյանի վրա. ձեռքի պայուսյակից հանեց կարմիր ներկին ու քսեց շրթունքներին: Իսկ նրա դիմաց նստած Ուզա Կիրիլովնան բամբակի մի փոքրիկ կտորով սպիտակ փոշին քսեց թշերին, քթին ու ճակատին և նորից դրեց տեղը:

— Ը՛հ, յես, ի հարկե չեմ յենթարկվում բանվորներին. միայն մեր պարտքն է տեղյակ դարձնել բանվորներին գործի դրությանը...

— Ներեցեք, ընկերներ,—մեջ ընկավ Ծպտունյանը,—յես, պետք է ասեմ ձեզ, վոր Մելիք Բոգդանիչը Հափազանց ղեմովորատ մարդ է և դրա համար ել բանվորները սիրում են նրան... Նա շարունակ ղեկուցումներ է անում, մասսային դաստիարակում է և որինակելի կուսակցական է:

— Բայց չե՞ վոր ղեկուցումներ առհասարակ տալիս են ավելի բարձր կազմակերպության առաջ, ինչպես առաջ վարիչներն ու ղիրեկտորները ղեկուցում եյին իրենց տերերին,—ասաց Ուզա Կիրիլովնան և ուղղեց իր լայն ու փարթամ կրծքի վրա կախված վոսկե շղթայով ադամանդազարդ գոհարը:

— Բայց չե՞ վոր այժմ գործարանի տերը բանվորութունն է և մենք պարտավոր ենք նրան ղեկուցել,—Ուղղեց խանրեզյանը:

Մինչ այս խոսակցության մեջ եյին խանրեզյանի առաջի չերվոնեցներն հետզհետե հարվում եյին: Բանկը Ուզա Կիրիլովնայինն էր. Նատալիա Կարպովնան տասը ուռբուրց պակաս չեր բռնում, իսկ խան-

րեզյանն ել ամթից տաս կամ տասնհինգ ուռբուրի յեր իջնում:

— Յեթե կինը տասը ուռբուրի յե իջնում, ինչո՞ւ տղամարդը տասնհինգից պակաս պետք է իջնի...

— Ի վարկե, ի հարկե,—վրա բերեց ինժ. Ծպտունյանը:

Թեպետ խանրեզյանն աշխատում եր արտաքուստ այդ բանին սովորական բնույթ տալ, չհուզվել, չկարմրել: այնուամենայնիվ չեր աջողվում: Արդեն յերկու կապոց չերվոնեցը չքացել եյին նրա առջևից: Նրա սիրտը սովորականից արագ եր խփում, մարմինը մերթ տաքանում, մերթ սառչում եր, ներքին ակելոծումը բռնկել եր, ճակատին յերևացող քրտինքն ու ձեռքերի դողոցը մատնում եյին նրան... Նա շուտ-շուտ ձեռքը ճակատին եր շփում, կամ ակամա սրախոսում, ծածկելու համար իր հուզմունքը, սակայն ի դուր: Ուղակիցներն արդեն նկատել եյին, վոր խանրեզյանը կորցրել է իր հավասարակշռութունն և ավելի ազարտի եյին բերում նրան: Այժմ արդեն քսան և քսանհինգական ուռբուրի եյին իջնում, նրանց հետևում եր խանրեզյանը:

— Ը՛հ, ընկերներ, բավական է, խաղը վերջացնենք, ճաշի սեղանը պատրաստ է. Մելիք Բոգդանիչը ժամանակ չունի, խնդրում եմ դեպի նա ներողամիտ լինել,—ասաց ինժ. Ծպտունյանն ու առաջինն ինքը վոտքի յեկավ:

— Շատ տանուլ տվի՞ք, Մելիք Բոգդանիչ:

— Յիմարություն, կոպեկներ...

— Համենյան դեպս, վճրքան:

— Յերեք և կես հարյուր:

— Վոչինչ, մի ուրիշ անգամ այս կանանց հա-
խիցը կգանք, — ասաց Ծպտունյանը, աչքի թեթեւ շար-
ժումով ցույց տալով Ուգա Կիրիլովնային:

* *

Ճաշն իր յեռուն շրջանումն եր: Սեղանակիցներն
արդեն տաքացել, կարմրել ու շատախոս ելին դարձել:
Ուգա Կիրիլովնան խանութի կողքին նստած շա-
րունակ նրա կենացն եր խմում, իսկ վերջինս ել նրա
մարմարե-սպիտակ թևն իր շրթունքներին մոտեցնե-
լով համբուրում եր՝ ի նշան շնորհակալության:

Ծպտունյանն ու Նատալիա Կարպովնան յետ չե-
լին ֆուտն նրանցից: Չեռքի և թևի համբույրը հասավ
մինչև այտերն ու շրթունքները... Ապա յերգ, պար,
գրկախառնություն...

Մինչ խանութի կյանքի այս քաղցր հյուսիսով
եր հագնում, գործարանի կարմիր անկյունը լեքը
բանվորներն անհամբեր սպասում էին նրա զեկուց-
ման:

Ուգա Կիրիլովնայի քնքույշ ծեռքն իր շրթունք-
ներին մոտեցնելիս խանութի անկյունը հանդիպե-
ցին նրա ձեռքի փոքրիկ ժամացույցին: Նա վոտ-
քի յեկավ, վերցրեց բաժակն ու իր հրաժեշտի խոսքն
ասաց:

— Թեպետ շատ եմ ցավում, վոր բաժանվելու
յեմ ձեզպես աննման սեղանակիցներից, մանավանդ
Ուգա Կիրիլովնայից, այնուամենայնիվ ստիպված եմ
իմ բաժին ժամանցը զոհել, քանի վոր գործարանում
հարյուրավոր բանվորներ սպասում են ինձ: Խնդրում
եմ ներողամիտ լինել: Մաղթում եմ ձեզ յերկար կյանք:

Յերևի շատ հաճախ այսպիսի յերջանիկ հանդիպումներ
կունենանք և մեր մտերմությունը յերկարատև կլինի:

— Կեցցե՛, կեցցե՛... Բռավո՛ւ... Հավեցին չորս կող-
մից ծափեր...

Ուգա Կիրիլովնան թևանցուկ, իսկ մյուսներն ել
շրջապատած խանութի անկյունը մինչև բակի դուռն ուղեկ-
ցեցին:

* *

— Սա ի՞նչ խայտառակությունն ա, մենք կցրվենք,
եստեղ հո աչքակապուկ չենք խաղում, վեցին եք նշա-
նակել, եսա յետթնա դառնում, ուր ա խանութի անկյունը,
— լավում էլին կարմիր անկյան այս ու այն կողմից:

Կոմբլի լիքաբուրդաբեր հանգստացնում եր նը-
րանց: Այս անգամ վորոշեցին նորից տաքը բոսի
սպասել, յետ չի գա զեկուցողն՝ այն ժամանակ կհե-
տաձգեն ժողովը:

— Հրես, եկավ խան-դարեն, — ասաց բանվորնե-
րից մեկն ու բոլորի հայացքները դեպի բակի մուտքն
ուղղվեցին:

— Ինձ ներեցե՛ք, ընկերներ, յես մեղավոր չեմ,
տրեստում յերկար պահեցին, այնտեղ կարեւոր հար-
ցեր եր վորոշվում, հաղիվ-հաղ կարողացա պոկ գալ:

— Ներում ենք, ներում, սկսի տեսնենք, — լավեց
առաջին շարքերից:

— Ժվժվան աչքերդ ու ճարխալ դարած սփաթդ
եկ են ասում, վոր տրեստումն ես ըլել, — ասաց սև
բանվոր Սայազը հաղիվ լսելի ձայնով, վորն իր մոտի
նստածների մեջ փոթկոց առաջ բերեց:

Խանութի անկյունը յերկար խոսեց: Մեկ ժամից ավելի

տեղ նրա զեկուցումից շատերը բան չհասկացան: Հին-հին ցիրկուլյարներից ցիտատներ, դեկրետներից հոդ-վածներ, դիրեկտիվներից կետեր բերեց. ապա թվեր, համեմատական տոկոսներ շարեց, արդֆինպլանի կա-տարման համար տրեստի ձեռք առած միջոցները թվեց, և վերջապես դուրս բերեց, վոր արդֆինպլանը վոչ միայն կատարել, այլև գերակատարել է գործարանը: Զեկուցումից հետո սկսվեց հարցերի տարափը:

— Ի՞նչ հնարքով ենք գերակատարել արդֆին-պլանը, յեթե առաջվանից քիչ ենք արտադրում:

— Ինչն է պատճառը, վոր հիվանդանոցի մահ-ճակալները կիսատ են մնացել:

— Ինչո՞ւ սղոցագործարանի մեքենաների նորո-գումը չենք սկսում:

— Ի՞նչ միջոցներ ե՞ ձեռք առել ադմինիստրա-ցիան գործարանը յերկաթով բավարարելու համար:

— Ինչո՞ւ պրոստոյը չի գրվում կամ վերջ տըր-վում:

— Ինչո՞ւ չի ոգտագործվում գործարանի բակում թափված յերկաթը:

— Ինչո՞ւ ինժեներ Ծպտունյանը ուշ-ուշ է յե-րևում գործարանում:

— Ինչո՞ւ նոր գործ սկսելուց առաջ բանվորների կարծիքը չեք լսում:

— Ինչո՞ւ յեն մնում թղթի վրա արտադրական խորհրդակցության վորոշումները:

— Ինչո՞ւ ճաշարանի շենքը չեք կառուցում:

— Ինչո՞ւ արդֆինպլանը մեզ հասկանալի չեք դարձնում կամ ինչո՞ւ մենք չպետք է գիտենանք, թե ամիսը կամ օրը վորքան ենք արտադրելու:

Յե՛վ ալլն, և ալլն:

Այս հարցերին պատասխանելուց առաջ դիրեկ-տորը մի փոքր խորասուզվեց իր առաջ թափված թղթերում, նրանցից ինչ վոր թվանշաններ արտագրեց, մատիտով մի քանի տեղ նշան արեց և ապա սկսեց.

— Արդֆինպլանը կազմելիս մենք ի հարկե, աչ-քի առաջ չունեցինք մեր յերկաթի քանակը, դա մե-զանից անկախ էր, այնուամենայնիվ հետագայում հաշվի կառնենք այդ...

— Ուրեմն անցյալ կվարտալում տապալել և վոչ թե գերակատարել ենք արդֆինպլանը, — լսվեց անկյու-նից մի ձայն:

— Ձենք տապալել, — շարունակեց դիրեկտորը, — պանիկյոր չպետք է լինել, մենք իրագործել ենք և կաշխատենք հետագայում ել իրագործել, բայց յեթե այդ չի աջողվի՝ դրանում մենք մեղավոր չենք... Պայ-մաններն են այդպես... Հիվանդանոցի մահճակալների կիսատ մնալը պետք է վերագրել մեր ձուլարանի ար-տադրության կուստար միջոցներին...

— Ինչո՞ւ դուրս գրված ձուլող մեքենան գործի չեք դնում, — նկատեց կենտրոնում նստած միջահասակ բանվորը:

— Վորովհետև դրա համապատասխան շենք չու-նենք...

— Բա վորտեղ էր ձեր գլուխը, թե վոր տեղ չունեցիք, ել ինչի՞ դակազ տվիք մեքենան...

— Յեթե այդպես խելոք ես, ինչո՞ւ մինչև հիմա դիրեկտոր չես դարել, համեցեք, քեզ իմ տեղը, — դայ-րացած կտրեց բանվորի խոսքն ու ապա շարունակեց, — յեթե ինձ կխանդարեք, յես ստիպված կլինեմ հար-

ցերին պատասխանելուց հրաժարվել... Հնա, ախուհե-
տե սղոցագործարանի մեքենաների նորոգումը չենք
սկսում, որովհետեւ նրանց անհրաժեշտ մասերից մի-
քանիսը պատվիրել ենք Մոսկվայի գործարանին, իսկ
մնացած նորոգումները մի շաբաթվա գործ եւ, մեր ա-
ռաջ դեռ մի ամիս ունենք, շտապելու կարիք չկա...
Հնա, յեթե մոտ ժամանակներս մեր պատվիրած յեր-
կաթը չստանանք՝ ստիպված կլինենք կրճատելու բան-
վորներին թիվը... Ինժեներ Ծպտունյանի մասին հարց
տվին. նա պարտավոր չե որերով մնալ գործարանում.
Ծպտունյանն այժմ ել ուսումնասիրում ե ուրիշ գոր-
ծարանների մեքենաները և նորոգումների պատվեր-
ներ ե վերցնելու մեղ համար: Պրոստոյը—լավ ե՝ վոր
չլինի, իսկ յեթե կա, յիս լինչ կարող եմ անել... Գոր-
ծարանը դրանով վոչինչ չի կորցնում. այդ բանվոր-
ների հաշվին ե գնում, ում չի բավարարում աշխա-
տավարձը՝ կարող ե հաշիվ վերցնել, մենք դրա դեմ
վոչինչ չունենք... Բակում թափված հին յերկաթը ոգ-
տագործելու համար մենք անցյալ տարվանից վորո-
շում ունենք, բայց վորովհետեւ մինչեւ այժմ գնահատ-
ված ու կշռված չե, դրա համար ել չենք ոգտագործել,
հակաորինական կլիներ՝ առանց գնահատման ոգտա-
գործել...

— Ինչո՞ւ եք մինչեւ հիմա ձգձգել:

— Վորովհետեւ քո հրամանը դեռ չեյինք ստա-
ցել,— դարձյալ շփոթվեց դիրքտորն ու շարունակեց,
— ճաշարանի շենքը կառուցելու համար մենք միջոց-
ներ չունենք: Բանվորների կարծիքը մենք հաշիվ կառ-
նենք, յեթե նրանք խելացի յեն. սրանից մի ամիս ա-
ռաջ Դալայանը գլխին դու եր տվել, թե խառատի

դադգյահի կտրող ատամի կողքին յեթե մի լեզվակ
ավելացնենք՝ դադգյահը կրկնակի արտադրութուն կը
տա... Ասացեք, խնդրեմ, միթե գերմանական ինժե-
ներները մի Դալայանի չափ խելք չեն ունեցել կամ
նրանք հիմար են յեղել, վոր դադգյահը յերկու ատա-
մով կամ ավելորդ լեզվակով չեն շինել... ծիծաղելի յե,
յերբ մի հասարակ բանվոր հավակնութուն ունի հա-
մալսարանավարտ ինժեների դեմ մրցման դուրս գա-
լու...

— Դա բյուրոկրատիզմն ե... Դա ծաղր ե մեր
հացեյին... Դա անթոյլատրելի յե... Դա հալա-
ծանք ե...

Լավեյին այս ու այն կողմից բացականչութուն-
ներ, աղմուկ: Նախագահը շարունակ զանգահարում և
բռունցքը սեղանին եր խփում: Դիրեկտորի գուշը
թուել, ներքին հուզմունքը բռնկել եր, բռունցքները
սեղմած, ատամները կրճտացնելով, քթածակերը լայ-
նացրած՝ իրեն հագիվ եր պահում, շարունակ՝ մտքում
հայհոյում եր աղմկող բանվորներին ու ինքն իրան
մամտում. «սպասեցեք, յիս ձեզ հետ հաշիվս կմաք-
րեմ»...

Մեծ դժվարությամը նախագահին աջողեց կար-
գի հրավիրել աղմկողներին: Դահլիճը լռեց:

— Խնդրեմ, շարունակեցեք ընկեր Մելիք,— դի-
մեց նախագահը:

— Յեւ ավելորդ եմ համարում շարունակել.
չեմ կարող այլեւ մնալ ժողովում, ուր մարդկային ար-
ժանապատվությունը վոտնհարում են:

Նախագահը ծածուկ դիրքտորին մի քանի նա-
խատական խոսք ասաց, վորից հետո վերջինս սկսեց.

— Ինչ մնում է միայն մի հարցի պատասխանել, այն է, թե ինչո՞ւ արդֆինպլանը բանվորների առաջ չենք դնում և ցեխերի ու դադդյահների չենք բաժանում: Ճիշտ է, այդ մասին յեղել է դիրեկտիվ, բայց հո պարտադիր չէ բոլոր գործարանների համար... Յեթե արդֆինպլանը, ուրիշ խոսքով ասած՝ մեր գործարանի ամբողջ տնտեսությունն ու հաշիվները դնենք ձեր առաջ՝ ապա ել ինչացո՞ւ ենք մենք, այդ դեպքում խոխտվում է միավարության սկզբունքը... Յեվ դեռեք ինչպիսի անոելի հաշվապահական ծախսերի հետ է կապված այդ. մենք ստիպված կլինենք մեր տեխնիքական պերսոնալը մի քանի մարդով ավելացնել վերադիր ծախսեր անել, առանձին հաշվառքի յենթարկել ամեն մի բանվորի արտադրությունը... Իսկ վերադիր ծախսերն ավելացնելու համար մենք պատասխանատվության կենթարկվենք, իսկ դուք ձեռքներդ կլվանաք, յետ կքաշվեք... Յեվ վերջապես ինչն է ձեզ ստիպում խառնվել ադմինիստրացիայի գործերում... Ինչո՞ւ եք ձեր անցավ գլուխը ցավի մեջ կցում... Գլուխներդ կռացրած, հանգիստ աշխատեցեք, ձեր աշխատավարձը տարեք...

Նորից իրարանցում, շփոթ առաջ յեկավ դահլիճում.

— Դա բյուրոկրատական մոտեցում է, դիրեկտորը ծածկում է մեզանից, այստեղ մի գաղտնիք կա...

Նորից նախագահը դանդի և բոռնյքի ոգնություն դիմեց, դարձյալ մեծ դժվարություն հանգստացրեց բանվորներին և ապա սկսեց.

— Ճիշտ է, մեզանից շատերն ընդհատեցին դի-

րեկտորին, ադմինիստրացիայի դա չի նշանակում, վոր դիրեկտորը պետք է արհամարհի բանվորներին և ծածկի իրերի դրությունը: Նա հենց սկզբից թույլ տվեց մի շարք սխալներ, մեր հասցեյին շատ կոպիտ ու անտակտ արտահայտություններ շարտեց. այդ մասին մի ուրիշ անգամ կխոսենք. այժմ անցնենք ըստ կյուլթյան:

Յուցակագրվեցին յեռեսունից ավելի բանվորներ: Բոլորն ել իրենց յեղություններում խարազանեցին դիրեկտորին ու շեշտեցին նրա անընդունակ դեկավարությունը: Ամենից վերջը խոսեցին բլիշի քարտուղարն ու սլեսար Սաքոն:

— Այսպես թե այնպես, մենք կանգնած ենք կատաստրոֆայի առաջ, — սկսեց կոմբլիշի քարտուղարը, — ամենից առաջ մենք պետք է աշխատենք ընդհանուր լեզու գտնել դիրեկտորի հետ. ընկեր խանրեզյանն այնքան ել վատ տնտեսավար չէ, ինչպես կարծում են շատերը, ճիշտ է, նա մի քանի սխալներ ունի, բայց մենք պետք է ոգնենք նրան, ընդհանուր ուժերով վերականգնելու գործարանի դրությունը: Յես առաջարկում եմ մի յերրյակ ընտրել՝ պարզելու համար մեզ մութ մնացած մի քանի վիճելի հարցեր և գործնական առաջարկներ մշակելու, թե ինչպես անենք, վոր հետագայում իրացնենք արդֆինպլանը: Յես առաջարկում եմ իսկույն ևեթ անցնել ընտրություն և հարցը փակված համարել:

Դիրեկտոր խանրեզյանը գլխով հավանություն նշան արեց ու ավելացրեց.

— Вот понимаю, деловое предложение...

Հերթը Սաքոյինն եր: Սա մի փոքրիկ թղթի կտորի վրա ինչ վոր նշաններ եր արել. ձեռքի մեջ պինդ

սեղմած թուղթը, բարձրացավ փոքրիկ բնին ու սկըսեց.

— Ընկերներ, մենք վոչ յերեսաներ ենք, վոչ ել գիտնականներ, չգիտեմ մեր դիրեկտորն ինչի համար եր են հաղարներն ու հարյուրները շարում... Պրացենտներ ենքան շարեց, վոր մեզանից մեկն ել ա բան չհասկացավ: Ախր, թե արդֆինսլանը գերակատարել ենք—թող մեր դիրեկտորն ասի, թե եդ գերակատարումն ինչքան ոգուտ ա տվել գործարանին... Տո, սաղ որերով բանվորները կանգնած են, մի կոպեկի գործ չեն շինում, գործարանի դռնից շինած ապրանք չի դուրս գնում, բանվորի աշխատավարձը հետնուհետը քչանում ա, իսկ դիրեկտորի ու բուդգալտերի իրանց տանն արած հաշվով արդֆինսլանը գերակատարվել ա... (Լսվեցին ծափեր), ապա տեղերից՝ «Ճիշտ ա, իրանց տանու հաշիվն ա»...

— Սպասեք, տղերք ջան, ինչ հարկավոր ա ծափերը, մեր դիրեկտորն առանց եդ ել ջղախնացած բ, թողեք հիմա մի քանի թաղա հարցեր տամ նրան,— շարունակեց սլեսար Սաքոն,— մեկ ասում ա թե գերակատարել ենք, մեկ ել թե «որեկտիվ» ու «մորեկտիվ» պատճառները խանգարել են... Բայց յեթե մեր դիրեկտորն ուզենար եդ «որեկտիվն» ու «մորեկտիվը» ձեռած կհանգցներ, հենց ենպես, մի քանի որ մի յերկու բանվորի կկանգնեցներ, կշուկ կտար բակում թափված յերկաթը և բանվորները պարապ չեյին մնա, գործըն առաջ կգնար... Մի քանի հեռագիր կտար՝ վոր մեդ հասանելիք յերկաթը շուտ հասցնեն... Եդ մեծ ձուլող մեքենայի տեղը մի քիչ փոքրը կպատվիրեր, վոր տեղավորվեր մեր ձուլարանում... Սղոցագործա-

րանի զակաղը յեթե մի շաբաթվա գործ ա, ել ուր ա ձգձգում մինչև հիմա, թող տա՝ նորոգենք, մի քանի որ ել շուտ պատրաստենք, սղոցագործարանն ել իր ծրագիրն ունի, ինչ ենք կորցնելու, յեթե մեքենայացման յենթարկելով՝ նա ել իր ծրագիրը գերակատարել... Բա ծիծաղելի չի, վոր պրոստոյը դիրեկտորը գործարանի փխսը չի համարում... Բանվորներին առաջարկում ա հեռանալ գործից, յեթե աշխատավարձից դժգոհ են... Պետք ա ասեմ, վոր մեր բոլորիս սխալը նրանումն ա, վոր մենք մինչև հիմա ես բոլոր խայտառակությունները չենք հասցրել ուր հարկավոր ա... Իսկ մեր բլիջն ու տեղկոմն ել, հո գիտեք, ընկեր խանրեգյանին բեղամաղ չանելու համար՝ նրա պոչից պոկ չեն գալիս...

— Խոսքիդ չափը ճանաչիր,— վրա բերեց տեղկոմի նախագահը:

— Ներողություն, վոր ճիշտն ասեցի,— շարունակեց Սաքոն,— մեր պատի թերթում, ենպես ել կենտրոնական թերթերում շատ ա գրվել մեր անհաշիվ բացերի մասին, յա տեղկոմը, յա բլիջը մի բան ել ա չեն արել, վոր ասենք թե նրանց սիրտը ցավում ա մեր գործարանի համար...

— Ուրեմն դժե եյիր գրողը,— կտրեց դիրեկտորը:

— Թե վոր դրանով հետաքրքրվում ես, այո, յես եյի և հիմա ել կրկնում եմ են բոլորը, ինչ վոր գրված ա յեղել մի քանի ամսվա ընթացքում: Այնուհետե, ընկերներ...

— Ժամանակը լրացավ, ընկեր Սաքո,— ընդհատեց նախագահը:

Կարված ուշադրությամբ լսող դահլիճը մի մար-

դու նման վտառի կանգնեց, այս ու այն կողմից լրավեցին ձայներ՝

— Թողեք խոսի, Թողեք խոսի...

— Շատ յերկար խոսեց, այստեղ գիշերելու հոչենք—նկատեց նախագահը:

— Յերկար, բայց տեղին խոսեց, Թողեք վերջացնի: Յեվ դահլիճում իրարանցում առաջ յեկավ: Առաջին շարքերում նստած գրասենյակի մի քանի ծառայողները, տեղկոմի նախագահն ու կոմիտեի բարտուղարը շարունակ գոռում էին՝

— Բավական է:

Իսկ մնացած՝ մըստ շորերով լիքը դահլիճը պահանջում էր շարունակել: Անկյունում նստած մեքենագրուհի Մարոն աչքերը հառած, ժպիտը դեմքին շարունակ ծափահարում էր: Դահլիճը լռեց. Սաքոն շարունակեց.

— Վեր որենքումն ա ասված, վոր ադմինիստրացիան, առանց տեղկոմի գիտության, 500 ուրբանոց սպեց ընդունի և հետին հաշվով ցուցակում գրի ու չաշխատած ամիսների ոտճիկն ել թավաղա անի... Եդ վեր որենքով ադմինիստրացիան հաշվի չի առնում բանվորի խելոք առաջարկը, վոր մեր ստանոկի արտադրությունը 50 տոկոսով բարձրացնում ա... Եդ բավական չի, հալա եստեղ, ձեր աչքի առաջ նրան ծաղրում ել ա... Յես շատ բան ունեմ ասելու, բայց հրես կողքիցս շարունակ նախագահը բզում ա, վոր շուտ վերջացնեմ, համ ել չեմ ուզում ձեզ ձանձրացնեմ... Բերածս փաստերն ասում են, վոր մեր գործարանը գտնվում ա անհավատարիմ ձեռքերում. մենք

բոլորս մի մարդու պես պետք ա պահանջենք, վոր ԲԳՏ քննի և մեղավորներին պատժի:

Դահլիճի մեծամասնությունը յերկար ծափահարում, իսկ առաջին շարքերում նստած փոքրամասնությունը նայում էր ապշած դիրեքտորի յերեսին: Վերջինս ել հեզնական հայացք ձգելով Սաքոյի վրա, ինչ վոր քչիչում էր բջիջի քարտուղարի ականջին:

— ԲԳՏ դիմելու կարիք չկա,— խոսեց նախագահը, վոր ըստ յերեույթին, հաղորդում էր քարտուղարի խոսքերը,— մենք ինքներս կարող ենք բժշկել հիվանդ կողմերը, յես միանում եմ ընկ. Լևոնի առաջարկին, այն է՝ մի յեռյակ ընտրել ուսումնասիրելու գործարանի բացերը, վերանայելու արգֆինպլանի թվերը և գործնական առաջարկներ մշակելու: Յես քվեարկում եմ: Ով է համաձայն: Մեծամասնությունը՝ Ով է դեմ: Վոչ վոր: Ուրեմն անցնում է:

— Ընկեր նախագահ,— տեղից խոսեց Մարոն,— ախր չե՞ վոր ժողովականների մեծամասնությունը գընում է, նա չի մասնակցում քվեարկության, ինչպես դուք մեծամասնություն ստացաք...

— Այդ միևնույն է, ընկերներ, միք ցրվի, յերբյակ պետք է ընտրենք, սպասեցեք:

Նախագահի այս նախազգուշացումը չկարողացավ կանգնեցնել բանվորներին. մեծ մասն արդեն հեռացել էր, յերբ ընտրվեց յեռյակը:

* *

Այդ որից շատ չեր անցել, յերբ սկսար Սաքոն իր մի քանի ընկերների հետ միասին, կանգնած եր աշխատանքի բորսայի փոքրիկ պատուհանի տուփ:

դու նման վոտքի կանգնեց, այս ու այն կողմից լըսվեցին ձայներ՝

— Թողեք խոսի, Թողեք խոսի...

— Շատ յերկար խոսեց, այստեղ գիշերելու հոչենք—նկատեց նախագահը:

— Յերկար, բայց տեղին խոսեց, Թողեք վերջացնի: Յեվ դանլիճում իրարանցում առաջ յեկավ: Առաջին շարքերում նստած գրասենյակի մի քանի ծառայողները, տեղկոմի նախագահն ու կոմշիշի բարտուղարը շարունակ գոռում էին:

— Բավական ե:

Իսկ մնացած՝ մրոտ շորերով լիքը դանլիճը պահանջում էր շարունակել: Անկյունում նստած մեքենագրուհի Մարոն աչքերը հառած, ժպտը դեմքին շարունակ ծափահարում էր: Դանլիճը լռեց. Սաքոն շարունակեց.

— Վեր որենքումն ա ասված, վոր ադմինիստրացիան, առանց տեղկոմի գիտության, 500 ռուբլանոց սպեց ընդունի և հետին հաշվով ցուցակում գրի ու չաշխատած ամիսների ռոճիկն էլ թավաղա անի... Եղվոր որենքով ադմինիստրացիան հաշվի չի առնում բանվորի խելոք առաջարկը, վոր մեր ստանոկի արտադրությունը 50 տոկոսով բարձրացնում ա... Եղ բավական չի, հալա եստեղ, ձեր աչքի առաջ նրան ծաղրում էլ ա... Յես շատ բան ունեմ ասելու, բայց հրես կողքիցս շարունակ նախագահը բզում ա, վոր շուտ վերջացնեմ, համ էլ չեմ ուզում ձեզ ձանձրացնեմ... Բերածս փաստերն ասում են, վոր մեր գործարանը գտնվում ա անհավատարիմ ձեռքերում. մենք

բոլորս մի մարդու պես պետք ա պահանջենք, վոր ԲԳՏ քննի և մեղավորներին պատժի:

Դանլիճի մեծամասնությունը յերկար ծափահարում, իսկ առաջին շարքերում նստած փոքրամասնությունը նայում էր ապշած դիրեքտորի յերեսին: Վերջինս էլ հեգնական հայացք ձգելով Սաքոյի վրա, ինչ վոր քչիչում էր բշիշի քարտուղարի ականջին:

— ԲԳՏ դիմելու կարիք չկա,— խոսեց նախագահը, վոր ըստ յերևույթին, հաղորդում էր քարտուղարի խոսքերը,—մենք ինքներս կարող ենք բժշկել հիվանդ կողմերը, յես միանում եմ ընկ. Լևոնի առաջարկին, այն է՝ մի յեռյակ ընտրել ուսումնասիրելու գործարանի բացերը, վերանայելու արդֆինպլանի թվերը և գործնական առաջարկներ մշակելու: Յես քվեարկում եմ: Ով է համաձայն: Մեծամասնությունը: Ով է դեմ: Վոչ վոր: Ուրեմն անցնում ե:

— Ընկեր նախագահ,— տեղից խոսեց Մարոն,— ախր չե՞ վոր ժողովականների մեծամասնությունը գընում է, նա չի մասնակցում քվեարկության, ինչպես դուք մեծամասնություն ստացաք...

— Այդ միևնույն է, ընկերներ, միք ցրվի, յերյակ պետք է ընտրենք, սպասեցեք:

Նախագահի այս նախազգուշացումը չկարողացավ կանգնեցնել բանվորներին. մեծ մասն արդեն հեռացել էր, յերբ ընտրվեց յեռյակը:

* *

Այդ որից շատ չեր անցել, յերբ սիսար Սաքոն իր մի քանի ընկերների հետ միասին, կանգնած էր աշխատանքի բորսայի փոքրիկ պատուհանի առաջ:

Գրանցող նիհար, բայց աշխույժ դեմքով կինը մի փոքրիկ կտրոն մեկնելով նրան՝ ասաց.

— Հետեցեք լրագրներին, մենք ձեզ շուտով կկանչենք գործի ուղարկելու համար, վերովհետև շատ հաճախ ենք ստանում սլեսարի պահանջագրեր:

— Շնորհակալ եմ, — ասաց Սաքոն ու իր ընկերների հետ դիմեց դեպի մոտավոր այգին:

— Սաքո, դու ի՞նչ ես անելու, — հարցրեց նրա հետ միասին գործարանից կրճատված մեխանիկ Արտաշը:

— Ինչ պետք ա անեմ, ի՞նչ յերեխու հարց ես տալի, կսպասեմ մինչև գործ կգտնեմ, կաշխատեմ:

— Սաքո, յես լավ բան եմ մտածել... մեկ ուղեցի առավոտը հաշիվը ստանալու ժամանակ փորձեմ, մեկ ել մտածեցի՝ չե, հալա լիկվիդացիոններն վերցնեմ, մի քանի որից հետո կանեմ, — ասաց Արտաշն ու նստեց Սաքոյի կողքին, յերկար աթոռի վրա:

— Որինակ, ի՞նչ նոր բան ա մտածածդ, — հարցրեց Սաքոն:

— Գնանք դիրեկտորին խնդրենք, վոր մեզ նորից գործի ընդունի... Յես կասեմ, վոր ամեն բան իմ մեջ կպահեմ, լսածս ու գիտեցածս մի մարդու ելա չեմ ասել... Դու ել, հո գիտես, չափից դուրս վերավորել ես նրան. ասա, վոր խոսքերս յետ եմ վերցնում, սխալվել եմ, լրագրում գրածներս ել դատարկ բաներ են... մի թեթև ուղրով երթենիա տուր, ամեն բան կը վերջանա... նա յել մարդ ե, կհասկանա, կմտնի մեր գրության մեջ...

Մինչ Արտաշը աչքերը գետին գցած, յերկու ձեռքերի բթամատները խաղացնելով այս «խրատներն»

եր տալիս Սաքոյին, Սաքոն աչքերը շեշտակի Արտաշի յերեսին հառած, հեղնական ժպիտով տարուբերեց մի քանի անգամ գլուխն ու թեթև հազի նման մի ձայն արձակեց: Արտաշը գլուխը բարձրացրեց, նայեց Սաքոյին, կարմրեց, դգաց, վոր Սաքոյից անհաճո պատասխան պետք ե ստանա, շտապեց ուղղել:

— Յես հո չեմ ասում նրա առաջ գլուխներս կռացնենք, չե, այլ հենց ենպես, ընկերաբար, ախր չե՞ վոր նա մի քանի անգամ մեզ իր տանը հրավիրել ա, աղ ու հաց ենք կերել նրա հետ... հա, կարծեմ դու մեզ հետ չես յեղել, ներողություն... Յես եյի, են նոր ինժեները, բշիշի քարտուղար Լեոնը, տեղկոմի նախագահը, ավագ վարպետները, մի քանի ել մեխանիկներ...

— Արտաշ, եդ բանը քեզանից չեյի սպասում... Դու ինձ ռւմ տեղ ես դնում... Դու ինչ ուզում ես ալա, եդ քո գործն ա, համա ել ինձ եղպես բաներ չասես...

Արտաշը տեսնելով Սաքոյի համառությունը, խոսակցության տոնը փոխեց ու ծիծաղելով վրա բերեց.

— Այ տղա, դու ել հավատացիր. յես քեզ խոսացնում եմ, դու լուրջ ես ընդունում: Սաքո, արի ես չարացած սրտներս վրա մի կվարտ գիտու դոնաղ անեմ, ջհանգամը լիկվիդացիոններն ստացել ենք, անգործ մնալու դարձն ելա մի քիչ մոռամանք:

— Վոնց վոր տեսնում եմ, դու ետոր ձախ վոտիդ վրա յես վեր կացել, միտքդ ինչ վոր ծուռն ա յերեում, յես շուտով տուն գնամ, թե չե դու ինձ քածերի մոտ գնալու առաջարկ ել կանես, — ասաց Սաքոն ու վեր կացավ տեղից:

— Ի՞նչ խրատնեցիր, այ մարդ, ջահել աչառի նըման, դե վոր մի քիչ կատարներս տաքանա՝ եդ ել կլի... Դե լավ, լավ, դարեջուր խմենք, յիթե զինի չես ուզում...

Սաքոն այլևս չուզեց լսել Արտաշին. «մնաս բարով» ասաց ու քայլերն ուղղեց դեպի փողոց տանող այգու դուռը։ Արտաշն ուզեց կանգնեցնել նրան, մի քանի խոսք ասել, բայց Սաքոն թռավ տրամվայի վագոնն ու անհետացավ։

* *

Մի քանի որից հետո թերթերից մեկում մի փոքրիկ թղթակցություն լույս տեսավ ծաղրանկարով. սեղանի գլխին նստած եր մեսանիկական գործարանի դիրեկտորը շրջապատված ինժեներներով, բլիճի քարտուղարն ու տեղիումի նախագահը մի քանի սպեցների հետ հարբած։ Սեղանի վրա լիքը գինու շշեր։ Իսկ կողքին, գործարանում, բանվորներն անգործ, մուրճերը ձեռքներին սպառնական հայացքներով փնտռում են ադմինիստրացիային...

Այս ծաղրանկարն իրարանցում առաջ բերեց գործարանում. բանվորները ծիծաղում և միմյանց ելին նմանեցնում։ Այդ միջոցին դիրեկտորը, բլիճի քարտուղարն ու տեղիումի նախագահը թերթն առաջները դրած, խելք-խելքի ելին տալիս, թե ինչպես հերքեն այդ թղթակցությունը, վոր ազատվեն խայտառակությունից։

Հերքումը գրեց բլիճի քարտուղարը, բայց ավելի ծանր պարտականությունը դրին տեղիումի նախագահի վրա, նա պետք է ստորագրել տար բանվորնե-

րից միջանիսին, վորոնք ներկայ են յեղել քեֆին։ Դիրեկտորն այդ գործում «չեզոք» եր. նա միայն իր ներքին հուզմունքը ծածկելով եր զբաղված, նրա գլխին խելք չեր ֆնացել, այդ որը վոչ վորքի հետ խոսել չեր ուզում, աշխատում եր թագնվել բոլորից, փախչել, հեռանալ...

Տեղիումի նախագահը գործի յեր անցել. նա մեկ-մեկ կանչեց քեֆին մասնակցողներին իր մոտ, ստորագրել տվեց հերքումը և նախադաշնացրեց, վոր բանվորների մեջ ել հերքեն, ասեն, վոր այդպիսի բան չի պատահել...

— Սա կատարյալ խայտառակություն է, մարդ ել իր տանը, իր մոտիկ ընկերներին հետ աղ ու հաց ուտել չկարողանա, — ասում ելին ստորագրողներն և գլուխները շարժելով դժգոհություն արտահայտում։

Հենց այդ որն ել Արտաշն իր ձեռքով պահանջագիրը, ներկայացրել եր բորսային ու մեկնել մեխանիկական գործարանն աշխատելու։ Հերքման տակ վերջին ստորագրությունը նրանն եր։

* *

Սղոցագործարանի մեքենաների նորոգման ժամկետն անցել եր. այդ պատճառով նա չեր կարողանում իր առաջադրությունները կատարել։ Բանվորներն ու տնտեսական-հասարակական կազմակերպությունները վորոշեցին գործը հանձնել ԲԳՏ-ին։

Այս բանը իմացել եր Խանրեզյանը։ Ծպտունյանին կտրուկ կերպով առաջարկեց ամենակարճ ժամանակում վերջացնել մեքենաների նորոգումը։

— Ինքներդ դատեցեք, Մելիք Բողդանիչ, յիթե

Թիֆլիսում շարժիչ մաքուլիներ չկան, յես հո չեմ կա-
կարող փայտից շինել։ Լավ ե, վոր ինքներդ եք գրել
Մոսկվայի գործարանին, վոր ուղարկեն, այստեղ յես
մեղավոր չեմ,— արդարանում եր ինժ. Ծպտունյանը։

— Միթե չեր կարելի այսքան ժամանակամիջո-
ցում գոնե մի մարդու ուղարկել՝ բերել տալու...

— Ի հարկե, կարելի յեր, բայց ինչո՞ւ չարիք...

— Վորովհետեւ հույսս քեզ վրա յեր,— բարկա-
ցած ասաց Սանբեգյանն ու ընկավ բազկաթոռի
վրա։

— Դուք մի հուզվեք, Մելիք Բողդանիչ, յես
կարճ ժամանակում գլուխ կբերեմ այդ գործը, նրանք
եւ իզուր են աղմուկ բարձրացնում... առանց այդ մե-
քենաների յել նրանք իրենց արդֆինսլանը միշտ
թերակատարել են, միւսուսին ե, յեթե նույնիսկ մե-
քենաները պատրաստ լինեյին, դարձյալ կթերակատա-
րեյին,— հանգստացնում եր Ծպտունյանը։

— Վերջապես, արեք ամեն ինչ, միայն այս քա-
նի որս պետք ե հանձնեք, բավական ե... ձեր պատ-
ճառով... բայց ավելորդ ե այլեւ այդ մասին խոսել...
Լսում եք, յես ել չեմ ուզում յերկարացնել...

*
*

Մի առավոտ ցրիչը Սանբեգյանին հանձնեց կու-
սակցական կոմիտեյից ստացված ծրարը, վորով պա-
հանջվում եր յերկու որվա ընթացքում ներկայացնել
վերջին կվարտալի արդֆինսլանի հանրադրումարը։

Մելիք Բողդանիչի կարիքների գուրը ներսից փակ
եր, ինքն ու գլխավոր հաշվապահը կարևոր խորհրդակ-
ցություն ունեյին։

— Վոչ մի դեպքում և վոչ մի տեղ պրոստոյը
գրված չպետք ե լինի,— պնդում եր Մելիքը։

— Հապա ինչով արդարացնենք թերակատարու-
մը,— վախկոտ հայացքով հարցրեց հաշվապահը։

— Ի՞նչ թերակատարում, գժվել ես ի՞նչ ե... վոչ
թե թերակատարում, այլ գերակատարում ունենք...

— Ի՞նչպես, ահա թվերը։

— Թվերը... այդ թվերը հո յերկնքից չեն իջել,
ինքդ ես գրել, ինքդ ել ուղղիր։ Նախ քան կոնտրո-
լային թվերի կազմելը, նախընթաց ամսում վճրքան
մահճակալ ունեյինք պատրաստ։

— Հինգ հարյուր։

— Այդ հինգ հարյուրը յի՞րք հանձնեցինք գլխա-
վոր հիվանդանոցին։

— Հոկտեմբերի վերջին։

— Գրքում ի՞նչպես ես անցկացրել։

— Իբրեւ սեպտեմբերի արտադրություն։

— Իսկ յեթե առաջին յերեք տառերի տեղ հոկ-
դեմբեւ և գուժարն ել փոխադրես մի ամիս հետո — դժ-
վար կլինի քեզ համար...

— Ը՛ր, վոչ մի դժվարություն, իհարկե, բայց
այդ...

— Դի, լավ, լավ... այս գիշեր անպատճառ թվե-
րը պետք ե ուղղես... մեքենագրուհուն ել կպահես
մոտոյ, ամեն ինչ կարգի կբերես... Մի բան, վոր տեղ-
կոմս ու բջիջը առանձին հաշվառը չեն տանում... սոց-
մրցակցությունն ել հո գիտես, միայն ձեռնարկու-
թյուն ե... Ով ե նրանց համար առանձին հաշվապա-
հություն կազմակերպելու... Հն մոռացա ասել, յես

արդեն քո ուժիկի մասին մտածել եմ, մի վորեն պատրվակի տակ 50 ուրլի կավեղացնեմ յեկող ամսի մեկից, կդարձնեմ 300 ուրլի...

— Շատ շնորհակալ եմ, յես ել կաշխատեմ ավելի անձնվերությամբ ծառայել, կարգաբացնեմ ինձ վրա դրված հուշերը:

Յեւ վերկուսով ել քաղցր տպավորության տակ բաժանվեցին իրարից:

Յերկրորդ որը Սանբեգյանի սեղանի վրա դրված էին արգֆինպլանի ցուցանիշները: Նա նստած յերկար նայում եր մի քանի յերեսից բաղկացած արգֆինպլանին, ինքն իրեն ասում.

«Հը, թող դան հիմա հետս խոսեն... Առաջադրված եր 1.800 ճիշտ ե, փաստորեն պատրաստված ե 1.850... ճիշտ ե... գերակատարում... պրոգնոզ 5 որ... պրոստոյ չի յեղել... ճիշտ ե... ինքնարժեքն իջել ե 6 տոկոսով... ճեշտ ե... ընդհանուր շրջանառությունը բարձրացել ե 20 տոկոսով... ճիշտ ե... Անցլալ տարվա դեբիտորներն այս կվարտալում վճարել են... այդ միևնույն ե գործարանը մուտք ե ունեցել...»

Սանբեգյանի աչքերը ուրախությունից փայլում էին. նա կանչեց հաշվապահին, պատվիրեց արգֆինպլանից մի-մի որինակ ուղարկել տեղական թերթերին, մեկը՝ կուսուսակցության, մեկը՝ ԲԳՏ, մեկը՝ բարձրագույն տնտեսական խորհրդին, մեկը՝ տրեստ և մեկն ել հանձնել կոմբիլի Քարտուղարին:

— Իսկ արտադրական խորհրդակցության համար, — հարցրեց հաշվապահը:

— Դու գեո ելի քնած ես յերևում... նրանց չըտաս. յեթե պահանջեն՝ ասա ավելորդ որինակ չունեմ,

մինչև թերթերում տպվելը վոչ վոքին, բացի իմ ասած հիմնարկներից, չես տա:

Յերկու որից հետո թերթերում խոշոր տառերով զրված եր մեխանիկական գործարանի արգֆինպլանի գերակատարման մասին, իսկ նրա կողքին սև շրջանակում տպված եր սղոցագործարանի թերակատարումը, վորի առթիվ թերթերն առաջարկում էին. սև տախտակին դրել սղոցագործարանի ղեկավարների ա-նունները:

* *

Մի առաւոտ, յերբ ամեն մեկն իր աշխատանքով եր զբաղված, յերբ մեխանիկական գործարանի բանվորներն անգործությունից հոգնած՝ դիրեկտորի կարինեի առաջ սպառնական բռնուցքներ էին ձուճում, պահանջում էին կոմբիլի Քարտուղարից ու տեղկոմի նախագահից նորից ընդհանուր ժողով հրավիրել, հարցը բանվորների քննության դնել... Յերբ սղոցագործարանի բանվորներն ել իրենց վերավորված զգալով՝ պահանջում էին իրենց տեղկոմից ու կոմբիլից արգֆինպլանի թերակատարման կոնկրետ պատճառները բարձր մարմինների շուտափույթ քննության առարկա դարձնել — մեղավորներին պատասխանատվության յենթարկել... Այդ ժամանակ ԲԳՏ քարտուղարի սեղանի առաջ կանգնած սլեսար Սաքոն լրացուցիչ ցուցմունքներ եր տալիս: Կազմվել եր մի ացուցիչ ցուցմունքներ եր տալիս: Կազմվել եր մի ացուցիչ «գործ», վորի մեջ կային թերթերից կտրած հազին «գործ», վորի մեջ կային թերթերից կտրած հազմաթիվ թղթակցություններ, գրավոր ցուցմունքներ, Սանբեգյանի ու Ծպտունյանի կազմակերպած քեֆերի նկարագրությունները, կեղծած հաշվապահա-

կան գրքերի թերթեր, բանվորների ստորագրությամբ
դիմումներ, յետին թվով գրած «հրամաններ»...

* *

— Տո՛ւ, Արտաշ, իմացա՛ր—հարցրեց տոկար Առա-
քելն իր դադգյահի մոտ կանգնած մեխանիկ Արտա-
շին:

— Ի՞նչ:

— Ռեվիզիա...

— Ի՞նչ ռեվիզիա...

— Ռեվիզիան ինչ տեսակ ա լինում, ռեվիզիա՛
ելի... կանտորը տակն ու վրա յեն անում...

— Ովքեր:

— Ովքե՛ր... ըհը՛... նրանք ելի մեր ԲԳՏ բրի-
գադը:

Արտաշի գույնը մի քիչ թռավ, մատտանջության
մեջ ընկավ. «հը՛, չլի թե ինձ ել խառնեն... յերանի
վոտքս կոտրեր, չգնայի քեֆի... Հե, ճիշտ եր ասում
Սաքոն, վոչինչ չի թաղնվի... բայց յես ի՞նչ գործ ու-
նեմ. ի՞նչի եմ անհանգստանում, յերբ ինձանից մեծե-
րը ենտեղ եյին... քարտուղարը, նախագահը, ինժեներ-
ը, ցեխերի վարպետները»... Յեվ յերբ գլուխը բար-
ձրացրեց՝ իր առաջ յերկու անձանոթ յերիտասարդի
հանդիպեց, վորոնցից մեկն ավելի մոտենալով՝ մտեր-
մաբար հարցրեց.

— Ընկեր, ի՞նչպես ե տարվում ձեր ցեխում սոց-
մրցումը:

— Ներողություն, դուք ո՞վ եք հարցրեց Ար-
տաշը:

— Բրիգադի տղերանցից ա, բա զլխի չես ընկ-

նում, — վրա բերեց տոկար Առաքելը, — ամեն բան
ճիշտն ասա, մի վախենա:

— Սոցմրցումը... այո՛, այո՛, մի ժամանակ կար-
ծեմ ինչ վոր ժողով յեղավ, եդ մասին խոսում եյին...
հիմա ել շատերը մրցում են...

— Անցնենք մյուս ցեխերը, — կտրեց բրիգադի
անդամներից մեկը:

— Դուք հարվածային բրիգադ չունե՞ք, ովքեր
են բրիգադում մտնում... հարցրին սև բանվորին:

— Մենք բոլորս ել հարվածային ենք, յեթե ադ-
մինիստրացիան ել հարվածային լինի,—պատասխա-
նեց սև բանվորը քմիծաղով:

— Ինչպես թե...

— Հենց ենպես, ցեխերի մի մասը ամսվա կեսը
անգործ կանգնած ա՛յ պրոստոյ ունի, յեթե ադմինիս-
տրացիան ել հարվածային լինի՝ կթողնա, վոր անգործ
մնանք... իսկ դուք վո՞ր հարվածայնության մասին եք
հարցնում...

— Ընկեր, ձեր ցեխը քանի տոկոսով գերակա-
տարեց արդֆինպլանը, — հարցրին դարբնին, վոր յեր-
կաթ չլինելու պատճառով նստել եր սալին ու ծխա-
խոտ եր փաթաթում:

— Տոկոսն ել, մոկոսն ել՝ դիրեկտորն ու հաշվա-
պահը գիտեն... Յես եդ բանից բեխաբար եմ...

— Իսկ ձեր գործարկումն այդ մասին վոչինչ չի՞
ասել:

— Մի ժողովում ինչ վոր թվեր կարգացին, դը-
րանով ել վերջացավ:

— Ներողություն, ընկեր, արդֆինպլանը ցեխե-
րին հասցրե՞լ են, դուք գիտե՞ք այդ մասին, — հար-

ցրին մի միջահասակ ատաղձագործի, վոր մոդելնի ցե-
խի վարպետն եր:

— Մեր ցեխն ինչի՞ պիտի առանձին պլան ու-
նենա... հիվ ե ջոկում մոդելի ցեխը գործարանից... պը-
լանը գործարանն ունի, գնացե՞ք կանտորում տեսե՞ք...

Բրեզգաղները մինչև կես ուր դադարած ելին
հարց ու փորձով: Այնուհետև նրանց ղեկավարները
մի մեծ թղթի վրա արտագրեցին բոլորի ցուցմունքնե-
րը, և ընկերների կարծիքն ել անփոփեցին ու տվեցին
գեո քննությունը շարունակող ԲԳՏ ներկայացուցիչ-
ներին:

* * *

Մի շաբաթից հետո թերթերում լույս տեսան
ընդարձակ հոդվածներ— «Բնասարարություն մեխանի-
կական գործարանում... դիրեկտորը, ինժեները, սպեցի-
ները ձեռքակալված են... Հանված են գործից կոմբլի-
շի քարտուղարը, տեղկոմի նախագահը»...

— Բա վոր յես ասում եյի, թե Սաքոն ճիշտ եր
խոսում, դրա համար կրճատեցին, չեյիք հավատում...
բա ինչի՞ մի քիչ հետո Արտաշին ընդունեցին, Սաքո-
յին չե, — ասում եր տոկար Առաքելն ընդմիջումի ժա-
մանակ ճաշարանի սեղանի շուրջը նստած իր ցեխի
բանվորներին:

— Դե մենք ինչ գիտեյինք, գործարկումը դիրեկտո-
րին եր արդարացնում, բշիշի քարտուղարն ել ասում
եր թե լրագրներում սոսա են գրում, վերին հավա-
տայինք...

— Չե, աֆիներիմ Սաքո, մարդը մինչև վերջը
գլուխ դուրս տարավ... Տեսնես գործի ա, թե՞ ելի ան-

գործ ա... Ասենք Վարդանին, թող բերի նրան: Դե,
տղերք ջան, յերկու լուպե յա պակաս, մինչև ցեխը
հասնելը գուզովը կտան, — ասաց Առաքելն ու առա-
ջինն ինքը վեր կացավ սեղանից: Նրան հետևեցին
մյուսները:

Վարդանը 20 տարվա փականագործի ստաժ
ունեցող բանվոր եր: Մի ամիս առաջ նշանակվել եր
Խանրեղյանի տեղը: Նա որ ու գիշեր գործարանից չեր
հեռանում, ինքն անձամբ մանում եր ցեխերը, նա-
յում աշխատանքին, նկատած դեֆեկտը յերկրորդ ուրն
և եթ շտկում եր: Նրա հետ միասին կոմբլիշի քար-
տուղար եր ընտրվել չփուռ Նիկոլը, գործարկումի
նախագահ՝ յերխտասարդ Գրիշան: Յերեքն ել միշտ մի-
ասին ելին խորհրդակցում: Գործից հետո մինչև կես
գիշեր զրասենյակում նստած շարունակ գործարանի
գրությունը բարելավելու, յերկաթ ճարելու, պատվեր-
ներ ընդունելու, ցեխերում նորոգումներ կատարելու,
մեքենաները կարգի գցելու մասին ելին խորհում, ար-
տադրական խորհրդակցության նախագահ՝ Վարդանի
ոգնական ինժեներ Ծատուրյանի առաջարկություննե-
րը ծանր ու բարակ քննում, քննադատում ելին, ապա
արտադրական խորհրդակցության քննության գնում:
Մի ամսվա մեջ հինգ նիստ ունեցավ խորհրդակցու-
թյունը, ընդունված յերեսուն առաջարկություններից
քսանհինգն արդեն իրականացված եր: Ինժեներ Ծա-
տուրյանի աշակցությամբ բանվոր Դալայանի առա-
ջարկած խառատի դադգյահի կտրող մասին մի լեզվակ
եր ավելացվել, վորի շնորհիվ դադգյահն որական մահ-
ճակալի հարյուր սյունեք խառտելու տեղ խառտում
եր 150:

Գործարանը փոխել էր իր տեսքը:

Բոցավառ քուրաններից դուրս ելին գալիս կասկարմիր յերկաթները, սալին վիզները ճկած՝ տապակվում էլին շոնդյունով զարկվող շոգեմուրճերի հարվածների տակ:

Դաղգյահների ծվժվացող սուր ստամների տակից դուրս թռչող մետաղյա տաշեղները խնամքով հավաքվում, արկղ ելին թափվում. դա ել մի բարիք էր, վորից հաղարավոր փութ նոր մետաղ պիտի ստացվեր: Դաղգյահների առաջ կանգնած բանվորները տարբեր ձևերի մետաղյա մասերը հղկելուց հետո տալիս էլին հարեան դաղգյահին:

Հաստ ու յերկար շղթաներով բակի սյուներից կախված հսկայական կաթսաներին փարվել են մեղուները վորոնց մուրճերի հարվածներից գոռում - գոչում էր կաթսան ու խլացնում շրջապատը:

Յերկար, շատ յերկար տարածության մի ծայրից մեկն սկսում էր յերկաթի կլոր մասերը միացնել, կողքի հարեանը նրանից առնելով՝ միջի մանր սյուներն ամրացնել, նրա մոտինը՝ ծայրերի ու կողերի բարակ ձողերը կպցնել, ապա հետևյալը՝ ցանցը հագցնել... Յեվ տարածության մյուս ծայրին՝ մահճակալը կանգնած սպասում է ներկվելուն, գեղեցկանալուն:

Այստեղ արդեն գործի յեն անցնում կանայք. մեկը՝ խնամքով մաքրում է, մյուսը կապույտ գույնի ներկն է քսում մահճակալի հաստ մասերին, յերրորդը դեղին վոսկեգույն ներկով գուգում է բարակ ձողերը, չորրորդը ցանցն է կարգի բերում...

Իսկ կոմյերիաների ակտիվ ըրիզադները արշավի յեկած՝ ջարդ-մետաղ և յերկաթ էր հավաքում ռայոններում, ստուգում էր պահեստներն ու հիմնարկները, յերկաթի սնունդ հայթայթում գործարանին:

Վոչ մի անգործ, վոչ մի տրտուշ, վոչ մի խոսք, համբերի աշխարհ է... Սոցմրցակցության յեկած մարտիկները լուռ ու մունջ պայքարում են արդֆինպլանի համար. ամեն մեկն իր ցեխի, իր ըրիզադի հաղթանակն է յերազում...

Մի ամսվա ծրագիրը գործարանը տասը տոկոսով գերակատարել էր:

— Բանվորների թիվը հաբյուր հոգով պիտք է ավելացնենք, — ասել էր նոր դիրեկտոր Վարդանը:

Յեվ մի քանի որ չանցած՝ քսան փակառագործ-բանվորի պահանջագիր էր ուղարկել Աշխատանքի Բորսային: Դրանց թվումն էր և Սաքոն:

*
*
*

Սուլիշը դեռ չէր սուլել, գործարանի դռանը հավաքված բանվորները շրջապատել էլին Սաքոյին ու շնորհավորում նրա վերադարձը:

— Թողեք հին պատմությունը, նոր բան ասեք, ինչպես են այժմ գործերը, — կտրեց Սաքոն բանվորներից մեկի խոսքը, վոր նոր էր սկսել հին դիրեկտորի մասին խոսել:

— Հիմա, Սաքո ջան, դրուստ վոր քո սրտի ուղածի նման ա... Թե տղա յես բանի, հասցրու գործը:

— Տո, ասում էլին յերկաթ չկա, մասեր չկան, չուգուն չկա... բա ես վերսեղից լցրեց գործարանի թաղա դիրեկտոր Վարդանը:

— Մանավանդ մեր նոր ինժեները՝ թամամ տղամարդ ա. սաղ որը ցեխերից չի հեռանում... մի վտոր մեղ մոտ ա, մեկելը կանտորում... մեկ էլ տեսար՝ դադգյանը քանդել ա, աշակերտներին գլխին հավաքել, ամեն մի վինտն ու բոլոր տալիս ա նրանց ու հավաքել տալիս դադգյանը:

— Յերեկ տոկարնի ցեխում բարձրացել եր ճախարակի վրա, ենտեղից ցույց եր տալի, թե ումնը վոնց պտի հագցնենք, վոր պտտվող կալուր չփաստի մեղ...

— Սաքո ջան, յես ամիլի լաֆն ասեմ. հորը վոր գործը սկսեմ՝ յերեք ուրից հետո քո գլխի վերև պատի վրա կախ կանեն քո պրոմֆինպլանը... Այ, մենք ամենքս ել ունենք, ցեխերն իրենցն ունեն, բրիգադներն՝ իրենցը, ով բրիգադում չի՝ առանձին ունի...

— Մի տես, ինչ տղեր ենք ջոկել, չոփուռ Նիկոլը բլիճի քարտուղար ա, կրակի կտոր ա. դիրեկտոր Վարդանի մասին հոխոսք. չկա, շատ խելոքը դուրս կանգնեց. են ջանել Գրիշկին ել պակասը չգիտենաս, գործարկումի նախագահ ա, գալիս ա ցեխերն, ընենց լեզու ա բանեցնում, ընենց բացատրում ա, վոր ուզես չուզես սարեվնովանի գոգովոր ես կապում... ինքն ա ամեն որ ուչոտ անում, գոգովորները գրում...

Ընկերների չորս կողմից տեղացող այս նորութունները շարժեցրել էին Սաքոյին: Նա ուրախության ժպիտը գեմքին, աչքերը լալն բացած, ուզում եր գոհունակության խոսք ասել, բայց հաջորդող ավելի հետաքրքիր տեղեկությունները լռեցնում էին նրան և նա միայն գլխի շարժումներով եր պատասխանում:

Սուլիշը սուլեց:

Խոսակցությունն ընդհատվեց: Բանվորները մեղունների նման ցեխերում իրար անցան: Ամեն մեկը լավ գիտեր իր անելիքը: Սաքոն ել գնաց իր հին տեղը: Բայց շատ բանով եր փոխվել, ել առաջվա նման չէր:

Սև ու կարմիր տախտակ: Յերկուսն արդեն սև տախտակի վրա իրենց տեղերը բռնել էին:

— Նա ապուշներն ելի չեն դրսովե՛ր—ասաց ինքն իրեն Սաքոն ու աչքերը մյուս պատերին գցեց.

— Կորչի պրոտոտյը:

— Կորչի պրոգուլը:

— Դուրս սիմուլյանտներին:

— Վոչ մի բրակ:

— Վոչ մի գրամմ մետաղ չպետք է կորչի:

— Ընկեր, լավ նայիր դադգյանիդ, նա քո հարազատն է:

— Վոչ մի ցեխ, վոչ մի դադգյան առանց ծրագրի:

— Վոչ մի բանվոր սոցմրցակցությունից դուրս:

— Արդֆինպլանի համար բոլորս պատասխանատու յենք:

— Ցույց տուր, ինչն է քեզ խանգարում և պահանջիր անհապաղ ուղղել այն:

— Մասնակցի արտադրական խորհրդակցության նիստերին, քո կոնկրետ առաջարկներով ոգնիր արտադրությանը:

Լողունգներ, պլակատներ, վորոնք Սաքոյի հետ խոսում էին իր «խուլ ու համր» բանվոր-ընկերների փոխարեն...

Սաքոն մի րոպե կանգնած մնաց տեղում, նա
զգացվեց, ուրախության արցունքներ յերևացին նրա
փայլող աչքերում:

Մուրճը վերցրեց շարունակեց պայքարը յերկու
ամիս վորբացած իր դադգյահի հետ միասին:

Մի քանի օրից հետո Սաքոն հարվածային բրի-
գադի անդամ եր:

ՄԱՄՈՒԼԸ — ԲԱՆՎՈՐ ԳԵՎՈՅԻ ՍՍԵՂԾԱԳՈԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Առանձնապես պետք է ընդգծել Բանվոր
Գեվոյի «Նախորյակին»-ը, վոր գունեղ կերպով
տալիս է պատերազմի արհավիրքների նկարագիր:
Հեղինակին աջողվում է տալ իր նկարագրած
ժամանակի և վայրի ռեեկտիվ պատկերը:

Դգնունի — «Գրական Դիրքերում», № 2, 1928 p.

Բանվոր Գեվոյի «Անպետք մարդը» պատ-
մվածքում ցուցադրված է մեռնող դասակարգի՝
առևտրական բուրժուազիայի ներկայացուցիչ
Միխայիլ Յակուլիչի ապրումները 1905 թ. հե-
ղափոխության միջոցին և հետո:

Բանվոր Գեվոն այս պատմվածքի մեջ ցույց
է տալիս դիտելու և դիտածը զեղարկեստա-
կան պատկերներով ու հոգեբանական մոմենտ-
ներով արտահայտելու կարողություն, և դա վսղ-
ջունելի յե, մանավանդ իբրև բանվորի ստեղծա-
գործություն:

Գ. Մելոյան — «Պրոլետար», № 264, 1930 p.

Գեվոյի փորձերը՝ տալ նոր թեմատիկա
(«Պայքարում»), գովելի յե, բայց գովելի չե նրա
թեթև վերաբերմունքը — դեպի նյութի մշակման
խնդիրները:

Ա. Գ. Վարդանյան — «Գրական Արշավ», № 1, 1930 p.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

62

1. Նախորդակին	3
2. Լուսադեմին	74
3. Անպետք մար	87
4. Պայքարում	119

9. 1 fl. 50 4.

723

A p m.
2-7303

60977.

2-730a